

בנת"ב החלב

סוגיות הלכתיות בתעשיית החלב

ה

ניסן ה'תשע"ד

עורך:
הרב זאב וייטמן
רב תנובה

למהדרין יש תנובה

ניסן ה'תשע"ד • אפריל 2014

עורך: הרב זאב וייטמן, רב תנובה

המערכת: אריה פרנקל, פירסום **גלארון**®

כתובת למשלוח הערות, מאמרים ותגובות:
משרד רב תנובה, צומת גלילות,
ת.ד. 7007, רמת השרון 47100
דוא"ל: zeevw@tnuva.co.il

עיצוב והפקה: **גלארון**®

תוכן העניינים

ברפתות החלב

12.....	המזון ברפתות בפסח.	הרב מרדכי גרוס
15.....	הובלת חלב ע"י נכרי ביו"ט.	הרב זאב וייטמן
20.....	חליבה בשבת.	הרב ישי סמואל
24.....	הזמנת וטרינר נכרי בשבת.	הרב דוד אייגנר
29.....	כשרות החלב בשנת השמיטה.	הרב זאב וייטמן

חומרי גלם לתעשיית החלב

32.....	בדין אבקת חלב עכו"ם.	הראשל"צ הרב יצחק יוסף
37.....	ייצור אבקת חלב למהדרין בחוץ לארץ.	הרב אברהם י. סגל הלוי הורוויץ
40.....	איסורים שנתבטלו אם יש מקום להחמיר בהם.	הרב עמרם אדרעי
43.....	כשרות הג'לטין.	הרב יוסף מרדכי זילבר
46.....	דעת הראשל"צ הגר"ע יוסף זצ"ל.	הרב אברהם יוסף
47.....	כשרות התותים.	הרב אברהם שליזינגר

ענייני שבת

50.....	חימום פיצה גבינה בשבת.	הרב פנחס ליבוש פדווא
54.....	חימום גבינה צהובה בשבת.	הרב יוסף צבי רימון

ענייני פסח

72.....	מצה שרויה בחלב.	הרב יעקב מאיר שטרן
75.....	כשרות החמאה בפסח.	הרב דוב לנדאו
79.....	שתיית מים מאגם הכינרת בפסח.	הרב חיים שמרלר

בנתיב ההלכה

86.....	בשולי גלימתם: עיון בתשובותיהם של הגרי"ש אלישיב זצ"ל והגר"מ גרוס יבלט"א בענייני תעשיית החלב.	הרב זאב וייטמן
92.....	מעשה בפרה.	הרב זאב וייטמן

בנתיב החלב - המפתח

95.....	מפתח מחברים ונושאים לקבצים א - ה	
---------	----------------------------------	--

חברי ועדת מהדרין

הגאון הרב מרדכי גרוס, יו"ר ועדת מהדרין, מאז ייסודה. תלמידם המובהק של הגאון הגדול רבי שלמה זלמן אויערבך זצ"ל, ויבל"ט הגאון הגדול רבי שמואל הלוי וואזנר שליט"א. נמנה על באי ביתו הקרובים של הגאון הגדול רבי יוסף שלום אלישיב זצ"ל. יצק מים על ידי ראש ישיבת פונובז', בעל "אבי העזרי", הגרא"מ שך זצ"ל. מקובל כסמכות הלכתית בתחום תעשיית המזון והכשרות. מצודתו פרושה על קהילות רבות בארץ ובעולם. יושב על מדין כגאב"ד בחמישה בתי דין: חניכי הישיבות, שערי ציון, בי"ד קריית ספר, בי"ד מעלה אדומים ובית-דין צרפת, בפריז. פירסם ספרים הלכתיים רבים ומאמרים בענייני הלכה, סוגיות הש"ס, מנהגים, אגדה, דברי השקפה ודרוש. פעיל ומעורב מאד בכל הליכי הייצור וסדרי הכשרות המהודרת במחלבות תנובה.

הגאון הרב יעקב מאיר שטרן, יו"ר וועדת מהדרין, דיין בבית-דינו של הגאון הגדול רבי שמואל הלוי וואזנר שליט"א, דומ"צ חסידי ויזניץ, בני ברק, מו"צ ודיין בבית הוראה "זכרון מאיר". ספריו ההלכתיים: "משנת הסופר" על ענייני סופרי סת"ם (הופיע במספר רב של מהדורות), "אמרי יעקב" חלק א' של שו"ע הרב, חלק ב' דיני ארץ ישראל, חלה וערלה. פירסם ברורים הלכתיים, פסקי הלכה ותשובות בכל חלקי השו"ע ובהם תשובות רבות בנושאי כשרות, טריפות, איסור והיתר ותערובות. חבר בוועדת מהדרין מאז ייסודה.

הגאון רבי עמרם אדרעי, מומחה בענייני כשרות, מחברים של ספרים הלכתיים במגוון נושאי כשרות, שחיטה, פסח ותעשיית המזון. כיהן כיועצו לענייני כשרות של הראשל"צ הגר"מ אליהו זצ"ל, בהיותו הרב הראשי לישראל. ראש צוות שוחטים מטעם הרבות הראשית: מפקח על הכשרות והשחיטה מטעם בד"צ "ישא ברכה". בין חיבוריו: הכשרות כהלכה השלם; אנציקלופדיה לכשרות המזון; מזון מן החי; מזון מן הצומח; מזון מלאכותי; חומרי עזר בתעשיית המזון וכשרותם; עמא דבר שו"ת בענייני כשרות, 3 חלקים; כשרות המשקאות; הכשר כלים; כשרות לפסח; המטבח הכשר - מדריך לכשרות המזון, ועוד. הצטרף לוועדת מהדרין לפני למעלה מ-4 שנים.

הגאון רבי אברהם יהושע סג"ל הורוויץ, דומ"ץ קהל "מחזיקי הדת" בעלזא באר"י רמת אלחנן, בני ברק; חבר ביה"ד המיוחד לענייני כשרות; חבר בד"צ "חניכי הישיבות", בני ברק. במשך שנים הסתופף בצילם של פוסקים נודעים בריכוזים התורניים הגדולים בארץ ישראל ובארה"ב ומהם שאב את דרכי ההוראה והפסיקה. עם שובו לארץ ישראל התבקש לשבת על מדין בבתי דין ידועים ולהיות דיין בהרכבים העוסקים בדיני ממונות, כשרות ועוד. הצטרף לוועדת מהדרין לפני למעלה מ-4 שנים.

הגאון רבי דוב לנדאו, חבר בד"צ חוג חתם סופר, בני ברק. ר"מ בישיבות דחסידי גור. מומחה ובר-סמכא במכלול נושאי כשרות ותעשיית המזון, בארץ ובעולם. זה כעשרים שנה כותב ומפרסם בממות תורניות וכתבי עת מאות מאמרים וברורים הלכתיים בנושאים אקטואליים שונים. מחבר ספרים הלכתיים ובהם נושאים העוסקים בכשרות ומצוות התלויות בארץ. מוזמן להשמיע שיעוריו בענייני כשרות בכינוסי רבנים. יועץ כשרות מוכר לוועדות כשרות ובעבר רב פוסק של מחלקת היבוא ברבנות הראשית לישראל. חבר פעיל בוועדת מהדרין מאז ייסודה.

בנתיב החלב

הרב יוסף מרדכי זילבר, יועץ ועדת מהדרין לחומרי גלם. מגדולי המומחים בתחום כשרותם של חומרי גלם לתעשיית המזון – בכלל, וענף החלב – בפרט. הממונים על מחקר ופיתוח המוצרים רואים בו בר-סמכא לעיצוב ופיתוח המוצר על רכיביו השונים. משמש כאחראי על חומרי גלם בוועד הכשרות של בד"צ מחזיקי הדת בעלזא. מרבה לפקח על הליכי הייצור והכשרות במפעלים רבים ברחבי העולם. גורמי כשרות מכל העולם מרבים להוועץ בו בענייני כשרות. מפרסם מאמרים רבים בבמות תורניות חשובות בנושאי כשרות וייצור מוצרי מזון. פעיל בוועדת מהדרין מאז יסודה.

הרב אברהם שלזינגר, מרכז ועדת מהדרין ומפקח מטעמה במחלבות תנובה. פועל בכל תחומי הכשרות ובייצור מוצרי מזון בכשרות מהודרת. בקיא בענייני כשרות החלב וכשרות ירקות ללא חרקים. קשור לגופי כשרות בישראל ובקהילות יהודיות רבות ברחבי העולם. מפרסם מאמרים בענייני כשרות ונותן שיעורים בנושאים אלה במסגרות תורניות מגוונות. פעיל בוועדת מהדרין מאז יסודה.

רשימת המשתתפים בקובץ

הרב עמרם אדרעי - חבר ועדת מהדרין; מחברם של ספרים הלכתיים במגוון נושאי כשרות, שחיטה, פסח ותעשיית המזון. מפקח על הכשרות והשחיטה מטעם בד"צ "ישא ברכה".

הרב דוד אייגנר - רב חוקר במכון התורה והארץ.

הרב מרדכי גרוס - יו"ר ועדת מהדרין; רב ואב"ד חניכי הישיבות; מחבר ספרים הלכתיים רבים ומאמרים בענייני הלכה, סוגיות הש"ס, מנהגים, אגדה, דברי השקפה ודרוש.

הרב אברהם י. סגל הלוי הורוויץ - חבר ועדת מהדרין, דומ"ץ קהל "מחזיקי הדת" בעלזא באר"י רמת אלחנן, בני ברק; חבר ביה"ד המיוחד לענייני כשרות; חבר בד"צ "חניכי הישיבות", בני ברק.

הרב זאב וייטמן - רב תנובה.

הרב יוסף מרדכי זילבר - יועץ ועדת מהדרין תנובה לחומרי גלם ותהליכי ייצור. מומחה לכשרותם של חומרי גלם לתעשיית המזון והחלב. משמש כאחראי על חומרי גלם בועד הכשרות של בד"צ מחזיקי הדת בעלזא.

הרב אברהם יוסף - הרב הראשי לחולון; חבר מועצת הרבנות הראשית לישראל.

הראשל"צ הרב יצחק יוסף - נשיא בית הדין הרבני הגדול.

הרב דוב לנדאו - חבר ועדת מהדרין, מו"צ בירושלים וחבר בד"צ חוג חתם סופר, בני ברק. מומחה ובר-סמכא במכלול נושאי כשרות ותעשיית המזון, בארץ ובעולם. בעבר רב פוסק של מחלקת היבוא ברבנות הראשית לישראל.

הרב ישי סמואל - רב הישוב יונתן, רמת הגולן.

הרב פנחס ליבוש פדווא - אב"ד ק"ק מחזיקי תורה, אמסטרדם.

הרב יוסף צבי רימון - רב שכונת אלון שבות דרום, ראש מרכז הלכה והוראה ור"מ בישיבת הר עציון.

הרב יעקב מאיר שטרן - יו"ר וועדת מהדרין, דיין בבית-דינו של הגאון הגדול רבי שמואל הלוי וואזנר שליט"א, דומ"צ חסידי ויזניץ, בני ברק, מו"צ ודיין בבית הוראה "זכרון מאיר". ספריו ההלכתיים: "משנת הסופר" על ענייני סופרי סת"ם (הופיע במספר רב של מהדורות), "אמרי יעקב" חלק א' של שו"ע הרב, חלק ב' דיני ארץ ישראל, חלה וערלה.

הרב אברהם שלזינגר - מפקח ועדת מהדרין תנובה ומפקח כשרות שארית ישראל.

הרב חיים שמרלר - ראש ישיבת אורייתא ורב ביהמ"ד היכל צבי צאנז, יו"ר מפעל שערי הוראה.

במבוא נתיב החלב

קובץ "בנתיב החלב" ה' יוצא לאור ביום בו עורכת תנובה בירושלים את כינוס הכשרות השלישי של ועדת מהדרין תנובה בנושא כשרות החלב ומוצריו ביום ב' בניסן תשע"ד. בכינוס זה, העומד בסימן כשרות חובקת עולם, אמורים הנוכחים לשמוע הרצאות בנושא כשרות החלב ומוצריו לפסח ולשאר ימות השנה – הרצאות שישמשו בע"ה בסיס לחוברת הבאה של בנתיב החלב.

בחוברת שלפניכם שוכתבו ונערכו מבחר הרצאות מתוך הכינוס שנערך בשנה שעברה: הרצאת הראשון לציון הרב יצחק יוסף שעסקה בכשרות חלב נכרים בימינו. הרצאותיהם של יושבי הראש של ועדת מהדרין – הרב מרדכי גרוס שעסק בפיקוח על החלפת מזון הפרות לפסח והסיבות לכך, והרב יעקב מאיר שטרן שעסק בשאלת שרויה במוצרי חלב. הרצאות חברי ועדת מהדרין תנובה – הרב הורוויץ שעסק בסדרי השגחה על ייצור אבקת חלב בחו"ל, הרב אדרעי שעסק בשאלה האם יש להחמיר ולאסור דבר שהותר על פי דין ביטולת והרב דוב לנדאו שעסק בדיני חמאה בכלל ובפסח בפרט.

הרצאתו של המפקח על חומר הגלם הרב יוסף מרדכי זילבר עסקה בכשרות הג'לטין בכלל וג'לטין הדגים בפרט והרצאת הרב שלזינגר מפקח ועדת מהדרין עסקה באופן בדיקות תות שדה בחו"ל ומה הקריטריון לאשר שימוש בתות שדה למוצרי מהדרין.

כמו"כ שוכתבו הרצאותיהם של מרצים אורחים בכינוס – הרב שמרלר שעסק בשתיה ממי הכנרת בפסח ושאלת איסור חמץ בפסח בכלשהו שאלה הרלוונטית מאד לתעשיית החלב, והרב ישי סמואל שעסק באיסור חליבה בשבת.

החתום מטה עוסק בשאלת כשרות חלב שהובל ביו"ט ע"י נכרים – נושא שעסק בו גם הרב הורוויץ בחוברת בנתיב החלב ג' וכן בכשרות החלב בשנת השמיטה הבעל"ט. מאמור נוסף עוסק בעיון בקונטרס שאלות בנושאי חלב של יו"ר ועדת מהדרין הגר"מ גרוס – קונטרס שנתפרסם בחוברת בנתיב החלב ד' ובו מובאים גם כמה וכמה פסקים חשובים ויסודיים של הגרי"ש אלישיב זצ"ל.

בנוסף מכבדים את החוברת מאמריהם של הדיין הרב פנחס לייבוש פדאוה המייצג את ועדת מהדרין באירופה והרב יוסף צבי רימון רב שכונה באלון שבות וראש מרכז ההלכה שלידי ישיבת הר עציון העוסקים שניהם בשאלה נפוצה ביותר של חימום פיצה וגבינה צהובה בשבת. כמו-כן הובא בחוברת מאמרו של הרב דוד אייגנר בנושא הזמנת וטרניר גוי בשבת.

במבוא התיב

חותם את החוברת הנוכחית מפתח לחוברות בתיב החלב א-ה – מפתח מחברים ונושאים, שמשקף את מגוון הנושאים הרחב בהם עסקו חוברות בתיב החלב עד היום.

כדרכנו חולקה החוברת למדורים כשהמדור הראשון עוסק ברפתות, המדור השני עוסק בחומרי גלם לתעשיית החלב, ומדור שבת ופסח עוסקים בעיקר בנושא שאלות הלכתיות הנוגעות למוצרי חלב מוגמרים.

בברכת פסח כשר ושמח לגאולה שלמה ולשלום מבית ומחוץ. כן ה' או"א יגיענו לרגלים ולמועדים הבאים לקראתנו בשלום שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך ונודה לשמך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו.

זאב וייטמן

רב תנובה

בנתיב החלב

ברפתות החלב

המזון ברפתות בפסח עמ' 12
הובלת חלב ביו"ט ע"י נכרי עמ' 15
חליבה בשבת עמ' 20
הזמנת וטרינר נכרי בשבת עמ' 24
כשרות החלב בשנת השמיטה עמ' 29

הרב מרדכי גרוס
הרב זאב וייטמן
הרב ישי סמואל
הרב דוד אייגנר
הרב זאב וייטמן

הרב מרדכי גרוס

יושב ראש וועדת מהדרין

המזון ברפתות בפסח¹

ראשי פרקים:

א. זה וזה גורם

ב. פנים חדשות

ג. הרכב מזון הפרה

א. זה וזה גורם

ראשית נדון בשאלת כשרות חלב מבהמה האוכלת חמץ בפסח.

מכיוון שכפי שנראה להלן מזון הפרות מורכב מכמה גורמים שרק חלקם עלולים להחמיץ, ומכיוון שגם כאשר מנת הפרות הרגילה מכילה חמץ הפרה לא יכולה להתקיים רק ע"י מזון החמץ, יש את ההיתר של זה וזה גורם. להלכה קיימא לן שכשיש שני גורמים, גורם של איסור וגורם של היתר, למשל שאור של תרומה ושאור של חולין שהחמיצו את העיסה - העיסה מותרת, מכיוון שזה וזה גורם - מותר. כך עולה מהסוגיות בע"ז דף מ"ט ובפסחים דף כ"ו, וכך גם מוסכם להלכה ע"י כל הפוסקים.

ולכאורה, גם אם הפרה הייתה אוכלת רק חמץ יש פה זה וזה גורם, מכיוון שהחלב של הבהמה נוצר משני גורמים - מזון הפרה וגוף הפרה המייצר את החלב. ואם אמנם כך, הרי שגם אם היא לא אוכלת דברים המותרים, צריך להיות נחשב לזה וזה גורם.

אלא שייתכן והדבר תלוי במחלוקת רש"י ותוס' בע"ז בסוגיית זה וזה גורם. שיטת התוס' (מח, ב) היא, שאם יש צל של ע"ז ונוטעים שם באדמה ובזבל של היתר - הדבר לא נחשב לזה וזה גורם - אמנם יש גורם איסור של צל האשרה המסייע לגידול ויש גם גורם של היתר שהוא האדמה והזבל - אך מכיוון שמדובר בגורמים שונים שכל אחד תורם תרומה שונה לגידול, הדבר לא נחשב לזה וזה גורם שמותר, וזה וזה גורם שמותר זה רק ששני הגורמים עושים ביחד את אותה פעולה כמו שאור שחלקו תרומה וחלקו חולין, ששניהם גורמים יחד לחמץ את העיסה.

לעומת זאת, דעת רש"י היא שגם בכהאי גוונא יש היתר של זה וזה גורם. אם כך, לפי התוס' במקרה שהפרה תאכל רק חמץ אכן אין היתר של זה וזה גורם, כי אע"פ שהבהמה גם היא תורמת תרומה משמעותית ליצירת החלב, ברור שזה גורם שונה מאשר החמץ שהיא אוכלת וממילא לא חשיב זה וזה גורם, אך לפי שיטת רש"י גם אם הפרה תאכל רק חמץ יהיה ההיתר של זה וזה גורם.

להלכה נראה דקיימא לן שלא כדעת התוס', שהרי נפסק בשו"ע ביוורה דעה בהלכות ע"ז בסימן

1. הדברים שוכתבו מתוך הרצאה שניתנה בכנס כשרות החלב שנערך בניסן תשע"ג. השיעור הוקדש ע"י הרב:

"לעילוי נשמתו הטהורה של מרן מורי ורבי ר' יוסף שלום אלישיב זצ"ל, שמתחילת ייסוד וועדת מהדרין עמדנו איתו בקשר והוא הנחה על כל פרט ופרט. אני לא אומר את זה כלשון משל, אלא כפשוטו. מההתחלה דיברנו איתו בכל פרט ופרט וכך בהמשך כל פרט ופרט נחתך על ידו, זכותו יגן על כל כלל ישראל וזכותו יגן שנוכל להמשיך בעזר ה' שהמערכת של תנובה תמשיך בהידור הכשרות בשלמות כפי שכן היה רצונו כפי שדיברתי איתו הרבה פעמים".

בנתיב החלב

קמ"ב סעיף י"א: "מותר ליטע תחת אשירה ירקות, מפני שצל האשירה (שזה איסור) עם הקרקע גורמים" רואים שדעת השו"ע היא ששני גורמים שונים גם נקרא זה וזה גורם שמותר.

ומה שכתוב בשו"ע שגם למאן דאמר זה וזה גורם, אם הוא אפה פת בעצי ע"ז - אסור, זה לא בגלל שבע"ז זה וזה גורם אסור מכיוון שאיסורה בכלשהו, שאם כך לא היינו מתירים זה וזה גורם בפסח כיוון שגם חמץ אסור בכלשהו, אלא הסיבה לכך כפי שכתב שם הש"ך מכיוון שאין זה וזה גורם מכיוון שהאבוקה כנגדו, ואז רק חום הבעירה שמחמת העצים גורם לאפיה והתנור לא מסייע לכך, אולם במקרה אחר בו האש לא כנגד התבשיל אזי אמרינן זה וזה גורם בגלל שהתנור מסייע וכמבואר בפסחים כ"ה ע"ב.

ואע"פ שבחלב ניתן לומר זה וזה גורם גם במקרה שיש לנו גורם של המזון שכולו חמץ שמחמתו נוצר החלב עם גורם הבהמה שמסייעת ליצירת החלב, הרי שכבר כתב המג"א בסימן תמ"ה ס"ק ה שבחמץ בפסח לא אמרינן זה וזה גורם מכיוון שההיתר של זה וזה גורם מבוסס על דין ביטול וכפי שבאר הר"ן בע"ז, ומכיוון שחמץ בפסח איסורו במשהו ואין דין ביטול - או כפי שכתב הרמב"ם דהוי דבר שיש לו מתירין או מכיוון שהחמירו עליו חכמים בגלל שאיסורו בכרת ויש בו בל יראה ולא בדלינן מיניה - ממילא גם אין היתר זה וזה גורם.

ב. פנים חדשות

המג"א או"ח סימן רט"ז מביא בשם רבנו יונה שי"א שהמוסק נוצר מדם שמתקבץ בגרון חיה ובכל אופן מתירים לאוכלו משום דהוי פירשא בעלמא ואף על פי שמתחלה היה דם לא חיישינן להא דבתר השתא אזלינן, וכמו שאם נפלה חתיכת איסור לדבש - הדבש מותר מכיון שדרך הדבש לחזור הדבר הנופל לתוכו לדבש, ולכן החתיכה הופכת להיות היתר.

ולכאורה אי אזלינן בתר השתא, לכאורה הוא הדין גם בחלב - אמנם נכון שהבהמה אכלה חמץ, אבל עכשיו, זה לא חמץ, עכשיו זה חלב ופנים חדשות באו לכאן. ולכאורה מאי שנא מדם שהתקבץ בגרון החיה שהוא היה דם ממש, אם אחרי זה הוא נהפך להיות דבר אחר - שרי. ולכאורה גם החולקים על רבנו יונה לגבי מוסק יודו בחלב שהרי הגמרא בבכורות ה' ע"ב אומרת שהחלב מותר למרות שמקורו בדם ולמרות שהוא יוצא מן החי דילפינן מהפסוק "ארץ זבת חלב ודבש", שהתורה התירה את החלב למרות שהוא יוצא מן החי ולמרות שהוא נוצר מהדם, ואם כן גם החולקים על רבינו יונה, נראה שיודו לגבי חלב דשרי.

ג. הרכב מזון הפרה

המרכיב של החמץ במזון הפרה בכל ימות השנה מגיע ליותר מארבעים אחוז. מזון הפרה מורכב ממזון גס וממזון מרוכז. המזון הגס שהוא למעלה מארבעים אחוזים מורכב משחת דגן ומתחמיץ חיטה², ששניהם נעשים מחיטה בשלב שהגרעין כבר עלול להחמיץ במגע עם מים.

המזון המרוכז מורכב מגרעינים של חיטה, של שיפון, של שעורה, של תירס ושל חמניות, וכן מהנותר מתעשיות מזון שונות - גפת תירס, בירה, קליפות הדרים ועוד. וכמו"כ, יש תוספות של ויטמינים, מינרלים ושמרים.

אם כן, חלק גדול מרכיבי מזון הפרה עלול להיות חמץ או מחמת גשמים שהרטיבו את הדגן או

2. על תחמיץ חיטה וכשרותו לפסח ראה בחוברת בנתיב החלב א ד'.

הרב מרדכי גרוס

מחמת מים שהוסיפו לתערובת המזון או מחמת רוק וריר הפרה.

לקראת פסח מכינים מלאי של מזון ללא חשש חמץ. מזון זה יכול להיות מקיטניות - תירס, אפונה, חמניות, סויה, לפת, קטניות אחרות, באקיה וכדומה - או מדגנים שנקצרו לפני שהגרעין הגיע לשלב בו הוא יכול להחמיץ. בעניין זה נתייעצנו עם מרן הרב אלישיב זצוק"ל שקבע עבורנו מהו השלב שלגביו אין חשש חימוץ גם אם יגיע מים לדגן.

לקראת פסח מערכת ההשגחה של תנובה משגיחה על קציר למספוא לפסח לוודא שהקציר המאושר לפסח נעשה רק בשלב המוקדם קודם להופעת הגרעין שיכול להחמיץ. ולאחר מכן נעשית הכשרה והשגחה במכוני תערובת בהם מכינים מזון מרוכז ובכל מרכזי המזון שם מכינים את התערובות והבליל לצורך מאכל הבהמות. מדובר במפעלים ענקיים שאני יכול להעיד על ההשגחה ועל המאמץ הגדול שנעשה על מנת לנקותם ולהכשירם מכל חשש חמץ ולסגור את כל מחסני החמץ באופן שלא ישתמשו בהם במהלך תקופת ההזנה הכשרה לפסח. הדבר אפשרי רק עם הרבה עמל ויגיעה, והרבה סייעתא דשמיא, והעמדת מפקחים טובים ומקצועיים.

נמצינו למדים, שאין צורך לסמוך על היתרים לא של זה וזה גורם ולא על פנים חדשות באו לכאן, מכיוון שמערכת ההשגחה דואגת לכך שהפרות לא אוכלות חמץ בפסח, ושמוכני החליבה מוכשרים לקראת פסח באופן שנוכל לאכול מוצרי חלב כשרים בפסח ללא חשש.

הובלת חלב ע"י נכרי ביו"ט

ראשי פרקים:

הקדמה

- א. מדוע בנדונונו אין איסור אמירה לנכרי?
- ב. אמירה לגוי על מנת למנוע מיהודי עשיית מלאכה אסורה
- ג. אמירה לנכרי ברמז למניעת הפסד
- ד. אמירה לנכרי לעשות איסור שבות
- ה. שימוש בחלב שהובל ע"י גוי בחג באיסור
- ו. סיכום

הקדמה

כל רפתות החלב מחויבות למיכלי אחסון חלב שיספיקו לכמות חלב של 48 שעות. לכן גם אם לא מגיעים לרפת בכל יום יש לה מספיק מקום איחסון וממילא בשבת רגילה כמו גם בחג שאינו צמוד לשבת אין כל צורך לאסוף חלב מהרפתות במהלך השבת או החג. לעומת זאת כאשר חג צמוד לשבת ובמיוחד אם ראש השנה שהוא שני ימים צמוד לשבת יהיו הרבה רפתות שלא יהיה להן מספיק מקום איחסון לכל כמות החלב שתחלב אצלם במהלך השבת והחג. הדבר תלוי בעונה בשנה מכיוון שהפרות לא נותנות אותה כמות חלב בכל עונות השנה, ולכן לפני כל חג הצמוד לשבת נעשית בדיקה פרטנית לגבי כל רפת האם יש לה מספיק מקום איחסון לכל החלב שיחלב אצלה מהאיסוף האחרון בערב שבת או חג ועד האיסוף הראשון שיהיה במוצאי שבת או חג. במקרים ובמקומות בהם מתברר שברפת אין מספיק מקום איחסון מתעוררת השאלה האם ניתן לפנות מרפתות אלו את החלב בחג או בשבת ע"י גוי ומה דין חלב שנאסף באופן כזה.

נושא זה נדון באריכות ע"י ועדת מהדרין של תנובה והוכרע לאיסור, בהתאם למוסבר במאמרו של הגרא"י סג"ל הורוביץ בחוברת בנתיב החלב - ג מעמוד 53. הועדה הסכימה שלא רק שאסור לומר לגוי לאסוף את החלב ביו"ט, אלא שאם נאמר לגוי לאסוף את החלב ביו"ט החלב ייאסר, מלבד ביו"ט שני של ר"ה שתוקפו מדרבנן ובו מותר יהיה לפנות את החלב ע"י גוי וממילא גם החלב מותר. בדיונים בוועדת מהדרין הבעתי את עמדתי שאין איסור באמירה לגוי להוביל את החלב ביו"ט, ולכן ניתן לאשר חלב כזה אף למהדרין. ולמרות שעמדתי זו לא נתקבלה ע"י ועדת מהדרין ובפועל אנו מחמירים בכך, מצאתי לנכון במסגרת זו של פלפולי דאורייתא להסביר את עמדתי החולקת.

סדר הדברים יהיה כדלהלן: ראשית, אסביר מדוע לענ"ד במקרה הנדון אין כלל אמירה לנכרי, לאחר מכן אסביר מדוע גם לו הייתה כאן אמירה לנכרי אין בה איסור - או בגלל שהיא נועדה למנוע את היהודי מלעשות מלאכה אסורה בשבת, או בגלל שאמירה זו כלולה במקרים שבהם מותר לומר או לרמז לנכרי לעשות מלאכה בשבת למניעת הפסד, ועל אחת כמה וכמה אם מדובר באמירה לגוי לעשות איסור שיש בו משום שבות ולא משום איסור מהתורה. לבסוף אסביר מדוע גם אילו הייתה כאן אמירה אסורה לנכרי לא היה מקום לאסור את החלב שהובל בשבת ע"י גוי, וק"ו אם מדובר בחלב שהובל ביו"ט.

א. מדוע בנדוננו אין איסור אמירה לנכרי?

ההנחה המקובלת וההלכה הרווחת היא שאמירה לנכרי אסורה גם כאשר היא נאמרת בערב שבת, ושאיסור האמירה בע"ש כולל גם אמירה לגוי לעשות דברים שאיסורם בשבת הינו משום שבות. אלא שבמקרה הנדון, ובניגוד לרוב האמירות לנכרי, מטרת האמירה לא נועדה כדי לפגוע בקדושת החג ובהיקף השביתה ממלאכה, אלא דווקא על מנת לצמצם את חילול החג, כי בלי האמירה לגוי חברות הובלת החלב היו מפנות את החלב במהלך החג או/ו השבת באמצעות נהגיהם היהודים. פינוי החלב בחלק מהרפתות היה הכרחי מחמת חוסר מקום לקלוט את כל החלב שנחלב (במקרה של חג החל בערב שבת) מחליבת צהריים של ערב החג ביום חמישי ועד חליבת הערב של מוצאי השבת, וחברות ההובלה מחויבות לפנות את החלב מהרפת לכל היותר אחת ל-48 שעות, והחלב היה נאסף במהלך השבת על מנת להביאו במוצאי השבת למחלבות או (במקרה שהללו לא יקלטו אותו) על מנת לשפוך אותו באופן מסודר ומבוקר באתר שופכין (חוקי איכות הסביבה אוסרים לשפוך חלב בחצר הרפת). המחלבות עצמן כלל לא מעוניינות בכמות החלב הגדולה הזו, וקליטת החלב על ידן נעשתה בראש ובראשונה לצורך יצרני החלב ולא לצורך צרכניהן.

לאור האמור, הדרישה מטעם מערכת הכשרות לאסוף את החלב ע"י גוים בלבד ולהקפיד לעשות זאת אך ורק ביר"ט ולא בשבת איננה נחשבת כלל לאמירה לנכרי אסורה, כי למעשה הגוי לא נתבקש לעשות מלאכה עבורנו; מה שנאמר היה הוראה לאחינו היהודים האחראים להובלת החלב שאנו לא נסכים לקלוט את החלב שייאסף במהלך השבת וגם לא את החלב שייאסף בחג ע"י יהודים. כלומר, האמירה הייתה שלילית, שאסור ליהודי לאסוף את החלב בשבת, ומצדנו לא היתה שום אמירה לגוי לעשות את מלאכתנו. ויעויין ברמב"ם (הלכות שבת ריש פרק ו) שאיסור אמירה לנכרי לעשות לנו מלאכה בשבת הינו איסור מדברי סופרים **כדי שלא תהיה שבת קלה בעיני האומר ויבוא לעשות את המלאכה בעצמו**. אולם בניגוד לכך כל מה שנעשה כאן היה דווקא מתוך חומרת השבת והיר"ט בעיני האומר, כדי למנוע מיהודים מלחלל את החג בעשיית מלאכה, ולהעדיף שהגוי יעשה את המלאכה בחג שאיסורו קל יותר מאיסור השבת - אמירה שדווקא נועדה לחזק את שמירת החג והשבת.

ב. אמירה לגוי על מנת למנוע מיהודי עשיית מלאכה אסורה

יתירה מזו, גם לו הייתה כאן אמירה לנכרי, הרי מצינו שבמקרים דומים הותרה אמירה לנכרי כשזו נועדה על מנת למנוע מיהודי לעשות מלאכה אסורה.

בשולחן ערוך (או"ח סי' רמד) נידונה השאלה מה יעשה יהודי שקנה רישיון לגבות מכס, ואי גביית המכס בשבת מהווה הפסד מרובה עבורו. הפתרון המוצע היה שהיהודי ישכור גוי שיגבה את המכס בשבת בקבלנות. ומוסיף שם הרמ"א שהתירו זאת משום הפסד אף במקום שיש לחשוש למראית עין שייאמרו שהגוי עושה את המלאכה הזו בשביל ישראל, מכיוון שאם לא נתיר ליהודי להסתייע בגוי קיים חשש שהיהודי עצמו יעשה איסור תורה: "דאדם בהול על ממונו ואי לא שרית ליה אתי לגבות בעצמו ויבוא לידי איסורא דאורייתא דשמא יכתוב פתקא כדרך המוכסים". כלומר, החשש שיהודי יעשה את המלאכה בשבת הינו שיקול מכריע להתיר לומר לנכרי לגבות את המכס בשבת. ואם כן, כאשר האלטרנטיבה בענייננו היא שללא האמירה לנכרי קיים חשש גדול שנהגים יהודים יובילו את החלב, זו סיבה מספקת כשלעצמה להתיר את האמירה לנכרי גם במקומות שבדרך כלל הדבר אסור.

בנתיב החלב ה

ג. אמירה לנכרי ברמז למניעת הפסד

גם במקומות בהם נאסרה אמירה לנכרי אף במקום הפסד, כמו בכיבוי דליקה בשבת, מותר לומר לנכרי "כל המכבה אינו מפסיד", כלומר, אמירה רומזת ולא מפורשת. ולכאורה גם בנדון דידן האמירה לא הייתה מפורשת לפנות את החלב, שהרי את זה הם היו עושים מעצמם ממילא, אלא שהאמירה הייתה שאם הפינוי ייעשה ע"י יהודי הרי שהחלב לא יוכל להתקבל לכשרות מהדרין, כלומר גוי שיפנה את החלב איננו מפסיד, כי רק חלב כזה יוכל להתקבל כמהדרין.

באגרות משה או"ח ח"ד סי' נג דן הגרמ"פ בשאלה אם בעל בנק יהודי יכול לבקש מנכרי שיעבוד בבנק שלו ביו"ט, כדי למנוע הפסד גדול של הוצאת שיקים שאין להם כיסוי. וכותב הגרמ"פ שבנושא אמירה לנכרי בשביל הצלה מהפסד מצינו פסקים סותרים - ואפילו הנימוק של "אדם בהול על ממונו" לעתים מהווה סיבה להתיר לומר לנכרי, ולעתים מהווה סיבה לאסור שמא מתוך בהילותו יסייע לגוי. ובביאור הלכה סי' שלב חילק בין מקרים בהם אין חשש שהבעלים יסייעו לגוי, שאז מותר לומר לנכרי לעשות מלאכה למניעת הפסד, ובין מקרים בהם יש חשש שיסייעו לגוי, שאז נאסר לומר לנכרי. מתוך כך מתיר הגרמ"פ להעסיק את הנכרי בבנק בחג למניעת הפסד, מכיוון ששם אין חשש שהיהודי יבוא לסייע לו, שהרי הנכרי מורגל בעבודה זו בעצמו.

חילוק נוסף בין המקרים בהם מותר לומר לנכרי ובין המקרים בהם הדבר אסור מובא ע"י הגרמ"פ בשם הר"ן. הר"ן מחלק בין מקרה בו קורה משהו פתאומי כמו דליקה שאז אסור לומר לגוי לעשות דבר אסור מחשש שיסייע לו, ובין מקרה בו הבעיה ידועה מראש ששם הותר להיעזר בנכרי למנוע את ההפסד. גם לפי חילוק זה סבור הגרמ"פ שבמקרה של ההפסד בבנק יש להתיר, שהרי גם כאן מדובר בבעיה צפויה מראש.

עוד כותב הגרמ"פ שבעסקים גדולים כמו מכס ובנק (ממונה על מטבע המלך) וכדומה התירו להעסיק גוי באופן שהגוי יעשה אדעתא דנפשיה, וזה היתר מרווח יותר מהיתר הדיעבד של מקום הפסד שמא יבוא היהודי לעשות בעצמו; ואף שבקבלנות אין לישראל כל אינטרס שהמלאכה של הגוי תיעשה בשבת או בחג, וכאן יש בהחלט לישראל אינטרס שהדבר ייעשה דווקא בשבת ובחג, בכל אופן התירו כשעושה גם אדעתא דנפשיה, בגלל שמדובר בעסקים גדולים שבהם גם מניעת רווח נחשבת הפסד גדול, שהתירו בגללו העסקת נכרי ואפילו בפרהסיא. מטעם זה הורה הגרמ"פ שמעבר לשכר הרגיל של הגוי הוא יקבל תוספת על עבודתו בחג ובשבת, באופן שיהיה לו אינטרס מבחינתו לבצע את העבודה הזו בשבת.

שלושת הנימוקים של הגרמ"פ להתיר העסקת גוי בבנק שייכים גם בנדון פינוי החלב:

1. במקרה של נהגים גויים שמורגלים ועובדים דרך קבע בחברת ההובלה אין כל חשש שהיהודי יבוא לסייע לו בנהיגתו ובהובלת החלב.
2. גם בנדון דידן מדובר בבעיה הידועה מראש ולא בדבר פתאומי, ולכן יש להתיר להיעזר בגוי.
3. גם בנדון דידן מדובר בעסק גדול שהגוי עושה בו את מלאכתו אדעתא דנפשיה, מכיוון שהוא מקבל על עבודת שבת וחג שכר כפול.

וכותב הגרמ"פ שהיתר זה הינו אף ביו"ט ראשון ואף בשבת. וכותב עוד הגרמ"פ שאין צורך לדקדק עם הגוי איזו מלאכה הוא עושה, ואין לדקדק עמו שיעשה רק עבודות שבמניעתן יש הפסד גדול או שאין בהם איסורי תורה וכדומה. והוא הדין כאן, אם אומרים לגוי שידאג לפנות מיכלי חלב מלאים באופן שלא יישפך החלב ברפתות - הוא כבר מעצמו ידע מה לעשות וכיצד, שהרי זו עבודתו הקבועה.

ד. אמירה לנכרי לעשות איסור שבות

אמירה מפורשת לנכרי לעשות מלאכה האסורה מהתורה לא הותרה במקום הפסד, אלא רק לצורך שלושה דברים בלבד: לצורך חולה שנפל למשכב או לחולה שחש בכל גופו¹, לצורך יישוב ארץ ישראל² ולצורך הצלת כתבי הקודש³. לעומת זאת, אמירה לנכרי לעשות איסור שבות הותרה גם לצורך מצוה, להקלת צער, ולצורך גדול אחר כולל מניעת הפסד ונזק, וכלשון הרמב"ם בהלכות שבת פרק ו הלכה ט: "דבר שאינו מלאכה ואין אסור לעשותו בשבת אלא משום שבות מותר לישראל לומר לגוי לעשותו בשבת, והוא שיהיה שם מקצת חולי או יהיה צריך לדבר צורך הרבה או מפני מצוה". והראב"ד על אתר מוסיף שבמקרה של מקצת חולי ובמקום הפסד מותר בדבר שהוא שבות גם לעשות בעצמו, שהרי גונח יונק חלב בשבת ומחזירין את השבר, ובמקום הפסד - כגון צינור שעלו בו קשקשין - ממעכן ברגל.

ולכאורה, מכיוון שהבערה והוצאה הותרו ביו"ט, כלל לא פשוט לומר שהובלת חלב ביום טוב אסורה באיסור תורה כמו בשבת (ביחודה דעת ח"ג סי' לו כותב הגר"ע יוסף שאע"פ שהבערה הותרה לצורך ביו"ט אסור ליסוע ברכב משום שבהדלקת המנוע הוא מוליד אש חדשה, והוצאת אש חדשה הינה איסור מדרבנן, ורק אם נוסע מחוץ לתחום יש חשש לאיסור תורה). ובדבר שאיסורו משום שבות יש מקום להתיר לומר לנכרי לעשותו משום הפסד (ובשו"ת הר צבי יו"ד סימן רצג מנמק מדוע התיר להוליך את המת לקבורה ביו"ט שחל לאחר השבת ברכב הנהוג ע"י גוי).

ה. שימוש בחלב שהובל ע"י גוי בחג באיסור

המשנה ברורה בביאור הלכה ריש סי' שיש מביא את דברי החיי אדם כלל ט שהקנס שקנסו חכמים שלא ליהנות ממלאכה שנעשתה בשבת ע"י יהודי הוא דווקא במלאכה כזו שגרמה לשינוי מהותי בגוף הדבר שנשתנה מכמות שהיה, כמבשל וכיו"ב. אבל המוציא מרשות לרשות שלא נשתנה הדבר מכמות שהיה - אם בשוגג מותר אפילו לו ואפילו בו ביום, ואם במזיד אסור אפילו לאחרים אך רק עד מוצ"ש. לכן כאן גם אם החלב היה מובל באיסור בשבת במזיד ע"י יהודי לא היה מקום לאסור את החלב אפילו למוביל עצמו אלא עד מוצאי שבת, וק"ו שלא היה מקום לאסור את החלב לאחרים מעבר למוצאי שבת.

כאשר גוי עושה מלאכה עבור יהודי בשבת ובחג, היה מקום לאסור לכל היותר עד בכדי שיעשה, דהיינו, החלב יהיה מותר לא מיד במוצאי שבת אלא רק לאחר שעבר שיעור זמן שהיה ניתן לאסור את החלב במוצאי השבתון.

ו. סיכום (להלכה ולא למעשה):

במצב בו ללא כל מעורבות מצד גורמי הכשרות או מצד המחלבות יהודים יחללו שבת לצורך איסוף חלב, נראה, שאפשר ורצוי להורות לחברות ההובלה, שעליהם להימנע מלהוביל חלב ע"י יהודים בחג, ולומר להם, שאם החלב יובל ע"י יהודים הוא לא יוכל להתקבל כחלב מהדרין.

כאשר המגמה היא לשמור על קדושת החג ולא לפגוע בו ייתכן ומותר גם לחברות ההובלה עצמן לומר לגוי לאסוף את החלב בחג במקום נהגים יהודים.

1. משנה ברורה סי' שכח ס"ק א.

2. גיטין ח, ב.

3. שו"ע או"ח סי' שלד סעיף יח.

בנתיב החלב

לכתחילה, יש להגיד את הדברים באופן עקיף ולא באופן מפורש. כמו"כ, יש לוודא שהגויים שיאספו בשבת יהיו רק גויים שמורגלים ועובדים דרך קבע בחברת ההובלה ושאינן חשש שהיהודי יבוא לסייע לו בהובלת החלב.

כאמור, למעשה, ועדת מהדרין של תנובה לא קיבלה טיעונים אלו וחלב שנאסף ע"י לא יהודי ביו"ט ראשון לא מתקבל כחלב מהדרין.

הרב ישי סמואל
רב המושב יונתן

חליבה בשבת*

ראשי פרקים:

הקדמה

א. איסור חליבה בשבת דאוריתא או דרבנן?

ב. פסק ההלכה

ג. שימוש בחלב שנחלב באיסור בשבת

הקדמה

חליבה בשבת היתה תמיד שאלה מעשית גדולה בכל מקום שבו גידלו בע"ח, משום שכל פרה שרגילים לחלוב אותה מידי יום אי אפשר שלא לחלוב אותה בשבת. אם לא נחלוב בשבת יגרם לפרה צער גדול. בפוסקים מצאנו שני פתרונות הלכתיים לחליבה בשבת הראשון חליבה ע"י נוכרי שאע"פ שבכל מלאכות שבת אמירה לנוכרי אסורה, כאן ניתן להגיד לנוכרי במפורש לחלוב משום צער בע"ח. והשני חליבה לאיבוד מדין מלאכה שאינה צריכה לגופה. לצערנו כיום חלק גדול ממגדלי הפרות אינם שומרי תו"מ והם חולבים באיסור השאלה האם וכיצד ניתן להשתמש בחלב זה?

א. איסור חליבה בשבת דאוריתא או דרבנן?

בגמ' הדנה באיסור חליבה נחלקו התנאים האם האיסור הוא מדאוריתא וכן על איזה אב מלאכה עובר החולב:

תנו רבנן: החולב והמחבץ והמגבן כגרוגרת, המכבד, והמרבץ, והרודה חלות דבש, שגג בשבת - חייב חטאת, הזיד ביום טוב - לוקה ארבעים, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: אחד זה ואחד זה (רש"י - שבת ויו"ט) אינו אלא משום שבות.

רב נחמן בר גוריא איקלע לנהרדעא, בעו מיניה: חולב משום מאי מיחייב? - אמר להו: משום חולב. - מחבץ משום מאי מיחייב? - אמר להו: משום מחבץ. - מגבן משום מאי מיחייב? - אמר להו: משום מגבן. - אמרו ליה: רבך קטיל קני באגמא הוה. אתא שאיל בי מדרשא, אמרו ליה: חולב חייב משום מפרק, מחבץ חייב משום בורר, מגבן חייב משום בונה (שבת צ"ה ע"א).

ופירש רש"י: מפרק - כמו מפרק משאוי, שפורק אוכל ממקום שנתכסה בו, והוי תולדת דש, ואית דאמרי תולדה דקוצר - ולא היא, דלאו מחובר הוא, אלא פקיד ועקיר, וקאי בעטיני הדד כתבואה בקשיה, ולשון מפרק נמי לא שייך למימר, אלא לשון תולש.

כלומר, חליבה אסורה משום מלאכת דישה. ועל כך מעירים התוספות שם: ואתיא ברייתא כר' יהודה דאמר יש דישה שלא בגידולי קרקע כדפרי' לעיל בפ' כלל גדול (לעיל דף עג:).

* המאמר לע"נ מורי חותני הרב יחזקאל דאום זצ"ל, רב תנובה. שיכתוב מתוך הרצאה בכנס הכשרות תשע"ג.

בנתיב החלב

ונראה מהתוספות שהמחלוקת בין חכמים לר' אליעזר היא האם יש איסור דישה בדבר שאינו גידולי קרקע, דעת ר' אליעזר כדעת ר' יהודה הסובר שיש דישה גם שלא בגידולי קרקע, וחכמים חולקים ולכן לדעתם אין בחליבה איסור תורה.

גם הרמב"ן דן בשאלה כיצד ניתן לחייב חולב משום דש כאשר אמרינן דאין דישה אלא בגידולי קרקע ומציע שלושה תירוצים:

- א. "וי"ל דישה בעצמו של פרי ליתא אלא בגדולי קרקע אבל להוציא ממנו פירות מכוונסים וטמונים בתוך כיס שלהן כגון חולב דומיא דדישת גדולי קרקע היא", כלומר, בניגוד לדישה עצמה הרי שפרוק - כמו פרוק החלב מעטיני הפרה - שאסור משום שדומה לדישה אינו חייב להיות דווקא בגידולי קרקע.
- ב. ואפשר דבכלל גדולי קרקע בהמה, שמצינו שנקראו כן בקצת מקומות כדאמר' (עירובין כ"ז ב') מה הפרט מפורש פרי מפרי וגדולי קרקע אף כל פרי מפרי וגדולי קרקע והיינו בקר וצאן, כלומר, בהמה נחשבת לגידולי קרקע.
- ג. א"נ ר' אליעזר הוא דסבר הכי אבל רבנן דפטרי קסברי אין דישה אלא בגדולי קרקע ורבנן אכולהו פליגי, כלומר, היא גופא מחלוקת חכמים ור' אליעזר שחכמים אומרים שאין איסור תורה משום שאין דישה אלא בגידולי קרקע.

לפי שני התירוצים הראשונים ייתכן וחכמים לא חולקים על רבי אליעזר לגבי חולב ואז יש לחלק את הברייתא לשני חלקים:
 א. "תנו רבנן: החולב והמחבץ והמגבן כגרוגרת (בזה הכל מסכימים שחייב מהתורה)
 ב. המכבד, והמרבץ, והרודה חלות דבש, שגג בשבת - חייב חטאת, הזיד ביום טוב - לוקה ארבעים, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: אחד זה ואחד זה אינו אלא משום שבות".

התוס' [שבת ע"ג:] דוחה את ההסבר השני שהוזכר ברמב"ן שבהמה נחשבת כגידולי קרקע ולכן הוא מביא אפשרויות אחרות למשמעות מפרק:
 "ונראה לר"ת דמפרק חייב משום ממחק דכשחולב ממחק את הדד ומחליקו ואין נראה לר"י דפרק חבית (לקמן קמד:) אמרינן חולב אדם לתוך הקדרה אבל לא לתוך הקערה ולר"ת מה לי לתוך הקדרה מה לי לתוך הקערה ולפירוש הקונטרס (משום דש) אתיא שפיר דמעיקרא כשהיה בדדן חשיב אוכל וכשחולב לתוך הקדרה נמי הוי אוכל ולא דמי לדש שנשתנה".

לסוברים שאיסור חולב הוא מדרבנן ניתן להקשות מהגמ' בכתובות (ס):
 "תניא, רבי מרינוס אומר: גונח יונח חלב בשבת. מאי טעמא? יונח - מפרק כלאחר יד, ובמקום צערא לא גזרו רבנן. אמר רב יוסף: הלכה כרבי מרינוס".

אם חליבה בשבת היא איסור דרבנן א"כ מדוע לא התירו לצורך חולה ורק ע"י יניקה מדד הבהמה התירו משום שזה נחשב כלאחר יד?

הרב ישי סמואל

בגלל שאלה זו פוסק התוס' [שבת עג:] כדעת ר' יהודה שחולב אסור מדאוריתא: "ונראה דלפירוש הקונטרס הלכה כרבי יהודה דהאמר בפרק אע"פ (כתובות ס.) אמר רבי מרינוס גונח יונק חלב בשבת מ"ט מפרק כלאחר יד הוא ובמקום צער לא גזרו רבנן ופסיק התם רב יוסף הלכתא כרבי מרינוס ואין נראה לומר דאף לרבנן אסור מדרבנן דמיחזי כמפרק ואף על גב דלא אסירא אלא מדרבנן לא שרי אלא משום דאיכא תרתי כלאחר יד ובמקום צער".

אבל יתכן לתרץ שאע"פ שחולב הוא איסור דרבנן התרופה של הגונח היא לינוק ישר מדד הבהמה ולכן אין כאן כלל שאלה האם מותר לחלוב בשבילו. ואע"פ שגם חליבה היינו מתירים בשבילו הוא כלל לא זקוק לחליבה כי רפואתו היא דווקא לינוק ישירות מהבהמה.

ב. פסק ההלכה

הרמב"ם (שבת פ"ח ה"ז) פסק שאין דישה אלא בגידולי קרקע אבל מצד שני פסק שהחולב חייב משום מפרק: "הדש כגרוגרת חייב ואין דישה אלא בגדולי קרקע, והמפרק הרי הוא תולדת הדש, החולב את הבהמה חייב משום מפרק...".

נושאי הכלים על הרמב"ם דנו בסתירה העולה מדבריו ותיירץ המ"מ שלדעת הרמב"ם בהמה נחשבת כגידולי קרקע. תירוץ זה קשה כפי שראינו בתוס' ובאמת הכסף משנה נשאר בצ"ע על הרמב"ם: "ולא הבנתי דבריו שהוא כותב בסמוך דמפרק תולדת דש הוא וכתב אין דישה אלא בגידולי קרקע?".

השו"ע לא כותב באף מקום שאסור לחלוב בהמה בשבת אלא רק פסק (ש"ה סי' כ') שמותר להגיד לגוי לחלוב בהמה בשבת:

"מותר לומר לאינו יהודי לחלוב בהמתו בשבת משום צער בעלי חיים שהחלב מצערה, והחלב אסור בו ביום. וי"א שצריך לקנותו מן האיני יהודי בדבר מועט, שלא יהא נראה כחולב לצורך ישראל".

ויש לברר בדעת השו"ע מדוע התיר אמירה לנוכרי לחלוב בשבת אם יש בדבר איסור דאוריתא הרי אסורה אמירה לנוכרי בדבר זה גם אם יש בו צער ב"ח? ונראה שפסק שהאיסור מדרבנן ולכן במקום צורך התיר כפי שפסק בסימן שז' סעיף ה':

"דבר שאינו מלאכה, ואינו אסור לעשות בשבת אלא משום שבות, מותר לישראל לומר לא"י לעשותו בשבת; והוא שיהיה שם מקצת חולי, או יהיה צריך לדבר צורך הרבה, או מפני מצוה;".

כך פוסק המג"א (סי' ש"ה ס"ק יב') שכתב על פסק השו"ע שהתיר לחלוב ע"י גוי בשבת שהטעם משום צער בע"ח וז"ל:

"וה"ה דמותר לומר לעכו"ם להמרות האווזות פעם א' ביום משום צער ב"ח דאין יכולים לאכול ומשמע שם דאי ליכא עכו"ם שרי ע"י ישראל משום צער בע"ח וטוב לעשות ע"י קטן". משמע שהתיר במקום שיש צער בע"ח אפי' ע"י יהודי במקום שאין גוי.

בנתיב החלב

בדרך זו הולך הרב עוזיאל זצ"ל (שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן סימן כ) כשנשאל הרב על מקומות שלא יכולים לחלוב ע"י גוי משום שהייתה בעיה ביטחונית להעסיק נוכרים. למסקנתו במקום צורך גדול יהיה מותר לחלוב אף ע"י יהודי, אבל רבים חולקים ולומדים את דבריהם מדברי הרא"ש (שבת פרק יח' סי' ג') לגבי בהמה שנפלה לאמת המים בשבת: "אמר רב יהודה בהמה שנפלה לאמת המים מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה ואם עלתה עלתה. ואף ע"ג דקא מבטל כלי מהיכנו. מאי טעמא ביטול כלי מהיכנו דרבנן וצער בעלי חיים דאורייתא ואתי דאורייתא ומבטל דרבנן. וה"מ דלא אפשר למיעבד פרנסה במקומה אבל אפשר עושה לה פרנסה במקומה ודיו. מכאן התיר רבינו מאיר ז"ל ללמוד לנכרי שיחלוב את בהמתו בשבת שהבהמה מצטערה מרוב החלב שבדדיה וצער בעלי חיים דאורייתא דחי שבות דאמירה לנכרי:".

הרא"ש התיר רק אמירה לנוכרי ולא חליבה ע"י ישראל גם במקום צער בע"ח משמע שסובר שהחליבה עצמה היא איסור דאורייתא.

בדרך זו הולכים רוב הפוסקים והאריך לברר את דעת השו"ע בשו"ת "ציץ אליעזר" (חלק ב סימן ג (והוכיח שאע"פ שחליבה היא איסור דאורייתא התיר השו"ע לומר לגוי לחלוב משום שפוסק שצער בע"ח הוא גם איסור דאורייתא.

למעשה ברור שכיום שברוב המשקים עובדים נוכרים בכל ימות השבוע יש להתאמץ להעסיק נוכרי בחליבה. אבל אם החלב נחלב ע"י יהודי באיסור השאלה האם עברו במזיד על איסור דאורייתא או דרבנן חשובה לדיון האם מותר לאחרים להשתמש בחלב זה.

ג. שימוש בחלב שנחלב באיסור בשבת

כידוע פסק השו"ע (שי"ח סי' א') לגבי מבשל בשבת במזיד שנאסר אף במוצאי שבת למבשל ולמי שבישלו בשבילו, והוסיף במ"ב שה"ה אם עברו על שאר מלאכות בשבת. ולכן ברור שהחלב נאסר למי שחלב. השאלה האם הצרכנים שקונים את החלב וכלל לא יודעים מי חלב ובטח שהחליבה בשבת לא נעשתה ברצונם האם הם נחשבים בגדר אדם שחלבו בשבילו שגם לו נאסר החלב, או הם בגדר אדם אחר שמותר לו להשתמש בחלב במוצ"ש (ונחלקו האחרונים האם צריך להמתין "בכדי שיעשו") בביאור הלכה הוסיף שגם במלאכות דרבנן יהיה אותו דין. אבל ברור שיש הבדל בחומרת האיסור.

כאן נחזור לשאלה שעסקנו האם החולב בשבת עובר על איסור דאורייתא או דרבנן. לדעתי לסוברים שחליבה בשבת היא איסור דרבנן אם מצרפים לכך את המחלוקת האם הצרכנים נחשבים כאחרים או כמי שנחלב בשבילו, וכן אם מערבים את החלב בחלב של יום אחר כפי שנעשה בפועל אז נראה שיש להקל וניתן להשתמש בחלב.

השלמת העיון – ראה מאמרו של הרב זאב וייטמן בנושא, "בנתיב החלב" ד.

הרב דוד אייגנר

רב חוקר במכון התורה והארץ

הזמנת וטרינר נכרי בשבת*

ראשי פרקים:

- א. היתר איסור דרבנן במקרה של 'צער בעלי חיים'
- ב. אמירה לגוי במקרה של צער בעלי חיים
- ג. מעמדם ההלכתי של הפועלים הזרים
- ד. טלפון נייד
- ה. מסקנה

אחת השאלות שיש לדון בהן בנושא הטיפול בבעלי חיים בשבת היא: האם מותר לומר לעובד גוי לקרוא לווטרינר או לטכנאי גויים בשבת, במקרה של 'צער בעלי חיים'?

א. היתר איסורי דרבנן במקרה של 'צער בעלי חיים'

גמרא (שבת קכח ע"ב) נאמר:

בהמה שנפלה לאמת המים מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה ואם עלתה עלתה מיתיבי בהמה שנפלה לאמת המים עושה לה פרנסה במקומה בשביל שלא תמות פרנסה אין כרים וכסתות לא, לא קשיא הא דאפשר בפרנסה הא דאי אפשר בפרנסה אפשר בפרנסה אין ואי לא מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה והא קא מבטל כלי מהיכנו סבר מבטל כלי מהיכנו דרבנן צער בעלי חיים דאורייתא ואתי דאורייתא ודחי דרבנן.

הנחת היסוד של הגמרא היא, שאיסור 'צער בעלי חיים' הוא מן התורה. דבר זה נלמד מהגמרא (ב"מ, לב ע"ב): 'אמר רבא מדברי שניהם נלמד צער בעלי חיים דאורייתא'. מבינה הגמרא שבמקרים שיש בהם 'צער בעלי חיים', ניתן להתיר איסור דרבנן של 'ביטול כלי מהיכנו', מפני איסור 'צער בעלי חיים'.

נשאלת השאלה: האם היתר זה נוגע לכל איסורי דרבנן, או שמא נוגע רק לאיסור 'ביטול כלי מהיכנו'? או במילים אחרות: האם מותר לעשות פעולות נוספות שאסורות מדרבנן עבור הבהמה, כגון טלטולה במקרה שהכרים והכסתות לא יועילו, על מנת להוציאה מהמים?

הראשונים נחלקו בשאלה זו; לדעת הרמב"ם (הל' שבת, פכ"ה הכ"ו), אין לטלטל את הבהמה בידיו על מנת להוציאה; אף על פי שמבטל כלי מהיכנו שהרי משליכו לבור לתוך המים מפני צער בעלי חיים לא גזרו, ואסור להעלותה בידו. אולם לדעת ריא"ז (שבת, נא ע"א, בדפי הרי"ף, אות ג) מותר לטלטלה בידיים: ומו"ה אומר שאם א"א ע"י כרים וכסתות מותר להעלותה בידיים שצער בעלי חיים איסורו מן התורה והתירו איסור של דברי סופרים מפני איסור של תורה.

האחרונים הסתפקו בשאלה, מדוע חילק הרמב"ם בין איסור דרבנן של 'ביטול כלי' והתירו, לאיסור

*פורסם לראשונה בקובץ "אמונת עתיך", גליון 90.

1. וכן מוכח מהגמרא (שבת, קנד ע"ב) בנוגע לחמורו של רבן גמליאל, שמסקנת הגמרא היא שהיה לו לסייע לה, משום ש'צער בעלי חיים' הוא מהתורה.

ב. בנתיב החלב

דרבנן של טלטול הבהמה (מוקצה), ואותו לא התיר.

המג"א (סי' שה ס"ק יא) ביאר בדעת הרמב"ם, שאין לדמות איסורי דרבנן זה לזה, משום שאין אנו יודעים מדוע גזרו חז"ל על כל איסור: כתב הרמב"ם אסור להעלותה בידים ומשמע דאע"ג דאיכא צער ב"ח אסור דאין לנו לדמות גזירות חכמים זה לזה דיש דברים שהעמידו אפי' במקום כרת, ופשוט דמותר לומר לעכו"ם להעלותה.

למעשה כתב 'אשל אברהם' (סי' שח ס"ק א), שבמקרה שלא ניתן בו לסייע באופן אחר, מותר לעשות מעשה בידיים, משום ש'צער בעלי חיים דאורייתא' ואין לחוש לשבות, כדעת ריא"ז. כן סובר החזו"א (מת, ז), שלהלכה ניתן להקל, כדעת ריא"ז.

לדעת 'הר צבי' (או"ח, ח"א סימן רה) במקרה שבו ישנם בעלי חיים שמזיקים אחד לשני, מותר לטלטל את בעלי החיים, על מנת להציל אותם מהנזק. לדעתו יש לנקוט כדעת ריא"ז, ואף את דעת הרמב"ם ניתן לבאר בשני אופנים: א. איסור הטלטול בידיים הוא כשישנה אפשרות לטלטול על ידי כרים וכסתות. ב. אף לדעת המג"א, האיסור הוא בהעלאת הבהמה ולא בטלטולה. וכן הוא סובר בסוף חלק א' (חלק שבותים), שבמקרה שבו ולד מת בהמלטה, מותר לטלטלו על מנת להציל את אימו הבהמה, וכן בנוגע להאכלת יונים.

על כן, במקרים שבהם מדובר באיסור דרבנן, ניתן להקל כריא"ז, כפי שסוברים 'אשל אברהם', החזו"א והרב פרנק.

ב. אמירה לגוי במקרה של צער בעלי חיים

על פי הגמרא שראינו לעיל, התיר המהר"ם מרוטנבורג² לישראל לומר לגוי שיחלוב את פרותיו: מותר לומר לגוי לחלוב בשבת... ואע"ג דשבות שיש בו מעשה הוא כ"ש האי דשבות שאין בו מעשה כגון אמירה לגוי הלכך מותר דהא אנו קיי"ל צבע"ח דאורייתא וכן כתב ה'מרדכי' (שבת, סי' תמח), והוסיף שיש לומר לנוכרי שייטול החלב לעצמו: מותר לומר לנוכרי לחלוב בשבת משום דאנו קיימא לן צער בעלי חיים דאורייתא וחלב מצער הבהמה, וכן כתב רבי מאיר דמותר לומר לנוכרי חלוב וטול החלב לעצמן, ומותר לו בכך משום סכנת בהמה וצריך לקנות החלב מן הנכרי דאז בדידיה קא טרח. וכן כתבו מג"א (או"ח, סי' שה, ס"ק יג) ו'כלכלת שבת' בדעתם, שאמנם הותרה האמירה, אך עדיף שהגוי יחלוב לתוך מאכל. באופן זה מדובר יהיה ב'שבות דשבות' שהותרה במקום מצווה.

בשו"ע (או"ח, סי' שה סע' כ) הובאו דעת המהר"ם וה'מרדכי' בתור שתי דעות:

מותר לומר לאינו יהודי לחלוב בהמתו בשבת משום צער בעלי חיים שהחלב מצערה, והחלב אסור בו ביום. וי"א שצריך לקנותו מן האינו יהודי בדבר מועט, שלא יהא נראה כחולב לצורך ישראל. ביאר ה'משנה ברורה' (סי' שה, ס"ק עג) שהמחלוקת היא: האם די בכך שהחליבה נעשית בשל 'צער בעלי חיים' כדי להתיר את האמירה לגוי, או שהיתר האמירה הוא רק כאשר החליבה היא עבור הגוי.

'יד מלאכי' (סי' יז) מבאר, שכאשר בשו"ע מובאת דעה אחת בסתמא, והשנייה בשם 'יש אומרים', דעתו לפסוק כסברה שכתב בסתמא. למעשה כתב ה'משנה ברורה' (סי' שה, ס"ק עג) שהעולם נוהג כסברה הראשונה, ולכן די בכך שישנו 'צער בעלי חיים' כדי להתיר אמירה לנוכרי.

אם כן מובן, שגם במקרה שבו יש צורך לומר לגוי שיאמר לגוי אחר לעשות עבור היהודי מלאכה ('אמירה דאמירה'), תותר אמירה זו, אם יש צורך משום 'צער בעלי חיים'.

2. מהר"ם מרוטנבורג, דפ' פראג סי' מט; דבריו הובאו גם ברא"ש, שבת, פי"ח סי' ג.

ג. מעמדם ההלכתי של הפועלים הזרים

כפי שידוע, ברוב המכריע של משקי החלב מועסקים עובדים זרים. הצורך בהם נובע משתי סיבות עיקריות: א. חוסר בכוח אדם זמין ומיומן ב. 'חלב מהדריך' כיום, מוגדר בתור חלב שנחלב בשבת על ידי נוכרים. שאלת השאלה: מהו מעמדם ההלכתי של העובדים הזרים?

ה'באר היטב' (סי' רמג, ס"ק א) עוסק בדיני עבודת הגוי אצל ישראל, והוא מבאר שיש שלושה חילוקים בנוגע להגדרת עבודת הגוי:

דע שכמה חלוקים יש בדין שכירות: א' בשוכר הגוי שיעשה המלאכה בשדה או במרחץ ורווחים או הפירות יחלוקו. ב' שהגוי נוטל כל הרווחים או הפירות ויתן לישראל דבר קצוב כל שנה... אבל חלוקה. ג' דהיינו שיהיה כל הרווחים לישראל רק הישראל נותן לנכרי דבר קצוב לכל שנה זה וודאי אסור מדינא אפי' בשדה כ"ש במרחץ דהוי הגוי שלוחו של ישראל וישראל נהנה ממלאכה בשבת דאף אם לא עשה הגוי מלאכה בשבת יטול שכרו הדבר קצוב שלו וזוהו וליכא למימר דנכרי אדעתא דנפשיה עביד.

נראה שמתוך שלוש הגדרות אלו, ההגדרה של העובדים הזרים היא ההגדרה השלישית, שהרי אין קשר ישיר בין עבודתו של העובד לשכר המשולם לו. כמובן, עובד שלא יעבוד כראוי - יפוטר, אך שכרו אינו מושפע באופן ישיר מעבודתו. אם כן, לפי הגדרתו של ה'באר היטב', אופן כזה של העסקה אסור בשבת, מעיקר הדין. אולם כתב הב"ח (סי' שכ, ד"ה: הסוחט) בדעת ה'יש אומרים' בשו"ע שהובאה לעיל, שעל אף שמוותרת אמירה לנוכרי, יש לקנות ממנו את החלב: "ונראה דבשפחות אינם יהודים שנשכרים לשנה לכל מלאכה אין צריך לומר לו טול החלב לעצמך ולא לחזור ולקנותו ממנו דכל מלאכה שעושה אינו יהודי בבית בעל הבית בין בחול בין בשבת אדעתא דנפשיה קא עביד לקבל שכירות דאדעתא דהכי נשכר מתחלה אבל באומר לאינו יהודי מן השוק חלוב לי בהמה זו צ"ל חלוב לעצמך והכי נהוג עלמא".

יש לשאול אם כן, כיצד יש להגדיר את העסקת הנוכרי במשק? אם הגדרתה היא כמובא 'בבאר היטב', שהרי המשכורת של הנוכרי היא חודשית וקבועה, ללא קשר ל'תוצאות העסקיות' שלו, אזי כל פעולה שלו אסורה, משום שהיא נקראת על שמו של היהודי. אם נגדיר העסקה זו כדברי הב"ח, שבסופו של דבר, לאחר שהפועל למד את סדרי העבודה, סדר היום שלו קבוע ומוגדר, ואין צורך לומר לו לבוא לחלוב שוב בכל חליבה אלא זהו חלק מהשגרה היומית שלו, אזי מותרת האמירה לנוכרי.

נראה לומר, שדברי הב"ח הם במקרה שיש בו 'צער בעלי חיים', והתירו משום כך אמירה לנוכרי. אולם דברי ה'באר היטב' הם במקרה שבו אין היתר מיוחד לאמירה לנכרי ועל כן השכר אסור. אם כן, במקרה של 'צער בעלי חיים', מלבד העובדה שמוותרת האמירה לנוכרי, מותרת גם כן ההנאה ממעשיו.

ד. טלפון נייד

הקריאה לוותרניר או לטכנאי מתבצעת על ידי הטלפון. מכיוון שהשימוש בטלפון נייד הוא השימוש הרווח כיום, יש לשאול, האם השימוש בו אסור מן התורה או מדברי סופרים?

נראה שיש לדון במספר פעולות המתבצעות במכשיר:

1. פעולות חשמליות המתבצעות בתוך המכשיר (סגירת מעגלים חשמליים ופתיחתם);

בנתיב החלב

2. תאורת המכשיר (הן במסך והן בלוח המקשים) וכתיבת המספרים;
3. השמעת קול (צליל חיוג במכשיר יוזם השיחה, וצלצול במכשיר מקבל השיחה).
- איסור השימוש בטלפון קווי נידון באנציקלופדיה התלמודית, בנספח לערך חשמל (פרק ז), ושם פירטו את הבעיות ההלכתיות בשימוש בטלפון בשבת:
- א. סגירת מעגלים חשמליים בהרמת השפופרת.
- ב. הדלקת נורות הלהט במרכזייה ובטלפון.
- ג. איסור השמעת הקול בצליל החיוג בכלי המיוחד לכך.
- חלק מבעיות אלו תקפות גם בטלפון נייד: א. ישנו שימוש בחשמל (סוללה). ב. ישנו צליל חיוג וצלצול אצל המקבל ג. ישנה תאורה (led).
- לעומת זאת אין בטלפון נורות להט, וכן אין שימוש במרכזייה, לקישור בין שני טלפונים ניידים.
1. שימוש בחשמל - נחלקו האחרונים בשאלת השימוש בחשמל. למעשה נכתב בשו"ת 'מנחת יצחק' (ח"ח, סי' כו) שבמקרה הצורך אין סוברים כחזו"א, מכיוון שיש פוסקים אחרים שלא סוברים כמותו. על כן, מכיוון שלדעת ה'בית יצחק', הרב קוק, אג"מ והגרש"ז, איסור השימוש בחשמל הוא מדרבנן, ורק לדעת החזו"א האיסור הוא מדאורייתא, ניתן לסמוך על הסוברים שמדובר באיסור דרבנן.
2. תאורה וכתיבת המספרים - התאורה וכתיבת המספרים על גבי המסך בטלפון נייד נעשים על ידי תאורת led. על תאורה זו כתב פרופ' לב בספרו 'מערכי לב' (עמ' קכב): דיודה³ פולטת אור שהיא חלק ממעגל חשמלי סגור, כך שאין צורך להשתמש במפסק חשמלי תפלוט אור רק כשזורם דרכה סף של זרם חשמלי...
- למעשה, כתב:
- נראה שבשינוי עוצמת הזרם אין משום איסור מוליד לפי שיטת הבית יצחק. נראה לכן, שאין כאן איסור מוליד, שהרי לא הוליד שום חידוש ממשי בחומר של led, אלא רק השתמש בתופעה של חומר שפולט אור. וכן, מכיוון שאין שינוי בחומר, אין בהדלקת התאורה על ידי נורות אלו משום 'מכה בפטיש'. באופן דומה כתב הרב ישראל רוזן (תחומין, כרך יז, 'בישול בשבת ללא אש').
- על כן, מכיוון שהכתיבה והתאורה שבטלפון נייד נעשים על ידי נורות led, יש בכתיבת המספרים ובהדלקת התאורה משום איסור דרבנן.
- עניין נוסף הוא 'כתיבה שאינה מתקיימת', שהרי לאחר שחויג המספר והתבצעה השיחה, הרישום נעלם מהמסך. אמנם הוא נשמר בזיכרון השיחות היוצאות והנכנסות, אולם פשוט הוא שאין זו 'כתיבה', אלא הכנסה של מידע לזיכרון, שלאחר זמן מסוים אף נמחק משם. מתבאר בגמרא (שבת קד ע"ב), שהכותב בכתב שאינו מתקיים בשבת - פטור. מובן שאין בכך איסור תורה, אך יש בכך משום איסור דרבנן, על פי הכלל (שבת, ג' ע"א): 'כל פטורי דשבת פטור אבל אסור'. וכן **נפסק** בשו"ע (או"ח, סי' שמ סע' ד)⁴. ב'מנחת יצחק' (ח"ז, סי' יג) צוין שרק כתיבה שמתקיימת יותר

3. 'דיודה' - רכיב אלקטרוני שמשמש למעבר זרם חשמלי.

4. עין עוד: מג"א, סי' שמ סע' ד; ביאור הגר"א, או"ח, סי' שמ סע' ד"ה: יש לזהר; מ"ב, שם, ס"ק יח; שבשו"ע שם, מדובר במקרה שבו 'פטור אבל אסור'.

מיום אחד, היא כתיבה אסורה.

3. השמעת קול - לגבי השמעת קול נחלקו עולה ורבה, האם האיסור הוא בכל האופנים של השמעת קול, או שמא יש איסור רק בכלי המיוחד לכך⁵: למעשה נפסק בשו"ע (או"ח, סי' שלח, סע' א) כדעת רבה⁶, שאיסור השמעת קול הוא רק בכלי שיר, גם אם אינו מתכוון להשמיע שיר. על פי עיקרון זה כתבו האחרונים שיש בשימוש בטלפון משום איסור השמעת קול, כך סוברים: 'בית יצחק' (יו"ד ח"א, בהשמטות סי' לא), 'משפטי עוזיאל' (או"ח, כרך ג סי' נא), אג"מ (או"ח, ח"ג סי' נה).

המסקנה מכל הנ"ל היא, שהשימוש בטלפון נייד אסור בשבת מדרבנן. התייעצתי בשאלה זו עם הרב ישראל רוזן, ולדעתו השימוש בטלפון נייד, לדעות רבות ניתן להחשיבו כאיסור דרבנן בלבד, בוודאי אם העניין נוגע לשעת דחק כהפסד מרובה, או במקום חולי וכדומה.

ה. מסקנה

מכיוון שבשבת, במקרה של 'צער בעלי חיים' הותרה האמירה לגוי, ומכיוון שהשימוש בטלפון נייד אסור מדרבנן, מותר לומר לגוי שיתקשר לוותרניר או לטכנאי גוי, על מנת שיבואו לטפל במשק בשבת, במקרה של 'צער בעלי חיים'.

התייעצתי בשאלה זו עם הגאון הרב יעקב אריאל, רבה של רמת גן, והסכים שאמנם מותר לומר לגוי להתקשר לגוי אחר במקרה של 'צער בעלי חיים', אלא שיש לדאוג לכך שבעלי המקצוע הללו ייכנסו בדרך צדדית.

5. יש לציין שישנה סוגיה נוספת בנוגע להשמעת קול בשבת, בשבת יח ע"ב; אך היא עוסקת באופן עקרוני בהשמעת קול, ואילו הדיון כאן הוא בנוגע להשמעת הקול בכלי שיר, דבר שמתאים יותר לטלפון נייד.

6. רוב הראשונים פסקו כרבה בניגוד לדעת ר"ח בסוגיה: הרי"ף על אתר; מהר"ם מרוטנבורג, סי' קלט (ד' לבוב); 'מאירי'; בשם גדולי הפוסקים והמחברים; רא"ש, עירובין, פ"י סי' כ; 'הגהות אשרי' בשם הרמב"ם והסמ"ג; ריא"ז' ס"ק ב' בשלטי הגבורים'.

כשרות החלב בשנת השמיטה

אנו מביאים בזה מכתב שנכתב בשנת השמיטה שעברה באייר תשס"ח ע"י הרב יוסף יקותיאל אפרתי שליט"א בנושא כשרות החלב מפרות שאוכלות ספחי שביעית. במכתב זה כותב הרב אפרתי "הנני שב על מה ששמעתי מרבנו שליט"א (הגרי"ש אלישיב זצ"ל) כי כל עוד שאין זו בהמה שנתפטמה כל ימיה באיסור (אפילו לגבי התקופה של יצירת החלב) הרי אין איסור מדינא של שתית החלב. עד כאן מה ששמעתי. ומכיוון שחלק גדול מהדברים הנאכלים ע"י הבהמה הינם גרעינים וכוספא מחו"ל הרי מדינא אין איסור בשתית החלב"

ממכתב זה עולה שכאשר יש מציאות של זה וזה גורם, כלומר, שהמזון המסייע ליצירת החלב מורכב הן ממזון אסור והן ממזון מותר – אין איסור על החלב דהוי זה וזה גורם שמותר. וראה במאמרו של הגרי"מ גרוס שליט"א בחוברת זו שמוכיח שיש ראשונים הסבורים שגם במקרה שכל המזון הינו איסור הנאה עדיין הדבר נחשב לזה וזה גורם מכיוון שבכל מקרה ביצירת החלב יש שותפות של שני גורמים – האחד מזון הפרה והשני גוף הפרה עצמה ולכן גם אם כל המזון הינו מאיסור הנאה עדיין ייחשב לזה וזה גורם שמותר בגלל התרומה מותרת של גוף הפרה ליצירת החלב. וראה שם שהגרי"מ גרוס מוכיח שכך פוסקים להלכה אלא שלגבי חמץ בפסח יש להחמיר מכיוון שבחמץ בפסח שאוסר במשהו לא אמרינן זה וזה גורם, אך לגבי איסורי הנאה אחרים ייחשב לזה וזה גורם גם אם כל מאכל הבהמה הינו אסור באיסור ספיחין.

מכל מקום יש שהבינו ממכתב זה שדעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל הייתה שכדי להתיר את החלב יש להקפיד על כך שרוב אכילת הבהמה יהיה מהיתר. דבר זה לא כתוב במכתב וגם לא מצינו בדין זה וזה גורם שבעיני רוב מההיתר אלא רק את התנאי שמדובר בשני גורמים שאחד מהם לא מספיק כשלעצמו.

ובכל אופן, בבדיקה שעשינו מתברר שרוב מאכל החולבות הינו מיבוא ולא מגידולים מקומיים ואם אנו לוקחים בחשבון גם את המים שהבהמה שותה שיש להם משמעות רבה ביותר ביצירת החלב הרי פשיטא שמדובר ברוב מוחלט של היתר גם אם כל המזון היה מגידולים מקומיים וק"ו שרובו מגיע מיבוא.

ויש להוסיף שגם לגבי הגידולים המקומיים לא ברור שכולם אסורים באיסור ספיחין הן משום שהנקצר למאכל בהמה לפני הבאת שליש (וכפי שקורה בחלק גדול מקציר שחת דגן וקציר לתחמיץ) לא נאסר באיסור ספיחין, והן משום שיש שזורעים לפני שנת השמיטה ובאופן שלא נאסר באיסור ספיחין, והן משום שיש המגדלים את גידוליהם על שטחים שלא שייכים ליהודים שגם בהם אין איסור ספיחין.

ועוד יש להוסיף את הסבורים שאיסור ספיחין איננו בכלל איסורי הנאה אלא הווי איסורי אכילה בלבד ולדעתם אין איסור להאכיל בהמה באיסור ספיחין.

ואמנם יש כאלו שדרשו להחמיר בעניין מחמת חשש מסייע ולפני עיוור, שהרי אם הם יצרכו חלב כזה הם מסייעים ומעודדים בעקיפין לזרוע בשביעית לצורך מאכל הבהמות. ולעניין זה יש להזכיר את דברי הגרש"ז אועירבך במנחת שלמה, שגם מי שלא סומך על מכירת הקרקעות ולדעתו המכירה כלל לא חלה אינו עובר משום לפני עיוור ומסייע כאשר המגדל סומך על היתר זה, שהותר לו ע"י הפוסקים עמם נתייעץ.

במכתב בנושא זה שנכתב ע"י הרב מרדכי עמנואל שליט"א מגדולי המומחים בהלכות המצוות התלויות בארץ בכלל ובהלכות שמיטה בפרט לרב שחשש לנושא כשרות החלב בשנת שמיטה הוא כותב שבספר בית אב להגאון רבי אליקים שלזינגר שליט"א מסופר שבשמיטת תשי"ב יצא האדמו"ר ר' יואל מסטמ"ר זי"ע להחמיר בזה בירושלים, אמנם הגרי"ז הלוי אב"ד דבריסק חתר למצוא היתר בזה משום זה וזה גורם, שהרי חלק ממאכל הבהמות הוא ללא חשש שביעית, ואפילו אם כל האוכל שניתן לה הוא ספיחין הרי הבהמה חייבת לשתות מים, ואם כן זה [ספיחין] וזה [המים] גורם לתנובת החלב ומותר. ושב הגאב"ד מסטמ"ר והודה לפסק הגרי"ז הלוי.

ועוד מוסיף הרב מרדכי עמנואל שליט"א במכתבו לצרף את העובדה שאם הקציר לשחת היה לפני הבאת שליש, הרי דעת הר"ש סיריליו והחזון איש שדין השחת כתבן וקש שלא גזרו עליו איסור ספיחין. והוא דן גם במקרה והקציר היה מאוחר יותר ולאחר הבאת שליש, שהגרעינים אסורים משום ספיחין ואילו התבן והקש מותרים. לדעתו במקרה זה מכיון שהקש מותר הרי מותר ליתן את השיבולים לבהמתו, אף שיש בקש גם גרעינים, הרי האדם מאכיל את הבהמה בקש. והוא מוסיף ששאלה כזו התעוררה במושב יסודות, והורה החזו"א שמותר לקצור את התבואה לאחר הבאת שליש והבהמה באה ואוכלת, ולא חשש שהבהמה אוכלת ספיחין. אמנם יש לחלק בין מצב שהתבואה זרוקה בשדה לבין מצב שמאכיל את הבהמה בידים בספיחים וצ"ע.

וגם לגבי גרעיני החיטה עצמם שהולכים למאכל בהמה, שבזה לדעת החזון אי"ש ודאי שאין כל היתר להאביס את הבהמות? הוא מביא את דעת שער המלך שאין איסור ספיחין בכלל איסור הנאה ולפי זה מצד איסור ספיחין מותר להאכיל בהמה בספיחי שביעית, והוא מוסיף שעמדה זו מקבלת משנה תוקף אם מדובר באיסור דרבנן.

עוד מוסיף הרב עמנואל שלדעת החוששין לכשרות החלב יוצא, שאין נפקא מינא אם האכילו בהיתר את הבהמה בספיחין לבין מקרה שהבהמה הלכה מאליה ואכלה ספיחי שביעית שזה מותר, שהרי בהמה רועה כדרכה בשביעית. והוא הדין אם גוי האכיל בהמתו בספיחי שביעית.

העולה מהדברים שאין כל חשש לגבי כשרות החלב בשנת השמיטה, אלא שבדאי עלינו להתאמץ בכל כוחנו לסובב את הדברים שתהיה שבת הארץ הולכת ונקבעת במלוא קדושתה בארץ הקודש, ושרבים ככל שניתן יימנעו מזריעה אסורה בשביעית. ואמנם יש כמה וכמה גיבורי כח עושי דברו שראויים למלוא ההערכה שנכונים לקחת על עצמם סיכון לא קטן וזורעים שטחים עצומים לפני שנת השמיטה לצורך מאכל בהמה על מנת להימנע מאיסורי השביעית ולקיים את מצוות השמיטה כמאמרה.

חומרי גלם לתעשיית החלב

בדין אבקת חלב עכו"ם עמ' 32	הראשל"צ הרב יצחק יוסף
ייצור אבקת חלב למהדרין בחוץ לארץ עמ' 37	הרב אברהם י. סגל הלוי הורוויץ
איסורים שנתבטלו אם יש מקום להחמיר בהם ... עמ' 40	הרב עמרם אדרעי
כשרות הג'לטין עמ' 43	הרב יוסף מרדכי זילבר
דעת הראשל"צ הגר"ע יוסף זצ"ל עמ' 46	הרב אברהם יוסף
כשרות התותים עמ' 47	הרב אברהם שלזינגר

הרב יצחק יוסף

הראשון לציון, הרב הראשי לישראל

בדין אבקת חלב - עכו"ם*

הנה חלב בהמה טמאה או טריפה אסור משום דכל היוצא מן הטמא טמא, כמבואר בבכורות (ה:). וילפינן מדכתיב את הגמל, שנאמר ב' פעמים, אחד לאיסור עצמו ואחד לאיסור חלבו, ואם אינו ענין לבשרו תנהו ענין לחלבו. אך חלב בהמה טהורה מותר, אף שיוצא מהחי, ואין דינו כאבר מן החי, וילפינן התם (ו:), מדכתיב, ארץ זבת חלב ודבש, ואי לאו דשרי, אטו משתבח קרא במידי דלא חזי. ובגמ' (ע"ז לה:); אמרו, חלב שחלבו א"י ואין ישראל רואהו אסור, שמא עירב בזה חלב טמא. וכ"ה בטור ובש"ע (סי' קא ס"א, וסי' קטו ס"א). ואף אם החלב הטמא ניכר קצת, חששו חכמים לעירוב מעט חלב טמא, או לשאריות שישארו בכלי שבו הגוי חולב. וכן בגבינה חיישי' לצחצוחי חלב.

ויש לחקור בהגדרת איסור חלב עכו"ם, אם נחשב כדבר שנאסר במנין שאין בי"ד יכול להתירו אא"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין, וזה ליכא בזה"ז. ודמי לחזרת הש"צ שנתקנה עבור מי שאינו בקי להתפלל בעצמו, ונתקנה להוציאו ידי חובה, ותקנה זו לא זזה ממקומה גם כיום שהכל בקיאים להתפלל בעצמם. וכמבואר בתשובת הרמב"ם. או דילמא שהוא בכלל גזרה שנגעה למציאות מסויימות, והדבר תלוי בנסיבות, ואם כיום הנסיבות מראות שינוי במצב, יהיה אפשר להקל.

והנה הרדב"ז בתשובה (סי' עה) כתב, שחלב גוי לא נאסר במנין אלא משום חשש תערובת חלב טמא. ע"ש. ולד' במקומות שאין חלב טמא מצוי, או שהוא יותר יקר מחלב טהור, או שאין בהמה טמאה בעדר, יהיה אפשר להתיר חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו, דהא בכל כה"ג ליכא חששא שיערב חלב טמא בחלב. וכ"כ בשו"ת הרשב"ש (סימן תקנד). וכ"כ הפר"ח (סי' קטו סק"ו), ושכן המנהג באמסטרדם, ושכן נהג בעצמו להקל. ע"ש. וכ"כ האור החיים הק' בפרי תואר (שם סק"א) דאפ"י יש בהמה טמאה בעדרו, חלב עכו"ם מותר, משום שחלב בהמה טמאה נמכר בדמים יקרים לשריהם ולגדוליהם, ובודאי שלא יערבנו בחלב טהור.

גם המהר"ש דוראן בשו"ת חוט המשולש (סי' לב) כתב סברא זו, והוסיף עוד לאידך גיסא, שחלב טמא מאוס הוא בעיניהם, וגנאי לחלוב בהמה טמאה. וכ"כ בשו"ת זכור לאברהם אביגדור (סי' ד').

ויש מי שהעיר על דבריהם, דאף אם הגוי אינו מערב חלב טמא עם החלב הטהור, מ"מ פעמים נשאר בכד משיורי חלב טמא, שבודאי אינם מקפידים על זה, ומתערב עם החלב הטהור. וכ"כ בס' מזמור לדוד (דף קט). אולם הרשב"א בתורת הבית (שער ר') כתב, שחלב טמא מאוס בעיניהם, ולפי זה מסתברא דאמנקיותא קפדי ושוטפים הכלי בין זה לזה. ע"ש.

ואמנם בשדי חמד (אס"ד מע' חלב של נכרי) הביא בשם הרשב"א ומהר"י מברונא (סי' עח) שכתבו, דחלב עכו"ם הוא דבר שנאסר במנין בין איכא דבר טמא בעדר, ובין ליכא דבר טמא בעדר. ע"ש.

וכך יש לתפוס לדינא לאסור חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו בכל אופן, כדמשמע מלשון הש"ע הנ"ל. וכן פשטה ההוראה באר"י וגלילותיה, וכמ"ש מרן החיד"א (בשיו"ב סי' קטו). ובפנת הדביר ח"ב (ר"ס קצו). ובתשובת המהרש"ם (ס"ס נא) כתב, וזאת ועוד אחרת, כי מי הוא אשר עינים לו ואינו רואה כי בעווה"ר ענין זה דגבינת עכו"ם רפוי בזה"ז, ובחלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו

* שיכתוב מתוך הרצאה בכנס הכשרות תשע"ג.

בנתיב החלב

מזלזלים מקצת מבני עמנו, ועתה המהפך בזכות אותו הרשע נותן יד לפושעים, כי אחר שיצא הקול בעיר מעדים ג' העידו עליו שרוב החלב שלו היה מחלב מחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו, ושהיה קונה חלב מגויים ומערבה בתוך הגבינה העשויה ע"י ישראל וכו', ואפי' שלא היה הדין לאסור ראוי לאסור, וכהא דאמרינן בפרק כל הבשר רב בקעה מצא וגדר בה גדר. ופרש"י, שראה שהיו מזלזלים בבשר בחלב והחמיר עליהם ואסר את הכחל. ואע"ג דהתם הוי איסור דאורייתא והכא הוי איסור דרבנן, כבר מצינו שחכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה. והדבר הקל והכותל הרעוע צריך להעמיד ולחזק יותר. ע"ש.

ונפ"מ בחקירה הנ"ל לגבי ארצות שקיים בהם חוק האוסר לערב סוגי חלב זה בזה, אם אפשר לשתות חלב עכו"ם. אחר שהגוי חושש מלערב חלב טמא עם החלב הטהור. ודין זה תלוי אם הא דאסרו חכמים חלב עכו"ם הוא בכלל דבר שנאסר במנין, וממילא אף שבטל הטעם לא בטל הדין, דכל דבר שנאסר במנין צריך מנין אחר להתירו, או דאיסורו רק משום חשש תערובת חלב טמא, וממילא כל שיש איזה טעם המסיר חשש תערובת חלב טמא, יהיה אפשר להתיר חלב עכו"ם באופנים אלו. ויש מהפוסקים שאכן רצו להתיר חלב עכו"ם במדינות שחוק הממשלה אוסר לערב סוגי חלב, על סמך דברי הרדב"ז (סי' עה) והפר"ח, דחלב אינו דבר שנאסר במנין, רק הטעם משום שמא עירב בו העכו"ם חלב טמא, ועל כן במקום דלא למיחש להא יש להקל. דבכה"ג מעיקרא לא אסרו חלב עכו"ם.

והחזו"א כתב, [והובאו דבריו בספר תורת היולדת (פ"ח הערה ה'), ובשו"ת קנין תורה בהלכה ח"א סי' לח], דכשיש פיקוח הממשלה על החלב שלא יערבו חלב טמא והם צפויים לעונש על הזיוף, יש מקום לומר דהוי כשפחות החולבות דמירתת, וכיושב בצד העדר וכשהוא עומד הוא רואה. ע"כ.

ואף שהחזו"א איש כתב בלשון "יש מקום לומר", הנה מצינו לכמה אחרוני זמנינו שכתבו להקל בזה יותר, וכמ"ש בשו"ת אגרות משה (ח"א מיו"ד סי' מז) וז"ל: בדבר החלב של חברות במדינתנו אשר יש פיקוח ממשלה, ואם יערבו חלב בהמה טמאה יענשו וגם יסגרו את העסק, ובודאי מירתתי מלערב חלב טמא, יש טעם גדול להתיר אף בלא שיטת הפר"ח, משום דהעיקר דידיעה ברורה הוא כראיה ממש, כהא דשבועות (לד.). וזהו גדר אנן סהדי. ואף לעדי קיום דקידושין, שאף שלא ראו אלא היחוד, הוי כראו את הביאה ונעשית אשת איש גמורה אף לחיב עליה מיתה. וכן אמרו חזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות לענין שלא להצריכה גט משני, ונחשב כראייה ממש. ויש ידיעה בנפשות דנחשב כראיה ממש, כגון שראו כדרך המנאפים, אף שהחיוב הוא רק על ביאה ממש. ולכן בחלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו, יש להתיר גם בישראל יודעין ידיעה ברורה דהוי כראיה. שהרי אם יערבו חלב טמא יענשו ויצטרכו לסגור העסק שלהם, שהוא ריוח של סך גדול. והממשלה משגחת עליהם. וסיים שם, אבל מ"מ לבעלי נפש מן הראוי להחמיר, ואין בזה משום יוהרא, וכך אני נוהג להחמיר על עצמי. אבל מי שרוצה להקל הוא עושה כדינא, ואין להחשיבו כמזלזל באיסורין.

וע"ש (בסי' מח) שכתב, דאף שהממשלה מענישה רק בסך מועט, וגם הם מקבלי שוחדא, מ"מ אין להם שום ריוח בשביל מה להיענש וליתן שוחד. ובודאי שאם יצטרכו ליקח פועלים לחלוב סוסים וגמלים וחזירים יצטרכו לשלם להם הון רב, וגם לשחד כל הפועלים שישתקו, ולכן אף שהעונש קטן המיקל בזה יש לו ע"מ לסמוך. ע"ש. וכ"כ בספר יצחק ירנן (שחיבר, סי' עט) דבעיר שקשה מאד להשיג חלב ישראל יש להקל. אבל בעיר חלאב שהיו העזים מצויות תמיד אצל הבתים, כולם היו קונים רק מהחלב הזה שחולבים בפני הישראל.

הרב יצחק יוסף

אולם בשו"ת מנחת יצחק ח"י (סי' לא אות טו) כתב להעיר על ספר תורת היולדת הנ"ל, שלא היה צריך להביא דבר זה בספרו בשם החזו"א כאילו היא הלכה פסוקה, שידוע שרוב החרדים לדבר ה' נזהרים עד מאד בחלב עכו"ם, אף בזה"ז, אפי' לקטנים, וראה אריכות בזה במנחת יצחק ח"א (סי' קלח), ובח"ב (סי' כא).

גם בשו"ת קנין תורה בהלכה כתב, דאין שום צד להתיר בזה, ומה שרצו לסמוך על הרדב"ז, הנה מרן החיד"א ביוסף אומץ (סי' סד) הביא מתשו' הרדב"ז (סי' ב' אלפים רצה) שאסר לאכול חלב חמוץ של נכרים שקורין ייגורטי, והביא ראייה מגבינה שנאסרה במנין, וכ"ש חלב. ע"כ. ובשד"ח (אס"ד מע' חלב נכרי). הביא בשם הרשב"א דסובר, דכל המנויין במשנה (ע"ז לה). כולם נאסרו במנין.

ובשו"ת מהר"י מברונא (סי' עח) כתב, דחלב עכו"ם הוא דבר שנאסר במנין, בין איכא דבר טמא בעדר, ובין ליכא דבר טמא בעדר. ע"ש.

וכתב בשד"ח שם, דכמעט כל חכמי הספרדים סוברים כן, דבכל אופן חלב עכו"ם אסור משום דבר שנאסר במנין, אפי' יהיה לנו ידיעה ברורה שלא נתערב חלב טמא. וגאוני ספרד שבדורו של הפר"ח נתווכחו עמו, ושגם באמשטרדאם המנהג לאסור. וכיון שהרדב"ז סותר את עצמו בזה, א"כ בודאי אין ראייה להקל, ויש לעשות כדעת רוה"פ, וכמ"ש בשד"ח.

גם החת"ס (יו"ד סי' קז) צווח ככרוכיא דח"ו להקל בזה, משום דחז"ל גזרו ואסרו במנין כל חלב שאין ישראל רואה החליבה, או יכול לראותה, אפי' ליכא חשש דבר טמא, כמו החולב לגבן, מ"מ החלב אסור. ולו יהא דאיכא דעת הרדב"ז, עכ"פ הא איכא דעת רש"י בגמ', ותשובת רש"י, ועוד פוסקים, דס"ל לאסור. והרמ"א כתב כוותיהו. וכבר קיבלו אבותינו עליהם כאותה דעה, ואסור עלינו בני אשכנז מדינא, ואין לו התרה, וקרוב בעיני נדר דאורייתא. ע"כ.

גם מרן אאמור"ר זיע"א בביקוריו בארה"ב היה מחמיר על עצמו שלא לאכול מאכלי חלב גוי, אף שחוק המדינה שם אוסר לערב סוגי חלב. ובפרט במקומות שעסק החלב הוא של הממשלה עצמה, וכיון שהם בעלי העסק אין בהם אימון, וכמבואר בתשובת הנו"ב (או"ח סי' סו), דאטו איכא נאמנות הערכאות בדבר שנוגע להם לעצמם. ע"ש. ועכ"פ נראה שאלה הדרים שם בקביעות וקשה להם להחמיר בזה, ואין באפשרותם להשיג חלב ישראל, הסומך על דברי החזו"א והאג"מ הנ"ל, יש לו ע"מ לסמוך להקל בזה.

ואמנם לגבי אבקת חלב של גויים שמערבים בשוקולד וכדו' [עם הכשר מהרבנות], מעיקר הדין אין בזה איסור משום חלב עכו"ם, אחר שידוע שעושים אבקה זו מחלב פרות. ומותר לאכול שוקולד זה. אולם עם כל זה ראוי ונכון להחמיר בזה. וכך נוהגים החרדים לדבר ה' שאינם אוכלים מאבקת חלב עכו"ם, ותבוא עליהם ברכת טוב. וכן ראוי לנהוג. אך לקטנים יש להקל גם במיני מתיקה. ולגבי אבקת חלב י"ל דגזרת חכמים היתה על חלב שחלבו עכו"ם, אבל לא על תערובת של אבקה שכבר מעורבת במוצר שלפנינו, ופנים חדשות באו לכאן. ולגדבי אבקה א"ז דבר שבמנין אליבא דכו"ע, ונשאר רק החשש כשלעצמו דאולי מעורב בו חלב טמא, וכדי להפיג חשש זה די במה שהרבנות תברר שמדובר באבקה הנעשית מחלב פרות בלבד על פי החוק האוסר לערב סוגי חלב עם חלב פרות. ויש עונשים כבדים על העובר על חוק זה, שהוא בבחינת אומן לא מרע אומנותיה. ודומה לזה דנו האחרונים לענין חמאה של עכו"ם, ויש שטענו דרק ליקח חלב של עכו"ם ולעשות גבינה זה היה בכלל הגזרה דחלב של עכו"ם, אבל הגזירה לא היתה על דיני תערובות, וממילא על מה שלא היתה הגזרה חזר הדין דדבר שאין לו עיקר מן התורה בטל ברוב, וכמ"ש כן בשו"ת לבושי מרדכי (סי' כב)

בנתיב החלב

בתשובה להגרי"א הרצוג זצ"ל עוד בהיותו בדובלין. וכתב עוד, דאף שידענו שכונת העכו"ם היתה לעשות הגבינה או החמאה, אעפ"כ לא חל עדיין הגזרה כל זמן שהישראל לא לקח, ואם העכו"ם עושה חמאה מותר, ולכן היכא דאין לחשוש לתערובת כמו בזמן הזה נשאר האיסור רק משום דבר שבמנין, וא"כ היינו דוקא מה שהיה בפירוש הגזירה, היינו דהישראל יקנה חלב העכו"ם לעשות חמאה, אבל חמאה של עכו"ם הא לא נאסר במנין, ממילא החמאה מותרת אחר שאין לחשוש משום תערובות. ע"ש.

גם בשו"ת זקן אהרן וולקין ח"ב (סי' מד) כתב, שיש להתיר אבקת חלב אף לגדולים, משום דחשש דבר טמא לא שייך בביח"ר גדול כזה, ובפרט שדבר טמא אינו מצוי בינינו, ומשום דבר שנאסר במנין נמי אין לאסור, דכיון שנעשה לאבקה, פנים חדשות באו לכאן, ואינו בכלל הגזירה. והביא דבריו בשערים המצויים בהלכה ח"א (סי' לח סעיף יב).

והגאון החזון איש (יו"ד סי' מא סעיף ד') כתב, דאבקת חלב אינה ענין לגבינה וחמאה, דגבינה נעשית על ידי הפרשת המים מן הגוש, והפרשה זו נעשית על ידי החימוץ שנותנים בחלב, והחמאה נעשית על ידי תנועה ונדנדוד של החלב, או על ידי חימום על האש לקלוט את השומן הקפוי, וטבע של עיניים אלו אינו בחלב טמא. אבל אבקת חלב נעשה על ידי אויר חם ויבש והלחות של החלב כלה באויר, והיבש של החלב נשאר. ופעולת זאת אין לה צורך לטבע של הפרשה, ואפשר לייבש כל דבר לח, ואפשר לייבש חלב טמא כחלב טהור, ויש כאן חשש של חלב טמא לגמרי או לתערובתו, ואין הבדל בין חלב עכו"ם לאבקת חלב. ואמנם כשיש פיקוח ממשלתי על החלב שלא יערבו חלב טמא בחלב טהור, והם צפויים לעונש על הזיוף, יש מקום לומר דהי כשפחות החולבות דמרתתות, וכיושב בצד העדר וכשהוא עומד הוא רואה, והפרי חדש כתב, שאם החלב טמא הוא ביוקר, יש להתיר כמו במורי"ס וכו'. ואף למאי דקיימא לן לאסור, היינו משום חלב דביני אטיפי, אבל אם היה אפשר להבטיח מחלב טמא לא היו אוסרין, וכן התירו באין בעדרו בהמה טמאה, וביושב בצד העדר וכו', ואם אין בכל העיר בהמה טמאה הדין נותן דהוי כאין בעדרו טמאה ויושב בצד העדר וכדברי הפרי חדש. וע"ש עוד. ומבואר מדבריו שדעתו להקל אף בחלב עכו"ם כשיש פיקוח ממשלתי שלא לזייף. והוא הדין באבקת חלב.

אלא שבשו"ת קנין תורה בהלכה חלק א' (סימן לח) כתב בכוונת החזון איש, שלא התיר בזה אלא בימי המצור אחרי המלחמה, שלא אכלו בשר או דגים, ולכן היקל בזה לחלשים שלא יגיעו לידי סכנה. וכן שאל לסטייפלר זצ"ל ואמר לו שכן צריך לפרש בדברי החזו"א. ומה שתלו באילן גדול החזו"א, הנה גם הוא לא כתב אלא בלשון יש מקום לומר, ועיין בפתחי תשובה (אהע"ז סי' קנד סק"ח) שכתב, דלשון אפשר היינו דאין בדבר החלטיות. ובלא"ה כבר כתב בצמח צדק דאפי' יבא אליהו אין שומעין לו. ולהחתם סופר הוי כנדר דאורייתא. ע"ש.

וגם הגר"י וועלץ [הנ"ל] שמע כן מפי החזון איש, שלא היקל בחלב עכו"ם אלא לילדים קטנים או לילודת הנמצאת בתוך שלשים יום ללדייתה שדינה כחולה. אבל בשאר אדם אין היתר.

ובשו"ת הר צבי (חיו"ד סי' קג-קד) נשאל ע"ד אבקת חלב תוצרת ארה"ב, והשיב בארוכה לצדד בכוחא דהיתרא, דאבקת חלב איננה בכלל הגזירה לא בחלב ולא בגבינה, ולא נאסרה במנין, ולכן מכיון שתנאי הבית חרושת מפורסם שאבקה זו נעשית דוקא מחלב פרה ולא ממין אחר, זה מותר, ובפרט שיש עונש על המזייף, לכן אין מקום לאסור את המותר ולעשות גזירות מעצמנו, והוא עדיף מחמאה, ולכן יש לומר דאבקת חלב כולי עלמא מודים דמותרת היא לאכילה. עש"ב.

הרב יצחק יוסף

גם בשו"ת ישכיל עבדי ח"ה (יו"ד סי' ט') כתב, דבענין אבקת חלב, מכיון שהאבקה נעשית על ידי נכרי, הוה ליה כעשיית הגבינה בידי נכרי לצורך ישראל, דלא באו לידי ישראל באיסור בעינייהו, רק אחר שנקרש, דהיינו אחר עשיית האבקה, שנקרש החלב ונעשה אבקה, ושפיר מותרת לישראל בדיעבד לדעת הרמ"א. וטעם המחמירים באבקת חלב הוא מחשש שאולי אלים כח האש של המכונה שעושה האבקה, שאפי' חלב טמא יכולה להקפות, גם מטעם דאף שנקרש ע"י גוי, הרי אחר שחזר ונעשה חלב חזר לברייתו, ואיסורו הראשון. אמנם כבר עמד ע"ז בשו"ת הר צבי הנ"ל, והוכיח במישור דאין מקום לחששות אלה. וסיים שם, שאיני רואה מקום חשש בעשיית גבינות מאבקה, ואפי' בחלב ממש מאבקה, כבר העלו להתיר בפרט בזמנים אלה וכו', וכן כתב בשו"ת ישיב משה ח"א (סי' רט) להתיר בפשיטות, באומרו דלא חיישינן לתערובת חלב טמא באבקה, כיון דחלב טמא הוא ביוקר וגם אינו מצוי וכו'. וכתב עוד, שאין לחוש שיבואו להתיר כל חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו, שזה בכלל גזרה חדשה, ואין אנו יכולים לגזור גזרות מדעתינו. ע"ש. גם בשו"ת דבר יהושע (יו"ד סימן יז) העלה להקל באבקת חלב. ע"ש.

גם בשו"ת ציץ אליעזר חט"ז (סי' כה) בתשובה למרן אאמו"ר זיע"א, העלה להקל בנידון שוקולד המעורב בו אבקת חלב, וכתב שיצא למחלבות המיצרות אבקת חלב עבור השוקולד [מחלבה אחת] והתברר ללא פקפוק וללא כל חשש כי הכל מיוצר מחלב פרות טהור, ללא שום תוספת איזה שהיא. וקיים בשוויצריה איסור חמור מטעם הממשלה של תוספת איזו שהיא [מחוץ לחלב] לאבקת החלב. ונידון השוקולד עדיף מנידון הרב לבושי מרדכי, שהרי כאן מלבד האבקת חלב הרי מעורבים במוצרי השוקולד עוד חומרים אחרים כשרים בתכלית ההידור, והמה צמחיים ללא שום חשש כלל של עירבוב שומן או איזה יסודות אחרים מן החי. ועל סוג כזה בודאי לא דיברו חז"ל, ולא היה זה בודאי בכלל גזירת הדבר שבמנין [אפי' למ"ד שגזירת החלב של עכו"ם נחשבת לגזירת דבר שבמנין]. והגם דההיתר בזה הוא ברור מ"מ לשופרא דמילתא ומהיות טוב יעמידו משגיחים לא רק בשעת ייצור השוקולד, ובשעת ייצור אבקת החלב עבור השוקולד, אלא לשמור בעת החליבה, ע"ש.

הרב אברהם יהושע סג"ל הורוויץ
חבר ועדת מהדרין

ייצור אבקת חלב למהדרין בחוץ לארץ*

ראשי פרקים:

- א. היקף איסור חלב נכרים וטעמו
- ב. אבקת חלב נכרים
- ג. ייצור אבקת חלב בחו"ל למהדרין

א. היקף איסור חלב נכרים וטעמו

הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות פרק ג' הלכה י"ב כתב: "חלב בהמה טמאה אינו נקפה ועומד כחלב הטהורה ואם נתערב חלב טמאה בטהורה כשתעמיד אותו, יעמוד חלב הטהורה ויצא חלב הטמאה עם הקום של גבינה", כלומר, עם מי הגבינה. וממשיך הרמב"ם בהלכה י"ג: "ומפני זה יתן הדין שכל חלב הנמצא ביד עכו"ם אסור שמא עירב בו חלב בהמה טמאה, וגבינת עכו"ם מותרת, שאין חלב בהמה טמאה מתגבן" כלומר בחלב יש חשש לערוב חלב טמא ולכן יש מקום לאוסרו אך בגבינה אין כל חשש כזה מכיוון שגם עם מעורב בחלב ממנו ייצרו את הגבינה חלב חלב טמא הוא יצא עם מי הגבינה והגבינה עצמה תכיל בסופו של דבר רק חלב מותר מבהמה טהורה. אלא שהרמב"ם מוסיף: "אבל בימי חכמי המשנה גזרו על גבינות העכו"ם ואסרום מפני שמעמידים אותה בעור קיבה של שחיתתם שהיא נבילה"

למעשה בגמרא מובאים טעמים נוספים לגזרת גבינת נכרים אלא שהרמב"ם נוקט טעם זה כעיקר והוא מוסיף ומסביר שאע"פ שמדובר בכמות קטנה שבטלה מכיוון שמדובר בדבר המעמיד הוא לא מתבטל.

מלשון הרמב"ם וכך גם משמע בגמרא (המציעה לבחון אם מדובר בחלב טהור או טמא בעזרת ניסוי שבו ינסו לעשות מהחלב גבינה ויראו אם הדבר מצליח או לא) עולה שלגבי חלב נכרים החשש היחיד הוא שמא ערב בו חלב טמא, ולכאורה אם נדע בוודאות שלא ערב חלב טמא – החלב יהיה מותר.

למעשה מהגמרא בע"ז ל"ט ע"ב משמע שאין צורך בוודאות מוחלטת שלא ערבו חלב אסור אלא מספיקה אומדנא שלא עשו זאת שהרי הגמרא אומרת שהישראל לא צריך לראות ממש את החליבה ומספיק שהוא יושב במקום שאם הוא יקום ויעמוד הוא יוכל לראות, ואז ניתן לסמוך על כך שהגוי לא ערב חלב טמא, אפילו שיש לו בהמות טמאות בעדרו, כי הוא מירתת (פוחד) שמא היהודי יקום ויראה אותו. וזה לשון השו"ע ביו"ד סימן קט"ו: "ישראל שישב בצד העדר של נכרי ובא הנכרי והביא לו חלב מן העדר אעפ"י שיש בעדר בהמה טמאה, הרי זה מותר. ואעפ"י שלא ראה אותו חולב. והוא כשיכול לראותו חולב לכשיעמוד, שהנכרי מתירא לחלוב מן הטמאה שמא יעמוד ויראה אותו".

ואם כך, לגבי חלב נכרים החשש הוא תערובת של חלב אסור ולעומת זאת לגבי גבינת נכרים מדובר

* המאמר נערך ע"י המערכת ושוכתב ע"פ הרצאה בכנס הכשרות תשע"ג.

הרב אברהם יהושע סג"ל הורוויץ

בגזרה שנגזרה בגלל שנהגו להעמיד את החלב באיסור. לכן, איסור הגבינה הוא דבר שנאסר במנין, שאין בית דין אחר יכול להתירו אלא אם הוא גדול בחכמה ובמניין. ולעומת זאת לגבי איסור חלב עכו"ם נחלקו הפוסקים אם הוא גזרה גמורה כמו גבינה או שאין כאן כל גזרה ובכל מקרה שאפשר לוודא או להעריך שאין ערוב חלב אסור הדבר מותר. כבר התשב"ץ כותב שהאיסור של חלב עכו"ם זה רק מחשש שמא מערבבים בו חלב טמא ואם יש לנו וודאות שלא מערבבים בזה חלב טמא אז החלב מותר (וכן סברו הכפתור ופרח והפ"ח שהעיד שזה היה גם מנהג עירו אמסטרדאם והרדב"ז). לעומתו, הכסף משנה סבור שכמו שהגבינה נאסרה במניין כך גם החלב נאסר במניין ואין דרך להתירו אפילו שאנו יודעים בוודאות שלא מעורב בו חלב טמא (וכך גם דעתו של החת"ס). לסבורים שבעיני השגחה וישראל הוא גם כאשר ברור שאין ערוב חלב טמא נדרש לראות (ואין כאן המקום להאריך שהוא הדין ואולי אף עדיפה הראיה וההשגחה על כך באמצעות מצלמות) את תחילת החליבה ולכתחילה צריך לראות שהכלי שאליו חולבים ריק ונקי.

ב. אבקת חלב נכרים

לגבי אבקת חלב מצינו שהגאון הרב צבי פסח פראנק, רבה של ירושלים, נטה להקל באבקת חלב, משום שלדעתו אבקה דומה לחמאה וגבינה שעליהם לא גזרו וגם אין בה כל חשש לערוב חלב טמא מכיוון שחלב טמא לא עומד וממילא הוא גם לא הופך לאבקה שהיא מוצק, ומכיוון שאנו יודעים שאין באבקה תערובת איסור – יש להתירה. ויש להדגיש שאם אנו מקלים לומר שעל חלב אין גזרה יש בכך גם חומרא שכל דבר שיש חשש ערוב של חלב טמא יש לאוסרו גם אם הוא לא היה בכלל הגזרה, ולכן אין מקום להתיר דבר שלא גזרו עליו אלא אם ברור לנו שלא מעורב בו איסור.

[ולכן בארץ ישראל שיש מצלמות ברפת, שעל ידם יודעים בוודאות שלא עירבו חלב טמא, אז ממ"נ האבקה מותרת, להסוברים שזה גזירת חז"ל אפילו אם ידוע שלא עירבו חלב טמא, הרי לדעתם לא חל הגזירה על אבקת חלב, ולהסוברים שכל החשש הוא משום שמא עירבו חלב טמא, אזי הגם שבזמנינו א"א לסמוך על ההיתר ש"חלב טמא אינו מתגבן" כיון עם הטכנולוגיה של זמנינו אפשר לעשות הכל גם עם חלב טמא, אבל כיון שיש מצלמה בכל הרפתות, המצלמת עשרים וארבע שעות כל מה שנעשה ברפת, ועי"ז יש ידיעה ברורה שאין תערובת חלב טמא, וגם יש "מירתת" על החולבים שיודעים שבכל עת נתון אפשר לראות מה שעושים, ולכן האבקה מותרת].

אבל בחו"ל המציאות שונה, ואע"פ שיש שהקלו בחלב נכרים בימינו במקומות בהם יש פיקוח ממשלתי שלא מערבים בחלב חלב אחר, כדעתו של הגאון רבי משה פיינשטיין ועוד.

אמנם בפועל נראה שקשה לסמוך על הפיקוח הממשלתי מכיוון ששמעתי עדות מרב בארה"ב שאמר לי שיש לו מכתב מהשלטונות בארה"ב שהם לא בודקים את זה וממילא גם לא אוכפים את זה, ולכן יש לפקפק עד כמה החוק הקיים יוצר מירתת שמספיק מבחינה הלכתית. בנוסף לזה יש היום עוד חשש מניתוחים שעלולים לגרום להטרפת הפרות המנותחות וממילא לאסור את חלבן, ואז אין מקום להתיר לא את החלב לא את האבקה ולא את החמאה.

ג. ייצור אבקת חלב בחו"ל למהדרין

בייצור אבקת חלב בהשגחת וועדת מהדרין של תנובה מקפידים שהמשגיח יהיה בכל רפת בכל שעות החליבה (בדרך כלל יש שני משגיחים המתחלפים ביניהם בכל 12 שעות) כשיש הקפדה להשגיח בכל תחילת חליבה ובכל משלוח חלב על מנת לוודא שהמכלית מגיעה סגורה בפלומבה

בנתיב החלב

כדי לוודא שעברה נקיון במים רותחים ובחומרי נקיון (אין צורך להכשיר את המכליות מכיוון שההובלה נעשית בחלב קר והחלב איננו שווה במכלית 24 שעות. כמובן שקודם לאישור הרפת לחליבה אנו מוודאים שכל הפרות המנותחות הוצאו מהחליבה והמשגיח מפקח על כך במהלך כל הייצור.

המשגיח ברפת סוגר את המכלית אחרי המילוי בפלומבה, והמשגיח שנמצא במפעל 24 שעות ביממה בודק כל מכלית שהיא מגיעה חתומה בפלומבה ממוספרת, ושכל הייצור עובדים במערכת המוכשרת אך ורק עם חלב ישראל ושהמערכת מופרדת לחלוטין כולל הפרדת קיטור מהמערכות האחרות של המפעל. קודם לתחילת הייצור המפעל עובר הכשרה מלאה – במקומות בהם החלב חם יש צורך להגיע להכשרה במאה מעלות, ובחלק מהמקומות זה לוקח שעות ארוכות, ותהליך ההכשרה כולו נמשך מספר ימים ובאופן שניתן בסופו של דבר לתת לאבקת החלב הכשר למהדרין.

הרב עמרם אדרעי
חבר ועדת מהדרין תנובה

איסורים שנתבטלו אם יש מקום להחמיר בהם*

האם ראוי להחמיר ולא לסמוך על ביטול איסורים בששים או שאין בכך כל הידור?

בשו"ע יו"ד סימן יז נפסק שבהמה חולה שנוטה למוות שנשחטה קודם מותה – אם היא פרכסה אחרי השחיטה היא מותרת ואם לא הרי היא נבלה, וזה לשון השולחן ערוך: "השוחט את הבריאה ולא פרכסה, הרי זו מותרת, אבל המסוכנת והוא כל שמעמידים אותה בגערה או במקל ואינה עומדת, אעפ"י שהיא אוכלת מאכל בריאות, שחטה ולא פרכסה כלל, הרי זו נבלה ולוקין עליה; ואם פרכסה, הרי זו מותרת, וצריך שיהיה הפרכוס בסוף השחיטה ולמשוך עד אחר השחיטה, אבל בתחלתה אינו מועיל. כיצד הוא הפרכוס, בבהמה דקה ובחיה גסה ודקה, בין שפשטה ידה והחזירה או שפשטה רגלה אף על פי שלא החזירה, או שכפפה רגלה בלבד, הרי זה פרכוס ומותר; אבל אם פשטה ידה ולא החזירה, הרי זו אסורה שאין זו אלא הוצאת נפש בלבד; ובבהמה גסה אחד היד ואחד הרגל, בין שפשטה ולא כפפה בין כפפה ולא פשטה, הרי זה פרכוס ומותרת. ואם לא פשטה לא יד ולא רגל ולא כפפה כלל, הרי זו נבילה; ובעוף, אפילו לא רפרף (פי' מענין כהרף עין) אלא בעינו, ולא כשכש (פירוש נענע) אלא בזנבו, הרי זה פרכוס.

וכתב שם הט"ז (סק"ב) הטעם שאסורה "דזו נטולה נשמתה קודם שחיתתה" ולכן היא נבלה.

והנה בסעיף ג' שם פסק השולחן ערוך: "גדולי החכמים לא היו אוכלים מבהמה שממהרים ושוחטים אותה כדי שלא תמות, ואף על פי שפרכסה בסוף השחיטה ודבר זה אין בו איסור, אלא כל הרוצה להחמיר על עצמו בדבר זה הרי זה משובח".

ומשמע לכאורה שיש דברים שאע"פ שהם מותרים מעיקר הדין הרי שהמקפידים והמדקדקים נמנעים מהם והדבר משובח.

ושוב מופיע הדבר בשו"ע יו"ד סי' קט"ז סע' ז' בסימן העוסק בדברים האסורים מחמת הסכנה: "מסוכנת, אף על פי שניתרת בשחיטה, המדקדקים מחמירים על עצמם שלא לאכלה". ועל כך מוסיף הרמ"א בהגה: "בהמה שהורה בה חכם מסברא, ולא נמצא הדין בפירוש שהיא מותרת, בעל נפש לא יאכל ממנה".

המקור להחמיר במסוכנת נלמד מדברי הגמרא בחולין לו, ע"ב שם מפרשת הגמרא את הדברים שאומר יחזקאל בפר קפ"ד פסוק יד: "נבלה וטרפה לא אכלתי מעודי" שאין הכוונה לנבלה וטרפה ממש שאין בכך רבותא אלא שהכוונה ש"לא אכלתי בשר כוס כוס מעולם". ורש"י שם מסביר שהדברים מתייחסים לבהמה מסוכנת שממהרים לשוחטה שלא תמות קודם השחיטה: "כוס כוס - שחט שחט שלא תמות לפי שמסוכנת היא, שנבלה ממש ליכא למימר דא"כ מאי רבותיה".

וכאמור הרמ"א הוסיף שם בהגה שהוא הדין לגבי בהמה שהורה בה חכם מסברא שראוי להימנע מלאוכלה. היה ניתן אולי לדייק מדברי הרמ"א שיש הידור להחמיר דווקא בדברים בהם החכם הורה מסברא אך בדברים בהם ההיתר מפורש בפוסקים כמו בנדון דידן – בביטול איסורים אין כל מקום להחמיר ואין בכך כל הידור.

* תמלול החלק האחרון של ההרצאה בכנס הכשרות תשע"ג.

בנתיב החלב

אלא שמביא הפתחי תשובה שם בשם האיסור והיתר שהוא הדין גם לדברים המפורשים בפוסקים להיתר וזה לשונו: "וכן אם נפל איסור בכלי שני או בכלי ראשון ויש ס' וכל כה"ג ולהרחיק עצמו מכל דבר כיעור מצוה היא עכ"ל או"ה סוף כלל נ"ז". ומוסיך הפתחי תשובה: "צ"ל דאף שכתב הרמ"א ולא נמצא הדין בפירושו כו' לא יאכל ממנה. א"כ משמע דהא בכלי שני או ביש ס' דנמצא בפירושו אין להחמיר. היינו שאין החיוב על בעל נפש להחמיר. אבל מ"מ אם רוצה להחמיר גם בזה מצוה היא"

אלא שעל כך מוסיף וכותב הפתחי תשובה: "שוב ראיתי בסולת למנחה כלל ע"ו דין ח' שכתב בשם תורת האשם דמי שרוצה להחמיר לנהוג איסור בדבר שלא מצינו שהחמירו אמוראי כגון מה שנתבטל בששים או בכלי שני הוי כמו אפיקורסות ויצא שכרו בהפסדו ודלא כמ"ש או"ה סוף כלל נ"ז עכ"ד ע"ש".

ולפי זה יש חשש שהחמרה בדבר שנתבטל בששים לא רק שאין בה הידור אלא שיש בה חשש אפיקורסות.

ויותר מכך מובא בספר בני יששכר לחודש אדר מאמר ב' דרוש ז' שכתב שם בשם השל"ה הקדוש דזכות הוא לאדם לאכול דבר מאכל שיש בו איסור ובטל בששים.

ועוד יעויין בלבושי מכלול סי' ח' שהביא ראייה מחולין קי"ב ומשמע משם שאין מקום להחמיר במקום שמותר מן הדין.

ועי' שו"ת יד אליהו להגאון מקאליש ז"ל חלק הכתבים סי' א' שכתב דלא שייך להתפאר בכך, דלא מצינו שיהיה בזה מדת חסידות שלא לאכול מה שנתבטל ממילא.

וכן מובא בשדי חמד (מערכת חמץ ומצה סימן ח פרק ח' סעיף ז) שכתב בשם שו"ת תשובה מאהבה ח"א סימן קפ"א (בהתייחס למורה שהורה להשליך לנהר חשש חמץ שלא נמכר לגוי מחמת לתינת הקמח): "אל יהי חלקי עמו" והתשובה מאהבה מוסיף שם "מרגלא בפומי לומר לתלמידי צאו וראו איזהו עונשו מרובה - המחמיר שלא כדין או המקל שלא כדין? הוי אומר המחמיר שלא כדין עונשו חמיר כי המקל שלא כדין חטאו בין אדם למקום בע"ה ושב ורפא לו, אבל המחמיר שלא כדין צריך לרצות את חברו וסמנך הלכה חמורך טרפון גם הוא רמז על מי שמחמיר ומטריף הכל ועיין רש"י ותוס' במס' ביצה דף ב' ע"ב כח דהתירא עדיף"

ועוד יש להביא מה שכתב המעדני שמואל בסימן ק"י ס"ק מב מה שמע בשם גדול וקדוש אחד: "מה שאמרו חז"ל שכל הפורץ גדר ישכנו נחש יש לפרש שקאי גם על המחמירין יותר מכפי הגדר שגדרו חכמים זה נקרא ג"כ פורץ גדר וישכנו נחש כי במקום שהאדם הולך בדרך התורה ומחמיר במקום שאמרו חכמים להחמיר ולא

יותר מדי אזי מגין עליו כח דברי חז"ל והוא נשמר מן השמים מכל מכשול ח"ו המזדמן לפעמים בשגגה כיון שהוא עשה אה שלו והחמיר על עצמו עפ"י גדרן של חז"ל והסייגים שלהם. אבל במקום שהאדם מתמיר ע"ע יותר מכפי הגדר והסייג שנתנו עליו חכמים א"כ הרי הוא אינו סומך א"ע על הגדר של חכמים והוא מחמיר ע"ע יותר מכפי שאמרו הם א"כ שוב אין כח דברי החכמים אחראין לו לשמרו ממכשול וא"כ יוכל ח"ו לבא לידי מכשול יותר" וממשיך שם שלכן כותב השולחן ערוך על כך שנהגו לגרר הכתלים והכסאות שנגע בהם חמץ "ויש להם על מה שיסמוכו" "דלכאורה מה צריך ללמד זכות על הנוהגים להחמיר לכתוב עליהם שיש להם על מה שיסמוכו, וכמו כן מצאנו עוד בכמה מקומות שבש"ע שנכתב כן אבל לפי האמור לעיל אתי שפיר מה שנכתב

הרב עמרם אדרעי

על המחמירין שיש להם על מה שיסמוכו כי במקום שאין להם על מה שיסמוכו אין להם להחמיר יותר מכפי מה שהחמירו חכז"ל".

ונלע"ד להסביר עוד דבר זה, היות וחז"ל קבעו שיעור וגדר בהלכות או"ה, וזה בא ופורץ את הגדר, א"כ הרי הוא כלא מאמין בתקנות חז"ל, ולכן אמרו חז"ל שעונשו הוא ב"ישכנו נחש".

על כן בדבר השאלה אם יש מקום להחמיר באיסורים שהותרו ע"י ביטול בששים או ברוב, מכל הפוסקים שהבאתי לעיל נראה לעניות דעתי, שאין מקום להחמיר בדבר שנתבטל בששים או ברוב כפי שפסקו חז"ל, שהרי אותו דבר שנתבטל ברוב או בששים כשר לאכלו אף לכתחילה ללא פקפוק. ומי שרוצה להחמיר על עצמו ולא לאוכלם יכול אולי לסמוך על האיסור והיתר שהבאתי לעיל שכתב שמ"מ אם רוצה להחמיר גם בזה מצוה היא.

וגם מי שמחמיר בדבר ראוי שיחמיר רק לעצמו ולא לאחרים ולא על חשבונם וכפי שמביא הפתחי תשובה את הש"ך ביו"ד סימן יז ס"ק ח על הרוצה להחמיר בנושא מסוכנת שיש לחלק בין בהמת גוי ובין בהמת ישראל שייטכן וחומרה שלא להכשירה תהיה על חשבון הפסד הישראל. וכיוצ"ב הביא הפתחי תשובה ביו"ד סימן יח ס"ק ט לעניין חסיד שחשש לאכול בשר משום שלא סמך על כשרות הסכין "דמדינא א"צ להחמיר בזה אלא ממידת חסידות" והוסיף שלכן יש שאמרו שאין להחמיר בכך בשבת ויו"ט דמבטל מצוה אם אינו אוכל בשר", כלומר יש לשקול שכר חומרא כנגד הפסדה.

הרב יוסף מרדכי זילבר

יועץ ועדת מהדרין תנובה ומומחה לחומרי גלם

כשרות הג'לטין*

ראשי פרקים

- א. הג'לטין ושימושיו
- ב. ג'לטין ממקורות לא כשרים
- ג. ג'לטין מבקר כשר
- ד. ג'לטין דגים
- ה. ג'לטין דגים במוצרי חלב
- ו. ג'לטין מקשקשים
- ז. ג'לטין בתרופות ובתוספי מזון

א. הג'לטין ושימושיו

הג'לטין הינו חומר גלם חשוב - מייצב - בתעשיית המזון ולא רק בתעשיית המזון, ואחד מחומרי הגלם המסובכים ביותר מבחינת כשרות. הג'לטין מצוי בשוק כבר כ-120 שנה והוא חלבון הקולגן המיוצר מרקמות בע"ח בלבד. כל המייצבים התחליפיים הצמחיים והסינטטים לג'לטין אינם יכולים להקרא בשם ג'לטין, בדיוק כמו שתחליפי בשר אינם נקראים בשר. יש להוסיף שאע"פ שיש הרבה מאוד תחליפים צמחיים או כימיים, אבל תחליפים אלו אינם יכולים להחליף את הג'לטין בכל הפונקציות אותם הוא ממלא אלא רק בחלק מפונקציות אלו.

יש בעולם שימוש רב בג'לטין לא כשר ולכן יש להקפיד שלא לצרוך מוצרים המכילים ג'לטין שאין מידע לגבי כשרותו. מקורות חומרי הגלם הנפוצים לצורך ייצור הג'לטין מגוונים מאוד. אפשר לייצר ג'לטין מעצמות ומעורות של בקר או דגים ואף מקשקשים.

ב. ג'לטין ממקורות לא כשרים

בעבר הלא רחוק הג'לטין היה מיוצר כמעט אך ורק ממקורות של בעלי חיים לא כשרים. כלומר, מעורות חזירים או מבקר שלא נשחט כדין. הפוסקים דנו בשאלת כשרות הג'לטין ונחלקו האם יש מקום להתיר את הג'לטין שיוצר מעצמות בעלי חיים מחמת שהעצמות אינן אסורות ומחמת שהן נפסלות מאכילה במהלך העיבוד.

האחיעזר בפסק מפורסם¹ מתיר את הג'לטין אפילו כשהוא עשוי מעורות בעלי חיים, וזאת משום שבמהלך הייצור הוא נפסל מאכילה, וסמך דבריו על הרמ"א ביו"ד סימן פ"ז האומר ש"עור הקיבה, שיושב ונעשה כעץ, וממלאים אותו חלב (כדי להעמיד ממנו גבינה), מותר; דמאחר שנתייבש הוא כעץ בעלמא, ואין בו לחלוחית בשר כל דבר שלא ראוי שהתייבש", ואמנם קיבה שייבשו אותה עד שהיא יבשה כעץ מותר להעמיד בה חלב. ומזה הסיק האחיעזר שאפשר להתיר את הג'לטין לפחות כאשר משתמשים בכמות של פחות משישים, ומכיוון שבמייצב לא נדרש בדרך כלל כמות

* שיכתוב מתוך הרצאה בכינוס הכשרות תשע"ג.

1. ח"ג ל"ג ה.

מעבר לאחד בשישים, הרי שהסומכים על האחיעזר יכלו להתשמש בג'לטין, ובתנאי שהוא אכן יוצר מעצמות יבשות ושבמהלך הייצור הוא נפסל מאכילת כלב.

פוסקים אחרים כמו הגאונים הרב אהרן קוטלר והרב משה פיינשטיין חלקו על האחיעזר וסברו שמכיוון שבסופו של התהליך הג'לטין ראוי למאכל אין להסתמך על ההיתר של נפסל מאכילה. ר' אהרן קוטלר אף חשש שייכתן ויש בכך איסור דאורייתא. בהכשרי המהדרין לא סמכו על האחיעזר וכך גם לא ברוב ההכשרים בצפון אמריקה, אך הרבנות הראשית לישראל אישרה את הג'לטין על סמך האחיעזר, ואף היא חזרה בה לפני למעלה מעשר שנים וכיום שוב היא לא מאשרת את הג'לטין הרגיל.

גם מי שלא סומך על היתר האחיעזר יכול כיום להשתמש בג'לטין שכשרותו לא מסתמכת על היתר האחיעזר - ג'לטין שנעשה מאחת משלושת המקורות הבאים - עצמות או עורות של בקר שנשחט כהלכה, עורות דגים וקשקשים.

ג. ג'לטין מבקר כשר

האג"מ וכמוהו גם הרב אהרון קוטלר התירו להשתמש בג'לטין מבקר שנשחט כדין² גם למוצרי חלב והם מחלקים שם בין איסור הג'לטין שהופק מאיסור שנתר באיסורו למרות תהליכי העיבוד ובין ג'לטין שהופק מהיתר שתהליכי העיבוד הופכים אותו לפרווה³.

ייצור ג'לטין כשר למהדרין מבקר דורש להקפיד על מספר דברים שאינם פשוטים מבחינה לוגיסטית:

א. שחיטה מהודרת.

ב. ייצור הג'לטין רק ממיעוט הבהמות שהוגדרו כחלק.

ג. מליחת העורות לפני השימוש בהם.

ד. וכמובן הכשרת המפעל לפני הייצור.

ד. ג'לטין דגים

הייצור המוביל כיום בג'לטין הכשר למהדרין הוא ג'לטין הדגים המיוצר מעורות דגים כשרים. יש לדעת שלא כל ג'לטין דגים הינו ג'לטין כשר. כדי להבטיח את כשרותו המהודרת של ג'לטין הדגים יש להקפיד על שני דברים עיקריים:

1. לוודא שכל עורות הדגים הינם רק מדגים כשרים עם קשקשים (יש לקחת בחשבון שרוב ייצור ג'לטין הדגים הוא מעורות של דגים טמאים כי בדגים כשרים יש פחת גדול של קשקשים שלא נכנסים לתהליך הייצור).

2. לבצע הכשרה מלאה למפעל לפני תחילת הייצור (כולל החלפת הקיטור). ויש לציין שההכשרה עצמה לוקחת לי ארבעה ימים לפני כל יצור ויצור).

ה. ג'לטין דגים במוצרי חלב

האם המחמירים באכילת דגים וחלב - כמו עדות המזרח וגם הרבה אשכנזים כחסידי בעלזא

2. ואף שנחלקו האם העורות הללו חייבים לעבור מליחה או שבעורות עצמם אין דם וממילא הם מותרים גם ללא מליחה, הרי שלמעשה מחמירים לדרוש מליחה לעורות הללו.

3. אג"מ יו"ד ב כ"ז ושר"ת משנת רבי אהרון, חלק א' סימן ט"ז.

בנתיב החלב

למשל - מותרים להשתמש במוצר חלב שיש בו ג'לטין דגים. הגרי"ש אלישיב השיב על סמך אותם מקורות המופיעים בתשובתם של האג"מ והרב קוטלר שהג'לטין כבר לא נחשב לדגים ולכן גם המחמירים ונמנעים מאכילת דגים בחלב אינם צריכים לחשוש משום סכנה למוצר חלב שמעורב בו ג'לטין דגים⁴.

ו. ג'לטין מקשקשים

מקור נוסף לייצור ג'לטין הוא קשקשים. לכאורה, מפעל המייצר ג'לטין אך ורק מקשקשים הוא כשר למהדרין כל השנה שהרי קשקשים בהגדרתם הם כשרים⁵. אלא שדבר זה איננו פשוט. במפעל בו אני מייצר ג'לטין דגים כשר למהדרין, יש בכל ייצור כ-40 טון קשקשים שנשלחים למיכלי הפסולת. באותו מיכל פסולת יש גם עורות חזירים ובקר שלא נשחט כדין. כל הפסולת הזו מתערבת - שומן ועורות לא כשרים עם הקשקשים, ויש לי חשש גדול שפסולת זו מופרדת והקשקשים עשויים להגיע למפעל שמייצר ג'לטין מקשקשים. מכיוון שסביר להניח שבתהליך הניקיון וההפרדה והייבוש של הקשקשים מהשומן והעורות יש שימוש גם במימי חמים ייתכן מאוד והם נאסרים באיסור גמור מחמת בליעת איסורים. יש לציין שפסולת זו איננה מתאימה ואיננה מאושרת למאכל בע"ח ולכן קיימת לפחות אפשרות סבירה שהקשקשים הללו עלולים להגיע למפעל המייצר ג'לטין מקשקשים ואז גם מפעל כזה טעון הכשרה ואין אפשרות לסמוך על הג'לטין המיוצר בו ככשר ללא חשש.

ז. ג'לטין בתרופות ובתוספי מזון

חלק גדול מהתרופות משווקות בתוך קפסולות שעשויות מג'לטין, ובדרך כלל מדובר בג'לטין לא כשר (גם לא אליבא דהאחיעזר). אע"פ כן, אפשר לקחת אנטיביוטיקה ותרופות אחרות גם כשאינן מצב של פיקוח נפש מכיוון שהקפסולה איננה ראויה למאכל, וממילא פקע ממנה שם איסור, ומכיוון שבולעים את הקפסולה הרי שגם אין לכך שם אכילה וממילא הדבר מותר. גם האג"מ והמשנת אהרון החמירו רק בדבר שחוזר להיות בסופו של דבר אוכל ראוי, ואילו כאן הקפסולה איננה ראויה כלל למאכל והרי היא כפלסטיק נייטרלי.

עם זאת, בתוספי מזון יש פוסקים המחמירים בכך מכיוון שלדעתם אין בכך צורך חיוני, ובמקרה צורך מומלץ להיוועץ ברב. מסיבה זו תוספי המזון הנושאים אישור כשרות משתמשים בקפסולות צמחיות. אבל לגבי תרופות החוק לא מרשה להשתמש בקפסולות צמחיות.

ואם עוסקים בתוספי מזון יש להיות מודעים לבעיה נוספת והיא שלפעמים מוסיפים קצת גליצרין על הקפסולה, והסיבה לכך היא כדי למנוע הדבקות הקפסולות זו לזו במיוחד בקפסולות עם חומר נוזלי (שמן דגים למשל - אומגה 3) בהם מוסיפים חומר למניעת נזילה מהקפסולה שיכול להביא להידבקות הקפסולות זו לזו. הגליצרין עצמו הוא אחד החומרים הבעייתיים ביותר בכשרות ורוב הגליצרין שבעולם הוא טרף. הבעיה היותר גדולה היא שבגליצרין יש מתיקות מסוימת ויש לדון אם בכך הוא הופך את הקפסולה לסטטוס של ראויה למאכל? רבנים עמם התייעצתי בשאלה זו סוברים שמעט הגליצרין שמוסיפים לקפסולות לא מספיק כדי להפוך אותה לראויה למאכל ולכן אפשר לבלוע קפסולות אלו. אישית אני ממליץ למי ששואל אותי, לשטוף את הקפסולה לפני השימוש כך שהגליצרין ירד ושוב אין שום שאלה והג'לטין במצב הזה מותר לבליעה.

4. כך גם שמענו בשם הרב עובדיה יוסף זצ"ל, וראה את מכתבו של הרב אברהם יוסף בעמוד 46.

5. אמנם יש קשקשים (כמו כאלו שלא יורדים בקלות) שאינם מוגדרים כקשקשים לעניין סימני טהרה אך הם לא משמשים לייצור הג'לטין.

הרב אברהם יוסף
הרב הראשי לחולון
וחבר מועצת הרבנות הראשית לישראל

דעת הראש"ל"צ הגר"ע יוסף זצ"ל בענין שימוש בג'לטין דגים במוצר חלב

לכבוד
ידידי הרב רבי זאב ויטמן שליט"א
שלום רב וכוס"ס,

באשר ארי נעשה שואל בענין הכנסת ג'לטין דגים למוצרי חלב, לספרדים ההולכים בעקבות מרן הש"ע שאסר לאכול דגים עם חלב, דעת מרן אבי מו"ר הראש"ל זצ"ל להתיר בשופי, הואיל והג'לטין הוא פנים חדשות לאחר שנעשה כעפר והתבטל, ואפילו בג'לטין העשוי מבהמות רבים הם המתירים הן מרבני האשכנזים והן מרבני הספרדים, ודי לנו להחמיר בג'לטין מצד הכשרות, אך מחמת הסכנה אין מקום להחמיר יתר על המידה, ולכן מותר לערב ג'לטין דגים במוצרי החלב לכתחילה, ואף בכשרות מהדרין כך הדין. עיין יביע אומר ח"ח יו"ד סימן יא באורך רב.

בברכת התורה,
אברהם יוסף

הרב אברהם שלזינגר

המפקח הראשי מטעם ועדת מהדרין

כשרות התותים*

הרבה שואלים כיצד בחלק ממוצרי תנובה הכשרים למהדרין יש תותים, כאשר בזמן האחרון נודע שהתותים נגועים לעתים קרובות בחרקים.

יש לציין שהנגיעות בתותים עלולה להגיע לרוב תותים נגועים. באחת מהבדיקות האחרונות שהגיעו לידיעתי של תותים תוצרת הארץ שנמכרים בסלסילות נמצאו למעלה מ-175 ממצאים בבדיקת 375 תותים. גם אם כמות הנגיעות הזו איננה מייצגת ברור שמדובר על פרי המוחזק בנגיעות ושמחייב בדיקה לפני אכילתו. אמנם מדובר בחרקים זעירים שחלק גדול מהאנשים לא יבחינו בהם, אך מכיוון שמדובר בחרקים כאלו שאנשים מנוסים רואים אותם ללא שימוש באמצעי עזר הרי שיש להתייחס אליהם כאל חרקים אסורים.

כאשר רוצים לאכול תות שדה בבית יש לנקות כל תות ותות. משרים את התותים במי סבון, לאחר מכן משפשפים קלות עם סקוטש כל תות ותות ולאחר מכן שוטפים ולאחר תהליך כזה התותים בחזקת נקיים ומותרים באכילה. אלא שתהליך כזה שאפשרי לעשותו בבית בלתי אפשרי כשמדובר בתעשייה.

התהליך לאישור תותים למהדרין בתעשייה מתבסס על כל הפעולות שלהלן:

1. בדיקה ראשונית של התותים המגיעים למפעל על מנת לוודא שרמת הנגיעות בתותים היא פחות ממיעוט המצוי. לשם כך אנו משתדלים לוודא שתשעים אחוזים מהתותים נקיים עוד לפני הכניסה לעיבוד במפעל. הדבר חשוב גם מכיוון שהניסיון מוכיח שגם כאשר מערכת השטיפות במפעל הינה מערכת טובה ויעילה הרי שאם התותים יהיו מאוד נגועים לא נצליח להגיע לניקיון מוחלט, ולהגיע לניקיון מוחלט ניתן אך ורק אם רמת הנגיעות בכניסה למפעל היא יחסית נמוכה.
2. במפעל התותים עוברים חיתוך של העלים העליונים ומיון ראשוני.
3. לאחר מכן הם עוברים שרשרת שטיפות חזקות מאוד ולאחר מכן הברשה על גבי מערכת מברשות רולר מסתובבות, שגורמת לכך שהתות כולו עובר הברשה. לבסוף זה עובר שטיפה אחרונה.
4. לאחר מכן עוברים התותים מיון ידני נוסף.
5. לאחר כל התהליך לוקחים דגימות מהתוצרת המוכנה לבדיקה, כשהמטרה לוודא שהתוצרת נקיה לחלוטין. בכל מקרה, שבו יש ממצאים אפילו אחד או שניים למאה הדבר יובא להכרעת הרבנים אם לאשר זאת או לפסול.

יש לציין שהנגיעות בתותים היא חיצונית ואין נגיעות בתוך התותים. התותים בחלק מהמוצרים עוברים בישול אך אנו לא סומכים לא הבישול ולא על הטחינה, כי לדעת רבני ועדת מהדרין במקרה שהתות מוחזק בנגיעות אין לאשר אותו גם אם הוא עובר טחינה ובישול, כי יש בכך משום ביטול איסורים לכתחילה. ולכן המטרה שלנו זה לעבוד רק עם מפעלים בהם התוצרת הראשונית הינה ברמת נקיות טובה ומערכת השטיפות והניקוי מוכחת כיעילה וכטובה באופן שהבדיקות הסופיות יביאו אותנו לניקיון מוחלט.

* תקציר מתוך הרצאה בכנס הכשרות תשע"ג.

בנתיב החלב

ענייני שבת

50 עמ'	חימום פיצה גבינה בשבת	הרב פנחס ליבוש פדווא
54 עמ'	חימום גבינה צהובה בשבת	הרב יוסף צבי רימון

הרב פינחס לייבוש פדווא
 אב"ד מחזיקי תורה, אמסטרדאם

חימום פיצה גבינה בשבת

ראשי-פרקים

- א. חשש לאיסור בישול הגבינה שבפיצה
- ב. המסת גבינה בשבת
- ג. צליה לאחר בישול

בנידון השאלה האם מותר לחמם פיצה קפואה בשבת על גבי קדירה מלמעלה, והיינו במקום שאין איסור מצד מניח לכתחילה בשבת. הנה שאלה זו מתחלק לכמה ענפים, ואפרשם אחד אחד: א. חשש לאיסור בישול הגבינה שבפיצה; ב. חשש איסור המסת גבינה קשה בשבת; ג. חשש לאיסור צלי אחר בישול, שאולי חימום למעלה על גבי הקדירה נקרא צלי.

א. חשש לאיסור בישול הגבינה שבפיצה

הנה על תחתית הפיצה שהיא עיסה שנאפתה ונגמר אפייתה, לית דין צריך בושש, דמותר להחם על גבי קדירה מלמעלה כמו דמותר להחם חלה שמוציאים מהמקפיא בשבת. וכל הנדון הוא רק על פירורי הגבינה המפוזרות על גבי הפיצה מלמעלה, והם עדיין לא עברו אפייה ומתחממים יותר משיעור יד סולדת על גבי הקדירה. אך אף שלא עברו אפייה אחר שנעשתה הגבינה והפיצה, מ"מ הגבינה מיוצרת מחלב מפוסטר, והיינו שמבשלים החלב לחום של לפחות 70 מעלות.

לפי המבואר בשו"ע והרמ"א בסי' שי"ח סעי' ט"ו, וכפי הסכמת רוב הפוסקים, בדבר יבש אין בישול אחר בישול, אבל בדבר לח שנצטנן לגמרי יש בו משום בישול אחר בישול. על כן חלב מפוסטר **צונן**, אף שעבר פיסטור, דחשיב כבישול, **אסור** להרתיח בשבת, אפי' על גבי קדירה.

ועיין במג"א סי' רנ"ג ס"ק מ"א שכ' דמותר להניח כלים מלוכלכים בשומן קרוש לתוך מים רותחים בשבת, ואף שעיקר הדיון שם במג"א הוא מחמת דין נולד, מקשה הגהות רעק"א מה יענה המג"א לגבי הדין של בישול השומן. וכתב רעק"א וז"ל: "ואולי י"ל דע"י תחילת השפיכה שבאה על השומן נעשה השומן רותח דכלי שני, וסמכין על הדין דבלא נצטנן לגמרי אין בישול אחר בישול. אף דנלענ"ד דזהו רק בשלא נצטנן לגמרי מבישולו, דלא פקע שם בישול ממנה, אבל בנצטנן לגמרי דאזדא שם בישול ממנה, אם אח"כ הורתחו מעט הוי דבר חדש ואסור לגמרי בישולם".

פי' לפירוש, דאף דמותר לחמם דבר לח שהוא עדיין חם קצת, מ"מ אין היתר להרתיח מים שנתבשלו ונתקררו ושוב נתחממו קצת באופן המותר, כגון ע"י סמיכה לאש במקום שאי אפשר להם להגיע לשיעור של יד סולדת דמותר כמובא בשו"ע סי' שי"ח סעי' י"ד, ואינו דומה מקרה זה שנצטנן לגמרי וחזר וחומם באופן מותר לשיעור של פחות מי"ב, למקרה ההיתר של הרמ"א לחמם דבר לח שלא נצטנן לגמרי, כיוון דכל זמן שלא נצטנן לגמרי עדיין לא פקע שם בישול הראשונה מיניה, ולזה מתיר הרמ"א להרתיח שוב, משא"כ כאן כשנצטנן לגמרי, ואזדא מיניה שם מבושל, אף שאח"כ חוממו פחות מיד סולדת – זה דבר חדש ולא המשך משם בישול הראשון. ואם כן לפי זה לא ברור מה יסוד ההיתר לפי המג"א לשים קערות מלוכלכות בשומן קרוש קר במים רותחים. ומתוך הגרעק"א וז"ל, דכיוון שבתחילה כשהיה השומן קרוש אף דנצטנן לא אזדא שם מבושל

בנתיב החלב

ממנו, וכשנימוח ונעשה לח הוא רותח קצת נשאר שם בישול עליו והוא אח"כ בכלל אין בישול אחר בישול.

ונראה הפירוש בדברי רעק"א, דבשום פעם לא נפסק שם הבישול, דהיינו דכל זמן שהיה השומן נוזלי ולח עדיין לא נצטנן לגמרי, וברגע שנצטנן לגמרי נעשה קרוש ויבש עדיין - שם בישול עליו ואח"כ כששוב מחמם השומן ונימוח ונעשה שוב לח הוא חם קצת, וממילא יש המשך לשם הבישול, שהרי עד שנצטנן לגמרי הוא אפילו בדבר לח שם בישול, דמטעם זה מותר להחם דבר לח שלא נצטנן לגמרי, ומשנצטנן נעשה יבש ויש עליו שם בישול כדין דבר יבש שנתבשל ונצטנן, דאין בישול אחר בישול שעדיין שם מבושל עליו.

היוצא מדברי הגרעק"א דבר חדש, דאם יבשלו חלב ויצטנן ואח"כ יעשו גבינה מחלב קר לא יחול על הגבינה דין של מבושל ויהיה אסור לחמם בשבת. אבל אם יבשלו חלב ויעשו גבינה מהחלב לפני שיתקרר, שעדיין יש על החלב שם בישול, יתמשך שם הבישול גם לגבינה, ויהיה מותר לבשל הגבינה כדין דבר יבש שנתבשל, שאין בישול אחר בישול.

לפי הניסיון, תהליך עשיית הגבינה הוא שמרתיחים החלב בשעת הפיסטור לחום של 70 מעלות ויותר, ולא נותנים לחלב להצטנן לגמרי, אלא מעמידים החלב על חום של 30 מעלות, ואז מתחילים בתהליך של עשיית הגבינה, וכל זמן שהוא במצב נוזלי לא יורד למטה משיעור 30 מעלות, ואם כן יש על הגבינה דין של דבר יבש שנתבשל ומותר להחם הגבינה בשבת במקום שאין שייך בו מחזי כמבשל, ואין בו איסור בישול אחר בישול. ואף אם הגבינה מתרככת ולפעמים נעשית כמעט נוזלית, ויהיה על זה דין של דבר לח, הרי במצב הזה כבר הוחמה הגבינה והוא כמו דבר לח שלא נצטנן לגמרי שאין בזה דין של בישול אחר בישול.

לפי הנ"ל אין לדמות הדין של גבינה לדינה של חמאה ולמש"כ בספר שמירת שבת כהלכתה, פרק א' הערה קצ"ח בשם הגרשז"א ז"ל, וזו לשונו: "אפשר שיש להחמיר, שלא לשים חמאה על תפוז"א חמים, גם בחמאה שנעשית מחלב מפוסטר, דכיון שנתבשלה רק בעת שהייתה חלב וכבר נצטננה לגמרי, ועכשיו שוב נימוחה ע"י בישול החמאה והוא לח. וקי"ל דיש בישול אחר בישול בנצטנן לגמרי, ולא דמי להא דפסק המג"א סי' שי"ח ס"ק מ' לענין איפנד"א דאזלינן בתר השתא ודינו כדבר יבש, דיש לומר דשאני התם דמטבעו אחרי שנצטנן מבישולו נעשה קרוש ולכן חשיב דבר יבש, משא"כ בחלב שנתבשל ונצטנן לגמרי ופקע ממנו בישולו ואח"כ עשה מזה חמאה, ומשנתבשלה עתה שוב הו"ל דבר לח". עי"ש.

וכל זה נכון לגבי חמאה שקולטים השומן מעל חלב קר משא"כ גבינה שמייצרים מחלב חם קצת שלא נצטנן לגמרי יש על הגבינה שם בישול ומותר לחממה כנ"ל.

גם יש עוד לצרף להקל, דכל מה שדיברנו לעיל הוא רק לפי הבנת הפמ"ג בא"א סי' שי"ח ס"ק ל"ט וסי' רנ"ג ס"ק ל"ז ורעק"א והסכמת רוב הפוסקים, דשיטת הרמ"א הוא שמחמיר בדבר לח שיש בו בישול אחר בישול בנצטנן לגמרי, ויש בזה חשש בישול מה"ת, אבל הבנת מחצית השקל סי' שי"ח ס"ק ל"ט דהרמ"א סובר באמת דאין בישול אחר בבישול אפי' בדבר לח, ומה שהחמיר לאסור כשנצטנן לגמרי הוא מדין מניח לכתחילה בשבת, ולא מדין בישול וא"כ במקום שמותר להחם דבר יבש שנצטנן לגמרי, מותר גם לחמם דבר לח, דאין חילוק ביניהם, ולפי דבריו מותר להרתים גבינה על גבי קדירה בין אם יש בגבינה דבר לח או דבר יבש, כל שנעשית מחלב מבושל, ואפי' אם נצטנן החלב לפני עשיית הגבינה, וכדברי המחצית השקל גם משמע בחזו"א סי' ל"ז אות י"ג בא"ד.

הרב פינחס לייבוש פדווא

לפי דברינו הנ"ל יוצא מזה חידוש גדול. עיין בספר שמירת שבת כהלכתה פרק א' אות נ"ה וז"ל: טוב להימנע מעירוי מים מכלי ראשון על סוכר, על קפה או תה נמסים, על אבקת מרק, אבקת חלב, או אבקת קקאו המוכנה לשימוש, וכיו"ב – אפילו אם אלה כבר נתבשלו בתהליך הייצור, וכו' ובהערה אות קנ"ט ציין המקור לזה במשנה ברורה סימן שי"ח ס"ק ע"א ובשעה"צ ס"ק צ"ו בשם רעק"א.

והנה דברי המשנה ברורה שם הם על סוכר ומלח ומציין לדברי השערי תשובה שם המדובר על סוכר, ולפי מה שכתבנו לעיל בהבנת דברי רעק"א יש להבדיל בין תהליך ייבוש בצונן ובין ייבוש חם, והיינו תהליך התגבשות של סוכר ומלח הוא בצונן, שמפיקים מיץ סוכר דרך בישול הסלק ואחר שמצטנן רכז המיץ, הסוכר מתגבש, וכן בדרך כלל הוא תהליך ייצור המלח, ועל כן נכון הוא דברי המשנה ברורה שלפי דברי רעק"א יש להחמיר על אלו כדין דבר לח שלא נתבשל, וגם מה שהוסיף הרב נויבירט ז"ל קפה נמס, הוא נכון שגם זה עובר תהליך מצונן "פריז-דריי", משא"כ אבקת חלב מתייבש בתהליך של חום שנקרא "ספריי-דריי" ולפי מה שביארנו גם רעק"א יודה שאין על זה חשש של בישול אחר בישול, וצ"ע לדינא.

ב. המסת גבינה בשבת

לגבי השאלה שעל ידי החימום ממיס הגבינה, עיין בספר שמירת שבת כהלכתה פרק א' הערה קצ"ח שהביא עוד בשם הגרשז"א ז"ל, וזו לשונו, דבכלכלת שבת מלאכת מבשל כ' דהממיס חמאה חייב משום ריפה גוף קשה וגו' ובחיי אדם כלל כ' ובנשמת אדם ס"ק ו' בשם הכלבו כתבו בדבר שאינו גוף קשה מברייתו כמו שמן קפוא אין בו איסור ריפוי גוף קשה, וצ"ל דחמאה מיקרי גוף קשה מברייתו מכיוון דאינה הופכת מאליה מחלב לחמאה כי אם ע"י תחבולה ופעולה מיוחדת, ולכלכלת שבת הנ"ל י"ל דגם חמאה מחלב מפוסטר אסור להניחה ע"ג תפו"א חם, ואף למה שמוכיח החיי אדם הנ"ל מהכלבו דאם כבר נתבשל פעם תו לא חייב על ריפוי, היינו רק כשנתבשל וניתך אחר שכבר היה לגוף קשה משא"כ בחמאה דמשנעשית החמאה עדיין לא נתרככה, עיי"ש בדבריו.

הנה מה שכתב הגרשז"א ז"ל דחמאה מיקרי גוף קשה מברייתו מכיון שאינה הופכת מאליה מחלב לחמאה כי אם ע"י תחבולה ופעולה מיוחדת, לא ירדתי לסוף דעתו הגדולה בזה, דאדרבה מה שנעשית ע"י תחבולה ופעולה לא מיקרי תחילת ברייתה, ותחילת ברייתה הוא דבר שנעשה קשה מצד הטבע, ובחמאה טבע החלב דאחר שעומדת יום או יומיים צף השומן על גבי החלב מלמעלה ונקרש מאליו, והשומן הוא נקרא חמאה, וכן הוא ברש"י בראשית י"ח ח, "חמאה, שומן החלב שקולטין מעל פניו בור"א בלע"ז", וכל הפעולה בחיבוץ החמאה הוא רק לחזק ולהוציא שאריות החלב מהשומן הנקלט מעל גבי החלב, ולכן מיקרי חמאה קשה מתחילת ברייתה, וכן מה שמייצרים היום חמאה ע"י הוספת מחמצות ועוד תחבולות שונות הוא רק למהר ייצור החלב ולהוציא כמויות גבוהות מהחלב וכדומה, אבל מצד הטבע החמאה נקרש מאליו על גבי החלב.

ומעתה כשנדון על גבינה קשה, הלא ידוע הוא שאי אפשר שגבינה קשה יתהווה מצד הטבע בלי תחבולות ידי אדם, דאף אם החלב עומד ומתחמץ ומתגבן, הגבינה הוא גבינה לבנה ורכה ולא גבינה קשה שעליה אנו דנים, ואפ"י הגבינה קשה המוזכר בפוסקים היא נעשית ע"י הוספת קיבה או שאר דברים המחמיצים ועוד פעולות ותחבולות, ועל כן לא נקרא גבינה דבר הקשה מברייתה ואין איסור בזה של ריפה דבר קשה.

בנתיב החלב

ואף אם נקבל סברת הגרשז"א ולומר דמה שנעשית ע"י תחבולה מיקרי מתחילת ברייתה, וממילא גם גבינה קשה יהיה לה דין קשה מתחילת ברייתה שאסור להמיס לפי דברי הכלבו הנ"ל, גם יש מקום להקל בגבינה קשה, דהנה האיסור של ריפה הקשה הוא תולדה של מבשל, וזהו בעצם סברת הכלבו דמתיר אם ריפה פעם אחת כדין אין בישול אחר בישול, ואם כן לפי מה שנכתב לעיל, דווקא בחמאה שמיוצר מחלב שנצטנן לגמרי ואין על זה שם בישול לכן אסור גם להמיס החמאה מדין בישול, אבל גבינה המיוצר מחלב שלא נצטנן לגמרי ולא אזדא שם בישול מינה, א"כ שוב אין שייך בישול אחר בישול ומותר להמיס הגבינה ע"י חום.

ועוד יש להוסיף דבספר אגרות משה ח"ד סי' ע"ד בישול ס"ק ו' התיר אפ' בחמאה שנעשית מחלב מפוסטר ולא חש לא לבישול אחר בישול, וגם לא לאיסור ריפוי הקשה, ואם כן כש"כ להתיר בגבינה כנ"ל.

ג. צליה לאחר בישול

לגבי השאלה דאולי על גבי קדירה בלי רוטב מיקרי צלי ואסור. הנה מבואר בשו"ע סי' שי"ח סעי' ה' יש מי שאומר דדבר שנאפה או נצלה אם בשלו אח"כ במשקה יש בו משום בישול, ולפי"ז שאסור בישול אחר צלי ואפייה ובפוסקים מבואר בפשטות דגם אפייה וצלייה אחר בישול אסור וא"כ אף אם הגבינה הקשה יש על זה דין בישול, מכל מקום הלא הבישול היה דבר לח ורוטב וכשמחמם על גבי הקדירה בלי רוטב הוי בזה דוגמת צלי ואפייה ויהיה אסור בשבת, ועיין בספר שמירת שבת כהלכתה סימן א' סעי' ס"ט בזה.

בשאלה זו הארכת בתשובה לגבי חימום אטריות ביצים בפסח בתוך מרק חם ותו"ד הנוגע לעניינו הוא דדבר פשוט דלא כל חימום בלי מים מיקרי צלי או אפייה, דצלי הוא סוג מיוחד של בישול שצולין האוכל ע"ג האש או בתוך התנור ואין לדמותו טעם וריח של בשר צלי לטעם וריח של בשר מבושל וכן הדבר באפיית הפת דאין לדמותו טעם וריח של עיסה הנאפית בתנור אש לעיסה שנתייבש ונעשה ראוי לאכילה על גבי קדירה או אפילו לטעם עיסה שנתבשל במיקרוגל. דבצלי ואפייה כח האש המעורב בו גורם הטעם והריח, וזה נקרא צלי ואפייה ולא באופן אחר. ולכן אם מחממים חתיכת בשר שנתבשלה בקדירה עם רוטב, ומתחמם על גבי קדירה בלי רוטב, לא נקרא צלי, דהלא טעמה וריחה לא משתנה ממה שהייתה ונשאר בשם מבושל חם ולא שייך בזה דין של צלי אחר בישול.

וכן הוא בניד"ד דאין הטעם של הגבינה משתנה לטעם גבינה אפייה או צלייה אלא הטעם הוא כטעם גבינה חם ונשאר כמו שהייתה לפני זה, ואין בזה חשש של צלי או אפ' אחר בישול.

היוצא מכל הנ"ל דאין שום צד איסור להחם פיצה על גבי קדירה בשבת.

אך יש צורך לוודא שאכן גם על שאר המרכיבים עברו תהליך בישול, רסק עגבניות, תבלינים, שמן וכו' שבמקרה שהם לא מבושלים אסור להחם מן התורה.

הרב יוסף צבי רימון

רב שכונת אלון שבות דרום, ראש מרכז הלכה והוראה ור"מ בישיבת הר עציון

חימום גבינה צהובה בשבת

ראשי פרקים:

- א. חימום פיצה על גבי פלטה
- ב. חימום גבינה צהובה על גבי פלטה
- ג. הוספת גבינה צהובה לצלחת מרק
- ד. סיכום

כאשר אנו באים לדון בחימום גבינה צהובה בשבת, עלינו להבחין בין שלושה מקרים:
 א. פיצה שנאפתה בתנור כל צרכה, וכעת היא קרה ורוצים לחמם אותה על הפלטה.
 ב. הוספת גבינה צהובה לתוך אטריות (שבושלו לפני השבת) או כל מאכל מבושל אחר, בזמן שהם מתחממים על הפלטה.
 ג. הוספת גבינה צהובה לצלחת מרק וכדומה.

א. חימום פיצה על גבי פלטה

תחילה נדון בפיצה שנאפתה בתנור כל צרכה, וכעת היא קרה ורוצים לחמם אותה על הפלטה. הבעיה שעלולה להיות בחימום הפיצה היא שהגבינה הצהובה של הפיצה הופכת להיות רכה ואף נוזלית, ובכך עלולות להיות שתי בעיות: איסור בישול ואיסור נולד.
 נדגיש, כי אנו מתייחסים לפיצה שנאפתה בבית. בפיצה קנויה, בדרך כלל רק הבצק נאפה, והגבינה הצהובה פוזרה לאחר מכן, ללא אפייה. בפיצה כזו יש להביא בחשבון גם את הדיון להלן, בענין הנחת גבינה צהובה שלא נאפתה, על גבי פלטה.

1. דין בישול

הבית יוסף (שי"ח, ד"ה ואסור ליתן) דן במאפה הקרוי אינפאנדה: פשטידה (מבצק כפול) שבתוכה שומן קרוש, שכאשר מחממים אותה - השומן נימוח ונהפך לנוזל (משנה ברורה, שי"ח, ס"ק ק). הבית יוסף כותב, שבעל התרומה אסר לחמם פשטידה כזו משום נולד, ואילו הסמ"ג, הסמ"ק ורבנו יחיאל מפרזו התירו, כי הולדת הנוזל איננה נעשית בידיים ממש.

הבית יוסף הקשה על הדעה המקלה, כיוון שהגמרא אומרת שהפשרת שמן נחשבת כבישול: ובהדיא אסיקנא בפרק כירה, דשמן יש בו משום בישול, והפשרו זהו בישולו.
 מדברים אלו נראה, שלפי הבית יוסף יש באינפאנדה איסור בישול, שהרי שמן – הפשרו זהו בישולו. אולם, בשולחן ערוך (שי"ח, טז) כתב:
 מותר ליתן אינפאנדה כנגד האש במקום שהיד סולדת, ואע"פ שהשומן שבה שנקרש חוזר ונימוח. מכאן עולה שאין בעיית בישול באינפאנדה. נחלקו אחרונים ביישוב הסתירה, ונביא כאן שניים מן התירוצים:

1. תודה לתלמידי היקר, הרב דניאל פליישמן, שעבר על המאמר, הוסיף הערות חשובות, וערך אותו בצורה מרשימה.

בנתיב החלב

לבוש (שי"ח, טז): יש טעות בדברי השולחן ערוך, ובמקום "במקום שהיד סולדת" צריך להיות כתוב: "במקום שאין היד סולדת". לפי זה, לדעת השולחן ערוך יש בעיה של בישול בשומן הנימוח. מגן אברהם (שם, ס"ק מ): הבית יוסף דיבר על שומן שאינו מבושל, ולכן אסר. השולחן ערוך, לעומת זאת, דיבר על שומן מבושל שנקרש, ולכן התיר.

לפי זה, לדעת הלבוש יש איסור בישול ברוטב קרוש (וכך פוסק גם הט"ז [ס"ק כ]), ואילו לדעת המגן אברהם - אין איסור.

להלכה פסק המשנה ברורה (ס"ק ק) להקל:

והטעם שמוותר, דכיוון שהוא יבש, אף שנצטנן לא שייך ביה בישול עוד... ואע"פ שהשומן חוזר ונימוח מ"מ מקרי יבש, כיוון שבשעה שנותנו לחממו לא נמחה עדיין.

אמנם החיי אדם (כ', ז) כתב שיש לאסור את הדבר לכתחילה, ואין להקל אלא במקום הצורך, אולם המשנה ברורה פסק כאמור להקל, וכן דעת שולחן ערוך הרב (שי"ח, כז), החזון איש (ל"ז, יג, ד"ה הרוצה לחמם), הרב פיינשטיין (אגרות משה, אורח חיים, ח"ד, סימן ע"ד, בישול, ו) והרב עובדיה יוסף (לוית חן, סימן מ"ז; שו"ת יחוה דעת, ח"ב, סוף סימן מ"ד).

מדוע אנו מקלים בחימום רוטב קרוש? הרי הוא הופך להיות לח, ונמצא שהאדם גורם לחימום דבר לח שהצטנן?²

התשובה הפשוטה היא, שמעשה ההנחה הוא הנחשב כמעשה הבישול, ומאחר שכעת התבשיל יבש – אין במעשה זה משום איסור בישול, גם אם בעקבותיו ייגרם בישול של דבר לח (הדבר תלוי בהבנת אופי איסור בישול, האם החיוב הוא על מעשה ההנחה או על התוצאה, ואכמ"ל). כך הסביר גם רבי עקיבא איגר (הגהות על המגן אברהם, רנ"ג, ס"ק מא), ש"כשמניחו אצל האש הוא קרוש, ואחר כך כשנימוח אינו עושה שום דבר".³

לאור האמור, בהנחת פיצה אפויה על הפלטה אין חשש לבישול הפיצה, שכן בשעת ההנחה היא נחשבת כדבר יבש ואין בה בעיה של בישול אחר בישול.

2. דין נולד

כאמור, לדעת המשנה ברורה והרבה פוסקים אין בעיית בישול בחימום אינפאנדה. אולם, הרמ"א (שי"ח, טז) כתב שישנה בעיה אחרת - מוליד. לדעתו, ישנו איסור מדרבנן לבצע פעולה של הולדה, שבה יוצרים דבר חדש, ולכן אסור לחמם את האינפאנדה, כיוון שבכך גורם האדם ליצירת רוטב נוזלי שלא היה כאן לפני כן.

לכן, למעשה אוסר הרמ"א לחמם רוטב קרוש בשבת. אמנם, יש הבדל בין חשש בישול לבין חשש מוליד. חשש מוליד קיים רק כאשר הנוזל שנוצר ניכר. מסיבה זו מותר לכולי עלמא לשים קרח בכוס עם נוזל, כי גם כשהקרח יפשיר לא יהיה הדבר ניכר. לפי זה, אמנם אין לחמם אוכל קרוש שיהפוך אחר כך לנוזלי, אבל מותר לחמם מאכל עם מעט רוטב קרוש, כי גם כשהפוך לנוזלי לא יהיה ניכר שנוצר דבר חדש, כי ייווצר רק מעט רוטב בסמוך לבשר או לתבשיל. וכך פסק המשנה

2. ראה על כך בהרחבה להלן, "דין בישול אחר בישול".

3. כך כתב גם הגרש"ז אויערבאך (מנחת שלמה, ח"ב, סוף סימן כ'): "ובנדון דידן בשעה שהוא יבש לא שייך בו בישול, רק עתיד להשתנות ולהיות גוף אחר (=ורק אז יהיה שייך בו בישול), ככהאי גוונא אף בגדר גרמא לא חשיב". ניתן לבאר דין זה גם בדרכים נוספות, אך אין כאן המקום להאריך.

הרב יוסף צבי רימון

ברורה (שי"ח, ס"ק קה):

ודע, דאפילו להיש מחמירין אינו אסור כי אם כשיש הרבה שומן על הפשטיד"א, שכשיהיה נימוח יהיה זב לחוץ ויהיה מינכר בפני עצמו, אבל אם אין על הפשטיד"א כל כך שומן... מותר לחמם הפשטיד"א לכו"ע, ואף שעדיין נפטר וזב מבושר שומן שבתוכו, דבר מועט הוא ושרי לכו"ע. וכן מותר להחם בשבת חתיכת בשר שמן אע"פ שמקצתו זב, כיון דדבר מועט הוא הנפטר לא חשיב ושרי.

לדעת השולחן ערוך (שי"ח, טז; ש"כ, ט) אין בעיה של מוליד כלל, ולכן ספרדים יכולים לחמם מאכל עם רוטב קרוש כרגיל, גם אם מדובר בכמות גדולה של רוטב.

גם הרמ"א כתב שניתן להקל במקום צורך, ולכן כשיש צורך לחולה או צורך חשוב אחר, יכולים גם אשכנזים להקל ולחמם מאכל עם הרבה רוטב קרוש. בדיעבד, בכל מקרה שחומם הרבה רוטב – ניתן להקל (משנה ברורה, שי"ח, ס"ק קז).

לפי זה, אם לא ממיס ממש את הגבינה הצהובה, אלא שהיא הופכת לרכה, אך לא לנוזלית (וזו בדרך כלל המציאות בפיעה), ובפרט אם הוא נמסה בתוך הבצק, הרי שאין כאן שינוי ניכר ולא תהיה בעיית מוליד (הדבר תלוי כמובן בכמות הגבינה הצהובה, וכן באורך החימום). אם הוא נוזל ממש, לכאורה תהיה בעיית מוליד לאשכנזים.

אמנם, ייתכן להקל מסיבה אחרת שאולי דבר הראוי לאכילה - אין בו איסור מוליד. הבית מאיר (שי"ח, טז) חידש, שהבעיה של מוליד קיימת רק בדבר קרוש שלא מקובל לאוכלו כפי שהוא אלא במצבו הנוזלי בלבד. במקרה זה הרוטב שנוצר נחשב כמשקה, והאדם נחשב כמוליד משקה מתוך אוכל. לעומת זאת, אם מדובר במאכל שרגילים לאוכלו גם במצבו הקרוש, הרי שגם כשנעשה נוזלי הוא ממשיך להיחשב כאוכל, ואין כאן הולדה של משקה מתוך אוכל (חילוק זה מבוסס על דברי הראשונים בעניין סחיטת פירות העומדים לאכילה⁴). על פי סברה זו התיר הבית מאיר לחמם דגים שטוגנו בחמאה, אף שהחמאה נעשית נוזלית. לסברה זו הסכים גם הגרש"ז אויערבאך (מובא בשמירת שבת כהלכתה [מהדורה חדשה], פ"א סע' מג והערה קכז), והתיר לפי זה להפשיר ציר של דגים שרגילים לאוכלו כפי שהוא, וכן התיר להקפיא גלידה או להפשירה (שם, פ"י סע' ז-ח)⁵.

לפי זה, כיוון שמדובר על דבר שניתן לאוכלו כמות שהוא, הרי שישנה כאן סברה נוספת שאין כאן איסור מוליד. וכיוון שכל איסור מוליד הוא חומרה, אזי נראה שבכך יש מקום רב להקל.

ב. הנחת הפיעה לפני שהפלטה נדלקת

המגן אברהם (ס"ק מב) והמשנה ברורה (ס"ק קו) הוסיפו, שמותר גם לשים רוטב קרוש בתנור

4. הגמרא (קמה.) מדגישה, שאיסור סחיטה מן התורה קיים בזיתים וענבים בלבד: "זויתים וענבים לא יסחוט, ואם סחט – חייב חטאת... אמר רב חייא בר אשי אמר רב: דבר תורה – אינו חייב אלא על דריסת זיתים וענבים בלבד". מדברי הגמרא (קמג. ואילך) והראשונים עולה, שסחיטת תותים ורימונים אסורה מדרבנן, כיוון שיש אנשים הרגילים לסחוט פירות אלו, ואילו בשאר פירות, שאינם מיועדים כלל לסחיטה, מותרת הסחיטה לכתחילה.

הרשב"א (קמה, ד"ה למימיהן) והריטב"א (שם, ד"ה למימיהן) כותבים, שאיסור דש הוא דווקא כאשר מפרקים משקה מתוך אוכל, ולכן דווקא זיתים וענבים, שאנשים רגילים לסחוטם, יש למיץ היוצא מהם חשיבות של משקה, והסוחט אותם נחשב כמפרק משקה מתוך אוכל, אבל שאר פירות, המיועדים בדרך כלל לאכילה ולא לסחיטה, המיץ היוצא מהם חשוב כאוכל ולא כמשקה, וממילא הסוחט אותם נחשב כמפרק אוכל מתוך אוכל, ואינו חייב משום דש.

5. ועיין גם בדברי האגלי טל (מלאכת דש ס"ק לז) ואכמ"ל.

בנתיב החלב

כבוי והגוי ידליק את התנור, כיוון שהיהודי אינו עושה מעשה בידיים. יש לדון האם בדומה לכך ניתן גם להתיר להניח את הפיצה על פלטה כבוייה שעומדת להידלק על ידי שעון שבת.

שאלה זו תלויה בין השאר במחלוקת הראשונים והאחרונים, האם האיסור הוא רק להוליד בידיים, אבל מותר למשל לשים קרח בכוס ריקה כדי שיופשר מאליו, או שיש איסור בכל מקרה שמגיעים לתוצאה של 'נולד', גם אם הדבר מתרחש מעצמו, וגם לשים קרח בכוס ריקה אסור (ויש מקום להאריך בכך, ואכמ"ל). אם האיסור הוא רק בהולדה בידיים, מסתבר שהנחה על פלטה שאינה פועלת אינה נחשבת כהולדה בידיים, וכן פסק להקל בשו"ת שבט הלוי (ח"ז, סימן מ'), שמותר להניח קרח או שומן קרוש במקום ש"סוף חום התנור לבוא". לעומת זאת, אם יש איסור בכל מצב של 'נולד', צריכים לומר שהמגן אברהם והמשנה ברורה הקלו בכל זאת בתנור שידלק על ידי גוי, כיוון שלפני הדלקת הגוי אין שום משמעות להנחת התבשיל שם, ולפי זה יש להתלבט בעניין פלטה העתידה להידלק על ידי שעון שבת: מצד אחד אין בינתיים שום משמעות להנחה על הפלטה (בניגוד למניח קרח בכוס ריקה, שגורם להתחלת ההפשרה באופן מיידי), ומצד שני ההפשרה ודאי תתרחש ואינה מחוסרת מעשה, בניגוד לתנור שאמור להידלק על ידי מעשה הגוי.

דין גבינה צהובה שנמסה

יש להוסיף עוד: ישנם תבשילים שאין בהם תערובת של יבש ולח, אלא שהם עצמם נמצאים במצב ביניים וקשה לקבוע האם הם נחשבים לחים או יבשים, כגון טשולנט, פירה או קטשופ. בעניין זה כתב הרב פיינשטיין (אגרות משה, אורח חיים, ח"ד, סימן ע"ד, בישול, ה), שכל אוכל שניתן להשאיר אותו עומד בלי כלי, או שכאשר מערים אותו מכלי לכלי הוא איננו נוזל אלא נופל בחתיכות - נחשב דבר יבש:

ומה שנסתפקת בקעטשאפ, שמא הוא אוכל מחמת שהוא עב אף שנירוק ע"י שפיכה, מסתבר שלא תלוי זה בדין אוכל או משקה לגבי טומאה, אלא באם הוא דבר הזב או דבר שהוא חתיכה העומדת ומדובקת יחד אף בלא כלי המעמידן ומדבקן, שלכן יש להחשיבו כלח.

לאור דבריו נוטה הרב פיינשטיין לומר, שקטשופ נחשב דבר לח. אולם, מסקנתו היא שמותר לשים קטשופ על בשר רותח הנמצא בכלי שני, כיוון שניתן לצרף את הדעות שדבר גוש אינו מבשל לדעות שאין בישול אחר בישול אפילו בדבר לח.

אמנם, יש מקום לחלוק ולומר שקטשופ סמיך נחשב דבר יבש, כיוון שהוא עומד בצלחת בדרך כלל בצורה שמוציאים אותו ואינו נשפך לצדדים. ואכן, הגרש"ז אויערבאך והגרי"ש אלישיב (מובאים במאור השבת, ח"ב, עמ' מה) כותבים, שמסתבר להקל בקטשופ ולהחשיבו כיבש. הגרש"ז אויערבאך (שם) נוטה להשוות זאת לעגבנייה מבושלת, שאף על פי שיש בה נוזלים, היא נחשבת כדבר יבש. אמנם, הרב אלישיב התיר לשים קטשופ דווקא על דבר גוש, שגם לגביו יש ספק.

לגבי גבינה צהובה, נראה שברוב הפעמים היא עומדת בקריטריון זה גם כשהיא נמסה, ורק לפעמים היא אינה עומדת אלא נשפכת. במקרה בו היא עומדת בקריטריון זה, הרי שבודאי אין בה בעיה של בישול אחר בישול (שכן היא נחשבת כדבר יבש), וכמו כן אין בה בעיה של נולד, כיון שהיא עדיין נחשבת כדבר מוצק ולא כנוזל.

3. הלכה למעשה

למעשה נראה, שפיצה שנאפתה כל צרכה לפני השבת, והנחתה על הפלטה תגרום רק לכך שהגבינה הצהובה תימס רק מעט ולא תהיה נוזלית, ניתן לכתחילה להניחה על הפלטה (רצוי על כלי הפוך).

הרב יוסף צבי רימון

גם אם הגבינה הצהובה נמסה לגמרי והופכת לנוזלית, מותר להניחה על הפלטה (רצוי על כלי הפוך) לפני שהיא נדלקת, שכן ישנם ראשונים ואחרונים המקלים בכך, והיא ראויה לאכילה כמות שהיא, ובהנחה על הפלטה מסתבר שיש להקל אף יותר. פרט לכך, הרי גם הרמ"א הקל במקום הצורך, וחימום מאכל זה הוא צורך השבת. אמנם אין זו 'שעת הדחק', אך הרמ"א לא דיבר דווקא על שעת הדחק אלא על מקום צורך, ואנו מצרפים זאת לסיבות רבות אחרות לקולא.

ב. חימום גבינה צהובה על גבי פלטה

דברינו עד כה אמורים בגבינה צהובה שנאפתה או בושלה מערב שבת. לגבי גבינה צהובה שלא נאפתה או בושלה מערב שבת, יש לדון האם היא נחשבת כמבושלת בעקבות תהליך הייצור.

גבינה צהובה מכינים מחלב מפוסטר. כפי שנמסר לי על ידי הרב זאב ויטמן שליט"א, בדרך כלל הפסטור נעשה במיוחד לצורך הכנת גבינה צהובה, כיוון שכל גבינה דורשת פסטור בתנאים אחרים. הפסטור נעשה בחום של מעל 70 מעלות צלזיוס. לאחר הפסטור, החלב אינו מצטנן לגמרי, אלא יורד בערך לחום של 30 מעלות צלזיוס, ובשלב זה מכניסים לתוכו אנזימים ומתחיל תהליך ההתגבנות. לאור נתונים אלו, האם יש בעיה בבישול גבינה צהובה בשבת?*

א. האם פסטור נחשב כבישול?

יש מן הפוסקים שכתבו, שפיסטור אמנם נחשב כבישול, אך מאכל מפוסטר אינו נחשב כמבושל כל צרכו. כך למשל דעת הרב קרליץ (חוט שני שבת ח"ב, עמ' קסד):

חלב מפוסטר ע"י חום, ודאי שהגיע לשיעור של חום של היד סולדת. מ"מ הרוצים חלב מבושל אינם מסתפקים בבישול של פיסטור אלא מבשלים יותר, ועל דינו של פיסטור כנתבשל כמאכל בן דרוסאי.

ונראה שזו גם דעת הרב אלישיב (עיין שבות יצחק, "בדיני בישול וגדריו", עמ' ער-רעא). לשיטתם, כל בישול של מאכל מפוסטר יהיה אסור מדאורייתא, שכן גם בישול של דבר המבושל כמאכל בן דרוסאי אסור מן התורה (שו"ע שי"ח, ד).

לעומת זאת, מדברי הגרש"ז (שמירת שבת כהלכתה [מהדורה חדשה], פ"א סע' סד, והערה קצח) נראה שמאכל מפוסטר נחשב כמבושל כל צרכו, וכך נראה גם מדברי הרב פיינשטיין (אגרות משה, אורח חיים, ח"ד, סימן ע"ד, בישול, ו), וכך כתב במפורש בשו"ת שבט הלוי (ח"י סוף סימן ס"ד).

ב. דין בישול אחר בישול

המשנה (קמה): קובעת: כל שבא בחמין מערב שבת, שורין אותו בחמין בשבת.

מכאן, שכל דבר שהתבשל (=בא בחמין), מותר לשים אותו בתוך מים חמים בשבת. כלומר: אין איסור בישול בדבר שכבר התבשל.⁶ אולם כמה ראשונים הגבילו את הכלל "אין בישול אחר בישול", וטענו שיש לחלק בין דבר יבש לדבר לח.

הגמרא (לד.) קובעת, כי יש איסור דרבנן להטמין ולכסות מאכלים חמים בשבת כדי לשמור על

*תיאור זה נכון ברוב הגבינות הקשות. לעומת זאת, גבינת מוצרלה, שמשמשת לעיתים קרובות לפיצות, מבושלת בטמפרטורה של מעל יד סולדת וכך גם גבינת ק'צקבל (גלעד) ופרמזן.

6. יסוד זה עולה גם ממשנה נוספת (לו:), האומרת שאם הורידו קדרה מן האש, מותר במקרים מסוימים להחזירה. מכאן רואים, שכאשר התבשיל מבושל – אין בו יותר איסור בישול, ולכן מותר להחזירו בשבת אל האש.

בנתיב החלב

חומם, ומסבירה שהטעם הוא "גזרה שמא ירתיח". רש"י (ד"ה משחשכה) מבאר, שאם האדם ירתיח את קדרתו שנצטננה, "נמצא מבשל בשבת". לכאורה הדבר תמוה, שהרי באופן פשוט מדובר על מאכל מבושל, ואין בישול אחר בישול! מכאן דייק הרא"ש (פ"ג, סימן י"א), שלדעת רש"י יש איסור בישול אחר בישול בדבר לח שנצטנן:

ורש"י פירש לעיל גזירה שמא ירתיח קדירה שנצטננה... למדנו שאף בתבשיל שנתבשל ונצטנן שייך ביה בישול, כיון שיש בו משקה. והא דאמרינן 'כל שבא בחמין לפני השבת שורין אותו בחמין בשבת' - היינו דבר יבש, כגון תרנגולתא דרבי אבא.

רבנו יונה (בבא בתרא יט., ד"ה תנן התם) כותב בפירוש כדעת רש"י, שיש איסור בישול אחר בישול בלח, וכך כתבו גם הנימוקי יוסף (בבא בתרא, י. בדפי הרי"ף) ורבנו ירוחם (נתיב י"ב, חלק ג', דף סט.).⁷

לעומתם, הר"ן (שבת כב. באלפס ד"ה והרב ר' יונה) דוחה את האפשרות לחלק בין לח ליבש:

ולא ידעתי מאין לו, שהרי כל שבא בחמין מלפני השבת שורין אותו בחמין בשבת אע"פ שהוא צונן גמור, ולא ידעתי הפרש בין מים מבושלין למבושל אחר, וצריך עיון ובדיקה.

לר"ן היה ברור שאין בישול אחר בישול גם בלח, כפשט המשנה שלא חילקה בין סוגי התבשילים, וכך כתב גם הריטב"א (שבת לט. ד"ה כל). למעשה, כמעט כל הראשונים האחרים לא התייחסו לכך, ומשמע מהם שאין איסור של בישול אחר בישול כלל, ומוותר לחמם גם מרק קר שהתבשל בעבר, וכך דייק הבית יוסף (סי' שי"ח סע' ד, ד"ה אבל הרמב"ם) מדברי הרמב"ם (הל' שבת פכ"ב ה"ח) והרשב"א (מ: ד"ה ומ"מ מסתברא), וכך נראה גם מסתימת הרמב"ן, הרמ"ך, המגיד משנה ועוד.⁸

פסיקת ההלכה

למעשה פסק השולחן ערוך (שי"ח, ד), כהבנת הרא"ש בדעת רש"י, שיש איסור בישול בדבר נוזלי שהתבשל והצטנן:

תבשיל שנתבשל כל צרכו, יש בו משום בישול אם נצטנן... והני מילי שיש בו בישול אחר בישול, בתבשיל שיש בו מרק, אבל דבר שנתבשל כבר והוא יבש, מותר לשרותו בחמין בשבת.

באיזו דרגת חום אנו אומרים שהנוזל "הצטנן"? בסעיף זה בשולחן ערוך לא מבוארת רמת הצינון, אולם מדבריו במקומות אחרים מתבאר שכוונתו היא ליד סולדת. כך הוא כותב במפורש בבית יוסף (שי"ח, סוף ד"ה אפילו),⁹ וכך משמע מהשולחן ערוך במקום אחר (שי"ח, ו), שכתב "כלי שיש בו דבר חם שהיד סולדת בו מותר להניחו בשבת על גבי קדירה הטמונה..."¹⁰, כלומר שצריך שהחום

7. אמנם, ר' יונה ור"י כתבו שהאיסור הוא דוקא במאכל שמצטמק ויפה לו, אך במצטמק ורע לו אין בישול אחר בישול בלח. וכבר הקשה על כך הב"ח (סי' שי"ח אות ב' ד"ה ולענין הלכה), "ותימה, דלענין מבשל שהוא אב מלאכה וחייב חטאת מה לי מצטמק ויפה לו מה לי מצטמק ורע לו... פשיטא דאף ברע לו חייב!". האחרונים העלו כמה תירוצים לחילוק זה, עיין בב"ח שם, ט"ז (שי"ח סק"ד) וחזון איש (סי' לו סק"ג), ואכמ"ל.

8. כיצד ניישב את דברי הגמרא בנוגע לאיסור הטמנה על פי שיטות אלו? מדברי הרמב"ם (פ"ד ה"ג) עולה שהיתה לו גירסה אחרת בגמ', אך רוב הראשונים קיבלו את הגירסה שלפנינו. לפיכך, אפשר להציע שני הסברים: א. הרא"ש (שם) מציע שהחשש אינו לבישול המאכל אלא להבערת העצים (ואם כי הוא דוחה אפשרות זו, אפשר לקבל אותה ע"פ השיטות החולקות); ב. הריטב"א (שם) כותב שהבעיה היא רק מצד "מחזי כמבשל" ואין כאן בישול ממש (ועיין טל אורות (עמ' 186) ושבייתת השבת (מבשל ב"ר סקכ"ד), ואכמ"ל).

9. גם הטור (שם) כתב: "יש בו משום בישול אם נצטנן כבר, אבל בעודו רותח - לא". דהיינו, "נצטנן" הוא ניגוד ל"רותח", ואין הכוונה לדבר קר (ואולי נקטו כך בגלל לשון רש"י שהזכרנו לעיל, "שמא ימצא קדרתו שנצטננה").

הרב יוסף צבי רימון

יהיה ברמה של יד סולדת כדי שלא יהיה איסור בישול בפעולה זו.¹⁰

הבנה זו בדעת השו"ע מקובלת גם על האחרונים, וכך פסק המשנ"ב (שי"ח, ס"ק כד):¹¹

אם נצטנן - היינו שאין היד סולדת בו, אף שהוא קצת חם עדיין, אבל אם היד סולדת בו, אף שנצטנן מרתיחתו לא שייך בו בישול עוד, דבכלל רותח הוא, ואין בישול אחר בישול... וכל זה הוא דעת המחבר.

גישה זו ברורה והגיונית. הלוקח נוזל שאינו מבושל ומחמם אותו לשיעור של יד סולדת עובר על איסור בישול מן התורה. מסתבר, אפוא, שאם נוזל קר איננו נחשב למבושל, הכוונה היא לכך שירד מחום של יד סולדת.

בניגוד לשו"ע, הרמ"א (שי"ח, טו) פוסק להקל:

ויש מקילין לומר, דכל שאין נותנו על גבי האש או הכירה ממש רק סמוך לו, אפילו נצטנן מותר. ונהגו להקל בזה אם לא נצטנן לגמרי, וכמו שכתבתי לעיל סי' רנ"ג.

כלומר, כל עוד המאכל לא נצטנן לגמרי מבישולו - אין בכך איסור בישול (בתנאי שפותרים את בעיית 'מיחזי כמבשל', ואין מניחים על האש ממש). לכאורה, פסיקת הרמ"א אינה תואמת לאף אחת משיטות הראשונים: אם הוא היה פוסק כדעת הרמב"ם והר"ן, היה עליו להתיר לתת על האש גם תבשיל שהצטנן לגמרי; ואם הוא פוסק רש"י והרא"ש, היה עליו להסכים לפסיקת השו"ע, שדבר לח שנצטנן נחשב כמבושל כל זמן שהיד סולדת בו.¹² מהי אם כן סברת הרמ"א? ניתן להסביר את הרמ"א באופנים שונים. נעניין בשניים מהם:¹³

האגלי טל (אופה, ס"ק יד; ס"ק נה, ה) הבין, שהרמ"א פסק עקרונית כדעת הראשונים המחמירים, שלח שנצטנן פקע בישולו ויש בו איסור בישול מן התורה, אלא שלדעתו כל עוד התבשיל לא הצטנן לגמרי - לא פקע ממנו שם בישול:¹⁴

באיסור דאורייתא מחמירין כאינך פוסקים, וכשלא נצטנן לגמרי וראוי עדיין לקצת בני אדם לאכול מחמת חמימותו, כבר יצאנו מחשש איסור דאורייתא, דלא גרע (=שאינן זה גרוע) מאם נתבשל כמאכל בן דרוסאי בדבר יבש, אף שלא נתבשל כל צורכו, דשוב אין בו איסור בישול מדאורייתא.

לדבריו, נוזל מבושל שלא הצטנן לגמרי דומה לדבר יבש שהתבשל כמאכל בן דרוסאי, שאם מוסיפים לבשלו אין בכך איסור מן התורה.¹⁵ והסביר האגלי טל (שם, בהשמטה), שאמנם אין

10. זאת בהנחה שהדרישה שהקדרה תהיה חמה היא מצד איסור בישול. לדעת המגן אברהם (רנ"ג, ס"ק לו) ישנה דרישה שהקדרה תהיה חמה גם מצד דיני חזרה, אך הביאור הלכה (שם, ה, ד"ה ובלבד שלא נצטנן) חלק עליו.

11. וכן כתבו עוד אחרונים: המנחת כהן (שער שני, פרק שני), המגן אברהם (רנ"ג, ס"ק יט), האליה רבה (רנ"ג, ס"ק יט), החיי אדם (כ', ח) וכף החיים (שי"ח, ס"ק נג).

12. אמנם, בחידושים המיוחסים לר"ן (מ; ד"ה שמן) כתב באופן דומה לרמ"א: "ועכשיו למדנו זכות להתיר ליתן מים חמין לתוך החמין בשבת... אע"פ שעכשיו אינן חמין כל כך, מכיוון שאינם צוננים, דמשום בישול ליכא...". משמע, שכל עוד לא

נצטנן לגמרי - אין איסור בישול. ייתכן שזהו מקור הרמ"א, אבל הסברה עדיין אינה מובנת.

13. גישות אחרות הועלו בתהלה לדוד (שי"ח, לג) ובחיי אדם (נשמת אדם, כ', ס"ק ח, י).

14. כך סוברים גם המגן אברהם (רנ"ג, ס"ק לו), שולחן ערוך הרב (רנ"ג, כה, וכן בפסקי הסיידור, הלכתא רבתא לשבתא), הבית מאיר (שי"ח, יב) ושבייתת השבת (באר רחובות סקכ"ב). כך גם משתמע מן החידושים המיוחסים לר"ן (מ; ד"ה שמן).

שכל עוד המאכל לא נצטנן "משום בישול ליכא", ומשמע שאם נצטנן, יש איסור בישול מהתורה.

15. כך עולה גם מדברי תרומת הדשן (סימן ס"ו). ואמנם לדעת הרבה ראשונים יש איסור לקחת דבר המבושל כמאכל בן דרוסאי ולבשלו יותר, וכך גם נפסק בשולחן ערוך (שי"ח, ד), אולם לדעת האגלי טל איסור זה הוא רק מדרבנן, וממילא

בנתיב החלב

עוברים על איסור בישול בנוזל אלא אם מביאים את התבשיל לחום של יד סולדת, אך יש לחלק בין הקריטריון ליצירת שם בישול לבין הקריטריון להפקעתו: כדי להגדיר נוזל קר כמבושל הוא צריך להגיע לרמה של יד סולדת, אולם לאחר שנוזל כבר הגיע לרמה זו והוגדר כמבושל, שוב אין מעמדו כמבושל פוקע עד שיצטנן לחלוטין.¹⁶

החזון איש (ל"ז, יג; ועיינו גם שם, לא) הסביר להפך. לדבריו, הרמ"א פסק כדעת רוב הראשונים, שאין איסור בישול אחר בישול בלח שהצטנן:

וכתב הרמ"א, דאנן נוהגים להקל כדעת הרשב"א והר"ן, דאפילו בדבר לח אין בישול אחר בישול אף שנצטנן... אלא מפני שלא יבואו להקל בחיים, לא נהגו להקל בצונן שאין חמימותו ניכרת.

כלומר, מצד הדין מותר היה לחמם אפילו דבר נוזלי קר, אלא שישנו חשש שמא אדם יחמם נוזל קר שאיננו מבושל כלל, ולכן יש צורך שהתבשיל יישאר חם במקצת מהבישול הקודם, כך שיהיה ניכר שמדובר בדבר מבושל, ולא ילמדו ממנו להקל בדבר שאינו מבושל. לעומת זאת, דבר יבש ומבושל מותר לחממו אפילו אם הוא קר לגמרי, כיוון שדבר יבש בישולו ניכר ואין חשש לטעות.¹⁷

בכל מקרה, גם הנוהגים כרמ"א אינם שמים על הפלטה נוזל קר ממש, אלא רק נוזל מבושל שעדיין לא הצטנן לגמרי. אם ישימו נוזל קר, הרי שלפי הסבר האגלי טל (וכן לפי השולחן ערוך) יהיה בכך איסור תורה, ואילו לפי הסבר החזון איש ברמ"א יהיה בכך רק איסור דרבנן.¹⁸ הנפ"מ המרכזית לענייננו היא לעניין ספקות. לפי השו"ע והאג"ט, ספק בענין לח שהצטנן הוא ספק של תורה ויש להחמיר בו, ולפי החזון איש יש כאן רק ספק דרבנן, ואם כך יש מקום להקל בספקות, ובוודאי כשמצטרפים ספקות נוספים.¹⁹

למעשה אנו נוקטים לדינא כדעת החזון איש, שהרמ"א אסר להניח על האש לח שהצטנן לגמרי רק מדרבנן, שכן זו ההבנה הפשוטה יותר בדעת הרמ"א, והיא מסתברת יותר לאור דברי רוב הראשונים, וכך כתבו גם אחרונים רבים.²⁰

ג. גבינה צהובה - דבר יבש או לח שנצטנן?

לאחר שהגדרנו את ההבדל בין לח ליבש, יש לברר מהו דין גבינה צהובה. כאמור, הגבינה עוברת פסטור עוד בהיותה חלב נוזלי, ולאחר מכן היא מצטננת לחלוטין. עם זאת, תהליך ההתקשות והפיכתה ל'דבר יבש' מתחיל עוד לפני צינונה המוחלט, ולכן יש לדון האם היא נחשבת כדבר לח או כדבר יבש.

הספק כאן הוא בדרבנן, וניתן לסמוך על הדעות המקלות שאין בישול אחרי בישול בלח אפילו אם הצטנן לגמרי. 16. כך משמע גם מדברי רבי עקיבא איגר (על המגן אברהם, רנ"ג, ס"ק מא).

17. כך סוברים גם המנחת כהן (שער שני, פרק שני, אמצע ד"ה התנאי הראשון), ערוך השולחן (שי"ח, לא), קצות השולחן (סימן קכ"ד, בדי השולחן, אות קג), שו"ת אגרות משה (אורח חיים, ח"ד, סימן ע"ד, בישול, ב, ה), הגרש"ז אויערבאך (שמירת שבת כהלכתה, פרק א', הערה קיד) ושו"ת שבט הלוי (ח"ה, סימן ל"א, א). דעת המשנה ברורה בעניין זה לא ברורה דיה: עיינו סימן שי"ח, ס"ק צט, וביאור הלכה, שי"ח, ד, ד"ה אם נצטנן.

18. נפקא מינה נוספת למחלוקת זו נוגעת לחימום מרק קר בשבת על ידי גוי: אם זהו איסור תורה אין להקל אפילו על ידי גוי, אולם אם זהו איסור דרבנן, יש מקום להקל בדבר לצורך סעודת שבת, כשאינו דרך אחרת לחימום המרק. המשנה ברורה פסק להחמיר בכך (רנ"ט, ס"ק כו; ביאור הלכה, רנ"ג, ה, סוף ד"ה להחם). אך החזון איש (ל"ז, כא) והחיי אדם (נשמת אדם, כ', י) הקלו.

19. יש לציין שעל פי הרב עובדיה יוסף המקל בספק ספקא במקרים רבים, מסתבר שיש להקל גם כאן – עיין למשל בקולא שלו בנושא זה בשו"ת יבי"א ח"י או"ח כ"ו.

20. ראה לעיל הערה 16.

הרב יוסף צבי רימון

1. המסת חמאה

נחלקו האחרונים בדין המסת חמאה בשבת. בשו"ת אגרות משה (אורח חיים, ח"ד, סימן ע"ד, בישול, ו) כתב, שאין איסור בישול בחמאה, ומותר לשים אותה על דבר גוש חם:

תשובה: הנה חמאה במדינה זו שנעשה מחלב שמבשלין תחלה שנקרא פעסטערייזער (=פֶּסטור), אם היה במדת יד סולדת, הרי נעשה החמאה מחלב מבושל, ומכיון שנקרש הוא כדבר יבש, שאין בו משום בשול שוב, כמפורש במג"א סק"מ לענין שומן שנקרש, דנעשה עתה יבש ואין בו שוב משום בשול, ואף שנמוח ונעשה לח לא איכפת לך... וממש כן הוא החמאה במדינה זו.

לדבריו, החמאה נעשית מחלב שעבר תהליך של פֶּסטור, ותהליך זה נחשב כבישול, כך שהחמאה נחשבת מבושלת, ואין בישול אחר בישול. ואמנם לאחר הפסטור החלב הצטנן, ונזל שהצטנן נחשב כדבר לא מבושל, אולם החמאה היא יבשה, ובדבר יבש שעבר בישול לא שייך איסור בישול אף אם הוא צונן. לדעתו, דבר דומה בדיוק לשומן הנימוח, בו דנו לעיל, שאף הוא נוצר משומן נוזלי שהצטנן קודם שנקרש, ובכל זאת נפסק להלכה שאין בו איסור בישול (וכפי שכתבנו לעיל). ואמנם אנו מחמירים בשומן זה משום נולד, אולם מסתבר שבמקרה זה של חמאה בתפוח אדמה לא שייך לאיסור מטעם זה, שכן החמאה נספגת בגוש החם ואינה ניכרת (וכנ"ל).

לעומתו, הגרש"ז אויערבאך (שמירת שבת כהלכתה [מהדורה חדשה], פ"א סע' סד, והערה קצח) אוסר להמיס חמאה על תפוח אדמה חם:

ושמעתי מהגרש"ז אויערבאך... דאפשר שיש להחמיר גם בחמאה הנעשית מחלב מפוסטר, דכיון דנתבשל רק בעת שהיתה חלב וכבר נצטננה לגמרי, ועכשיו שוב נימוחה ע"י בישול החמאה והוה לח, דקיימא לן דיש בישול אחר בישול בנצטנן לגמרי, ולא דמי להא דפסק המ"א... לענין אינפאנדא, דאזלינן בתר השתא ודינו כדבר יבש... דיש לומר דשאני התם דמטבעו, אחרי שנצטנן מבישולו, נעשה קרוש, ולכן חשיב כדבר יבש, מה שאין כן בחלב שנתבשל ונצטנן לגמרי ופקע ממנו בישולו, ואח"כ עשה מזה חמאה, ובעודה חמאה עדין לא נתבשלה, וגם אחרי בישול החמאה שוב הוא ליה דבר לח. אלא דאפשר דבנדון דידן יש להקל, כיון שרבים סוברים דדבר גוש אינו מבשל, וצ"ע.

לדעתו, מאחר שהחלב הצטנן לאחר הפסטור, בישולו פקע ממנו, וממילא גם לאחר שמכינים ממנו חמאה, שהיא דבר יבש, נחשבת החמאה כדבר בלתי מבושל, ואין ההתקשות יכולה להחזיר את הבישול לאחר שכבר פקע ונעלם. אמנם גם שומן קרוש היה נוזלי לפני קרישתו ובכל זאת מחשיבים אותו כדבר מבושל, אולם קרישת השומן מתרחשת באופן טבעי, ולכן ניתן לומר שמצבו הטבעי של השומן הוא יבש, ואילו מצבו כלח שהצטנן היה שלב ביניים זמני שאפשר להתעלם ממנו. בחמאה, לעומת זאת, המצב הוא הפוך: באופן טבעי היא דבר לח, ורק באופן מלאכותי באמצעות תחבולה מיוחדת מצליחים להביא אותה למצב יבש, ולכן אין להתעלם מכך שהייתה דבר לח שהצטנן ובישולה פקע ממנה (ועיינו מאור השבת, ח"ג, עמ' רכח-רלא).²¹

למעשה, נראה שהמקל להמיס חמאה על תפוח אדמה חם יש לו על מה לסמוך, כיוון שאפילו אם נחשיב חמאה כדבר לח שהצטנן, עדיין יש כאן שני ספקות: א. אולי דבר גוש אינו מבשל. ב. לדעת הרבה ראשונים אין איסור בישול אחר בישול גם בלח, כך שהחלב שהתקרר לאחר הפסטור נחשב

21. לפי הגרש"ז אויערבאך ברור גם שמי שהקפיא מרק אינו רשאי לחמם אותו על הפלטה בשבת, אפילו אם אין בעיה של נולד (כגון לספרדים, או לאשכנזים במקום צורך), כיוון שבישולו של המרק פקע ממנו כשהתקרר, וההקפאה היא אמצעי מלאכותי שאין בו כדי לשנות את דינו הבסיסי של המרק. ומסתבר שגם הרב פיינשטיין יודה להחמיר, כיוון שמרק אינו ראוי כלל לאכילה במקומו (וכן כתב בארוחות שבת, פ"א סימן נ'. אמנם, בשו"ת תפלה למשה, ח"ד, סימן כ"ב, צידד להקל בכך).

בנתיב החלב

עדיין מבושל, וכך גם החמאה שנעשתה ממנו.²²

2. מה נחשב "לא נצטנן לגמרי"?

אילו היינו עוסקים בנתינת גבינה צהובה על דבר גוש, היה מקום להשליך מן המחלוקת הנ"ל ולהקל. אולם אנו עוסקים במקרה בו רוצים לחמם את הגבינה הצהובה על הפלטה ולא על דבר גוש, ובמקרה כזה לא ניתן להסתמך על מחלוקת הפוסקים בנוגע לדבר גוש.

עם זאת, ייתכן שגם כאן יש שני ספקות: א. לדעת רוב הראשונים, דבר לח שנצטנן נחשב עדיין כמבושל; ב. אולי הלכה כדעת הרב פיינשטיין, שגם אם הגיבון לא נעשה בתהליך טבעי, נחשב הדבר למבושל.

גם אם לא נקבל ספק-ספיקא זה, נראה שהנידון של גבינה צהובה קל יותר משל חמאה, מסיבה אחרת: בחמאה, החלב מתקרר לגמרי טרם התגבשות החמאה. בגבינה צהובה, תהליך ההתגבנות מתחיל כאשר החלב עדיין בחום של 30 מעלות צלזיוס. אם טמפרטורה זו אינה נחשבת כ"נצטנן לגמרי", הרי שכאשר החלב היה נוזלי לא היה בו דין בישול אחר בישול לדעת הרמ"א, וכאשר הוא כבר הצטנן לגמרי הוא כבר הפך לגבינה צהובה, הנחשבת כדבר יבש, ואין בה בישול אחר בישול לכו"ע, וממילא אין כל מניעה מלחמם אותה על הפלטה ללא בישול נוסף.²³

אולם יש לבחון מה מוגדר כ"נצטנן לגמרי". הרמ"א אינו מבאר זאת, אלא מפנה לסימן רנ"ג. בסעיף השם כותב הרמ"א:

אסור לומר לאינו יהודי להחם הקדירה אם נצטנן, ואם עשה כן, אסור לאכלו אפילו צונן. אמנם אם לא נצטנן כל כך, שעדיין ראויים לאכול, אם חממו אותו האינם יהודים, מותרין לאכול.

הרמ"א נקט שיעור של "עדיין ראויים לאכול", ולאור זאת כתב בשולחן ערוך הרב (שי"ח, ט), שהגדרת 'לא נצטנן' היא "ראוי עדיין לאכול מחמת חמימותו". ואולם יש מקום לפקפק בכך, שכן הרמ"א עוסק כאן בהנאה ממעשה הגוי, וייתכן שכאן צריך רמת חום גבוהה יותר, כדי שלא תהיה הנאה ממשית ממעשיו.²⁴

עוד יש להקשות, ש"ראוי עדיין לאכול" אינו קשור לכאורה ל"מחמת חמימותו", שהרי ניתן לאכול

22. פרט לכך, הרב פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, אר"ח ח"ד סימן ע"ד) מקל בנתינת דבר לח שנצטנן על גבי דבר גוש (כגון בנתינת קטשופ על בשר חם) בצירוף שני ספקות אלו, ואם כך, אפשר להקל אף ביחס לנתינת חמאה על דבר גוש.

23. לעיל הבאנו את סברת רעק"א (סוף סימן רנט), שאם בשעת ההנחה המאכל קרוש, הרי שאף אם הוא יימס, אין בכך בעיה של בישול אחר בישול בלח. רעק"א הוסיף והעיר, שסברה זו מועילה רק כאשר אדם מניח רוטב קרוש סמוך לאש וכדומה, ואינה מועילה כאשר אדם מערה מים רותחים לתוך הרוטב הקרוש, מפני שהרוטב נעשה לח מיד, והאדם שממשיך לערות מים רותחים מבצע מעשה של בישול. אולם למסקנת רבי עקיבא איגר, יש מקום להקל אפילו במקרה זה, מסיבה אחרת: בשעה שהרוטב מפשיר ונעשה לח, הרי שהוא כבר חם קצת, והרמ"א הרי מקל בבישול אחר בישול בלח כשהנוזל לא נצטנן לגמרי. ואמנם בתחילת דבריו דחה רבי עקיבא איגר אפשרות זו, כי לדעתו דברי הרמ"א לא נאמרו בנוזל קר שחיממו, שהרי כשהתקרר פקע שם הבישול ממנו; אולם לאחר מכן כתב שכיון שבתחילה היה המאכל יבש ומבושל, וברגע שהשתנה מצבו ונעשה לח הוא נעשה במקביל חם, מתברר שלא היה אף רגע שבו פקע ממנו הבישול, ולכן אין בו בישול אחר בישול.

מדברי רעק"א ניתן ללמוד לנידון דידן: בשעה שהמאכל היה נוזלי (חלב), הוא לא הצטנן לגמרי וממילא לא פקע ממנו הבישול, ובשעה שהוא הצטנן לגמרי הוא כבר היה דבר יבש, ועל כן צינונו לא הפקיע ממנו את הבישול, ואם התברר שלא היה אף רגע שבו פקע ממנו הבישול.

24. לפי דברינו, הרמ"א אינו מדבר רק על מקרה שהגוי מבצע איסור בישול, אלא גם על מקרה שמבחינת איסור בישול אין בו בעיה (כיוון שהמאכל אינו נחשב כצונן), אולם יש בו איסור דרבנן של החזרת תבשיל על האש, ובכל זאת אוסרים על האדם ליהנות ממועשי הגוי.

הרב יוסף צבי רימון

גם מרק קר. אך ביאר הרב פיינשטיין (שם, בישול, ב), שצריכה להיות חמימות כזו "שראוי לאכול לאלו שרוצין לאכול חמין". הגרש"ז אויערבאך (מובא במאור השבת, ח"ב, עמ' לו) הוסיף, שהולכים בעניין זה אחרי רוב בני אדם, כלומר שצריכים חום כזה שרוב בני האדם המעוניינים לאכול את התבשיל דווקא חם - עדיין יאכלו אותו.

הגדרה אחרת ל"נצטנן לגמרי" עולה מדברי החזון איש. לדעתו, כיון שהצורך ב"לא נצטנן לגמרי" נועד כדי שלא יטעו ויבשלו דבר שאיננו מבושל כלל, מסתבר שההגדרה היא שעדיין ניכרת חמימותו, גם אם איננו ראוי לאכילה בחום זה, וכן כתב החזון איש במפורש (ל"ז, יג, ד"ה וכתב). לאור דבריו, יש קולא נוספת ע"פ שיטת הרמ"א בגבינה צהובה.

לסיכום: בשאלה האם יש לדון את הגבינה הצהובה כמבושלת, יש אמנם צד למחמירים (על פי הגרש"ז"א), אך יש בהחלט מקום למקלים על פי סברת האגרות משה, ובודאי לאור הגדרתו של החזון איש. יש לצרף עוד, שאם נראה את כל המאכל (האטריות והגבינה הצהובה) כתבשיל אחד, אולי יש לצרף את דעת המקלים כשרוב התבשיל יבש, שאין בו איסור בישול.²⁵

ד. האם ריכוך הגבינה נחשב בישול?

דיון נוסף אליו יש להתייחס קשור להגדרתה היסודית של מלאכת מבשל. הגמרא (שבת עד): אומרת:

אמר רב אחא בר רב עורא: האי מאן דשדא סיכתא לאתונא - חייב משום מבשל. פשיטא! מהו דתימא - לשרורי מנא קא מיכוין, קא משמע לן: דמירפא רפי, והדר קמיט.

ונחלקו הראשונים בביאור החיוב במקרה הנידון:

רש"י (ד"ה דמרפי) מפרש, שאמנם היתד המושלך לאור מתקשה בסופו של התהליך, אך לפני כן הוא מתרכך, "וכי רפי ברישא הוי בישולו", ובזה חייב משום מבשל.

הרמב"ם (פ"ט ה"א) פוסק, שהחיוב אינו רק על ריפוי היתד אלא גם על קישויו:

25. הב"י סותר את עצמו בענין זה. במקום אחד (רנ"ג, ד"ה ומ"ש רבינו כל זמן) נראה מדבריו שהגדרת לח ויבש היא לפי רוב התבשיל, אולם במקומות אחרים (שי"ח, סוף ד"ה אפילו תבשיל; רנ"ח, סוף ד"ה כלי) נראה שאף מיעוט רוטב נחשב כלח. במנחת כהן (שער שני, פרק שני, התנאי השני) כתב להלכה שיש ללכת לפי הרוב, וכך פסק גם הפרי מגדים (משבצות זהב, רנ"ג, ס"ק יג). לדעה זו ניתן להציע שלושה הסברים: א. הפרי מגדים (שם) מבאר, שכל מיעוט רוטב נחשב למצטמק ורע לו, דהיינו, שהחימום הנוסף מזיק לתבשיל (כי האדם אינו רוצה שהנוזל יצטמק ויתאדה), ומאחר שמלאכת מחשבת אסרה תורה, אין כאן איסור; ב. האגלי טל (אופה, כ"ו) הסביר אחרת: דעתו של האדם על רוב התבשיל, וממילא לגבי המיעוט של הרוטב - זהו דבר שאינו מתכוון (אמנם זהו פסיק רישא, ועיינו שם בהמשך דבריו). ג. הגר"פ (הובא בשביתת השבת, פתיחה למלאכת מבשל סקל"ב ד"ה וכן דברי) כותב, שבכל מלאכות שבת מצינו שהטפל בטל לעיקר (כגון בהוצאה), וא"כ המלאכה נקבעת לפי עיקר המעשה - כאשר המעשה נעשה בשביל הדבר היבש, אין חוששים למיעוט ואין בישול אחר בישול, אך כאשר עיקר המעשה הוא בשביל הלח, יש בישול אחר בישול והדבר אסור. ויש להוסיף, שאף מצד הבישול מסתבר שהטפל בטל לעיקר: אחת הסברות לחילוק בין יבש ללח היא, שבדבר לח שהצטנן מאבד הבישול הראשון את משמעותו. תבשיל שרובו יבש ומיעוטו לח, מסתבר שיש לו משמעות בעיני האנשים, והם יאכלו את כולו אף אם הוא צונן, כיוון שבחלקו העיקרי נותר הבישול על כנו, ולכן ניתן להחשיב את כולו כמבושל. כמו כן, לפי הסברה התולה את החילוק בין יבש ללח בשאלה אם הבישול ניכר, ניתן לומר שכאשר ברוב התבשיל ניכר הבישול הראשון, נידון כל התבשיל כמבושל.

לפי הסברא הראשונה, אפשר לומר בדוחק שבחימום גבינה צהובה נחשב המיעוט כמצטמק ורע (אם כי מסתבר יותר שמצטמק ויפה לו). לפי סברות ב-ג, בנידון אמנם האטריות הן המיעוט, אך ברור שדעתו של האדם היא גם על הגבינה הצהובה, בדיוק כמו על האטריות, ולכן קשה לומר שחימום הגבינה הצהובה בטל ביחס לחימום אטריות או שחימום הגבינה הצהובה נחשב כדבר שאינו מתכוון. אמנם, ע"פ דברי הגר"פ, כיון שבכל מלאכות שבת הטפל בטל לעיקר, יתכן שהגבינה הצהובה בטלה לאטריות. וצ"ע.

בנתיב החלב

המתין אחד ממניי מתכות כל שהוא או המחמם את המתכת עד שתעשה גחלת הרי זה תולדת מבשל, וכן הממסס את הדונג או את החלב או את הזפת והכופר והגפרית וכיוצא בהם הרי זה תולדת מבשל וחייב, וכן המבשל כלי אדמה עד שיעשו חרס חייב משום מבשל, כללו של דבר בין שריפה גוף קשה באש או שהקשה גוף רך הרי זה חייב משום מבשל.

מדברי הרמב"ם ברור, שחיוב המבשל אינו דוקא ע"י ריפוי אלא גם ע"י קישוי וחיזוק.²⁶

לכאורה, נחלקו רש"י והרמב"ם בהגדרת מלאכת בישול: לפי רש"י, בישול הוא ריכוך המאכל, ואילו לפי הרמב"ם, גם קישוי המאכל נכלל במלאכת בישול. ולאור כך כתב בשו"ת שואל ומשיב (מהדורה תליתאי ח"ב סי' כ'), בנוגע לעשיית צנימים:

נשאלתי מהרב מו"ה ישכר נ"י מסקאהל שראה בספר אחד מחכמי ספרד שאוסר לעשות פעניצין בשבת דהיינו שיקח לחם שנאפה ולהניחו ע"ג התנור שיהיה כולו מוקשה עד שיהיו פעניצין וכן להיכך לקחת פעניצין המוקשים ולתתם לתוך מרק... ואני אמרתי בראשית ההשקפה שיש לאסור ממ"ש הרמב"ם פ"ט משבת כללו של דבר כל שריפה דבר קשה או שהקשה גוף רך אסור והרי הפעניצין הקשים כל שמרפם במרק הרי זה מרפה גוף קשה ושאינו יבש דאינו קשה כל כך אבל כאן שמרפה גוף קשה אפשר דאסור וצ"ע.

כלומר, לפי השואל ומשיב, כל ריפוי וקישוי נכלל במלאכת בישול, אע"פ שאין בהם בישול ממש (שהרי מדובר כאן על מציאות שבה הפת כבר אפויה, ובכל זאת הוא דן לאסור מכוח הריפוי והקישוי). כהשלכה לדבריו כתב השש"כ (מהדורה חדשה, פ"א סע' עא):

אין להניח לחם סמוך לאש כדי להצנימו (לעשותו צנימים), כי הרי הלחם משתנה ומתקשה בכך.

וכן דעת פוסקים נוספים (עיין מאור השבת ח"ב עמ' קפב-קפג). אולם רבים הם הפוסקים שחלקו על כך, וטענה אחת עקרונית בפייהם, והיא שענין הריפוי והקישוי שייך דוקא בדבר שאינו מעובד, שעבודו גורם לריפוי או קישוי, אך בדבר מעובד ודאי שלא שייך לומר שעצם הריפוי או הקישוי מהווים בישול. וכ"כ המהרש"ם (דעת תורה סי' שי"ח סע' ה' ד"ה ואסור):

ולענ"ד לא שייך זה בדבר מאכל ודרך אכילה, כמו דמותר לחתוך לחם וגם לפרר ולא הוי טוחן משום דאין טחינה אחר טחינה, וא"כ גם מרפה דבר קשה לא הוי, כיון דמתחילה היה קמת.

וכן הסיק הגר"ע יוסף (יחוד"ד ח"ג סי' כ"ב), וכך פסק הרב קרליץ (חוט שני שבת ח"ב, עמ' קצא).²⁷ לפי שיטה זו מסתבר, שיסוד מלאכת בישול הוא תיקון האוכל ע"י חום, וההגדרה של ריפוי והקשה נאמרה רק לגבי מתכות וכדו', שעיקר "בישולם" הוא בריכוך וקישוי. 28. וכך הסביר גם ר'

26. ועיין לח"מ (פ"ט ה"ו) שהסביר מדוע אמרה הגמרא שהחיוב בהתכת היתד הוא רק על הריפוי ולא על החיזוק. אמנם, בשער הציון (שי"ח, ד) כתב שגם לדעת הרמב"ם החיוב הוא רק על הריפוי ולא על החיזוק, ולפ"ז אין מחלוקת בין רש"י לרמב"ם בשאלת החיוב על קישוי כלי (ועי"ש שיישב זאת בלשון הרמב"ם). [שיטה שלישית בביאור הסוגיה מצויה בדברי היראים (סי' רעד), ולא נדון בה כעת].

27. לדעת הבן איש חי (שו"ת רב פעלים ח"ב או"ח סי' נב), אמנם אין לאסור את הדבר מצד מלאכת בישול, אך יש בכך בעיה של מכה בפטיש. ועיין בביאור הלכה (שי"ח, ד ד"ה והדחתן) ובחזון עובדיה (שבת ח"ד עמ' רצ-שו), שהאריכו להוכיח שאין מכב"פ באוכל.

28. ראיה לגישה זו: הרמב"ם בתחילת פרק ט' מגדיר את איסור הבישול וכותב "האופה כגורגרת חייב וכו'", ואיננו מזכיר הגדרה זו של הקשיית גוף קשה או הרפיית גוף רך. רק בהלכה ו', כאשר הרמב"ם מדבר על "המתין אחד ממניי מתכות", מזכיר הרמב"ם את עניין הקשייה והרפיה, ואם כך יתכן שגדרים אלו קיימים רק במניי מתכות או בדברים שאינם אוכל. אך עיין בפייהמ"ש לרמב"ם (שבת פ"ז מ"ב ד"ה וכמו כן ענין הבשול), שם משמע שגם לגבי בישול מאכלים קיים הקריטריון

הרב יוסף צבי רימון

אשר וייס (מנחת אשר שבת סי' סח, ב).

באופן פשוט, מחלוקת הפוסקים בנוגע לדינו של השואל ומשיב שיכת גם בנידון דידן. לפי סיעת האוסרים וסוברים שריכון או קישוי שנותנים מהות אחרת למאכל שהתבשל, יש בהם איסור בישול, הרי שאסור להמיס גבינה צהובה, שכן המסתה בודאי נותנת בה טעם חדש ואיכות אחרת. ואכן, כך כתב הש"כ (פ"א הערה קצח):

ועיין בכלכלת שבת מלאכת מבשל, שכתב דהממיס חמאה חייב משום ריפה גוש קשה... ולכלכלת שבת הנ"ל י"ל דגם חמאה מחלב מפוסטר אסור להניחה ע"ג תפוח-אדמה חם. ואף למה שמוכיח הח"א הנ"ל מהכלבו, דאם כבר נתבשל פעם, תו לא חייב על ריפוי, היינו רק כשנתבשל וניתך אחר שכבר היה לגוף קשה, משא"כ בחמאה, דמשנעשית החמאה, עדיין לא נתרכה.

אולם לפי סיעת המתירים לעשות צנימים, מסתבר שגם בגבינה צהובה אין לאסור, כשכן בשני המקרים מדובר על מאכל שמבושל כל צרכו (בכפוף לדיון לעיל), וכך נראה גם ע"פ הרב פיינשטיין, שהתיר כאמור לתת חמאה על דבר גוש רותח, ולא חשש לאיסור בישול בהמסת החמאה.

ה. הלכה למעשה

בבואנו לפסוק בשאלה זו למעשה, עלינו להתחשב בסוגיה נוספת שעסקנו בה לעיל (בענין חימום פיצה), והיא דין נולד. כפי שכתבנו שם, אם הגבינה הצהובה תימס רק מעט ולא תהיה נוזלית, אין בה בעיית נולד, וגם אם היא נמסה לגמרי והופכת לנוזלית, אפשר להקל ולהניחה על הפלטה (רצוי על כלי הפוך) לפני שהיא נדלקת, שכן ישנם ראשונים ואחרונים המקלים בכך, היות והיא ראויה לאכילה כמות שהיא, וזהו "מקום הצורך".

להלכה, לפי הרב פיינשטיין מותר להניח גבינה צהובה שלא נאפתה או בושלה מערב שבת על גבי פלטה, שכן היא נחשבת כמבושלת וכדבר יבש, ולכן אין בה בישול אחר בישול, ובנוסף, אין בריכוכה משום בישול. מאידך, לפי דעת הגרש"ז א מסתבר שיש לאסור חימום גבינה צהובה על גבי פלטה בשבת מחשש לבישול, מתרי טעמי: א. כיון שהגבינה הצהובה עתידה לימס, היא נחשבת כדבר לח ויש בה בישול אחר בישול (אם כי יתכן שאינה נחשבת כ"לח שנצטנן לגמרי", וגם לשיטתו יש להתיר את חימום הגבינה הצהובה); ב. עצם המסת הגבינה הצהובה אסור משום בישול, מדין ריכון מאכל קשה.

למעשה, כיון שמדובר בספק דאורייתא (ע"פ דין השואל ומשיב), נראה שיש להחמיר ולא לשים גבינה צהובה שאינה מבושלת על גבי פלטה בשבת.²⁹ אמנם, הרוצה להקל ולהניח יש לו על מה לסמוך, ואין מוחים בידו. ואם מחמם אותה רק מעט, כך שהגבינה הצהובה לא תגיע ליד סולדת, מסתבר להקל לכתחילה (ואמנם גם בכך נחלקו ראשונים ואחרונים, אך כיוון שמדובר על לח מבושל ועל עוד ספקות נוספים, מסתבר להקל בכך³⁰). גם כאן, אם שם את הדברים על הפלטה

של חיזוק וריפוי, ואכמ"ל.

29. לכך יש להוסיף את השיטות הסוברות שמאכל מפוסטר אינו נחשב כמבושל כל צרכו, וכן את העובדה ששבט הלוי והגרש"ז כתבו את דבריהם ביחס לנתנית חמאה בכלי שני, אך לא ברור האם הם יסמכו להקל גם בכלי ראשון או על האש ממש (אם כי מדברי הרב פיינשטיין נראה שסבר שפיסטור נחשב כבישול לכל דבר וענין).

30. לדעת רש"י והרמב"ם מותר לחמם נוזל בשבת גם אם יוכל להגיע ליד סולדת, אם יוריד אותו מהאש לפני שיגיע ליד סולדת. אולם, התוס' והרשב"א והרא"ש הדבר אסור, שמה ישכח להורידו מהאש, וכך נפסק להלכה בשו"ע (שי"ח, יד). האם ניתן להקל בכך בנוזל מבושל קר? בשמירת שבת כהלכתה (א', יג) החמיר בכך. אולם, הרב עובדיה יוסף (לוית חן, אות נא) הקל בכך. במקרה שלנו, הדבר קל יותר, כי ישנם ספקות נוספים לצרף לקולא.

בנתיב החלב

לפני שהיא נדלקת, יש סברות נוספות להקל.

הכרעה זו משמעותית גם לגבי פיצה קנויה. כפי שצינו בתחילת הדברים, בדרך כלל רק הבצק נאפה, והגבינה הצהובה פוזרה לאחר מכן, ללא אפייה, ולכן יש בה חשש לאיסור בישול, ואין להניחה על הפלטה.

ג. הוספת גבינה צהובה לצלחת מרק

ומכאן לנידון האחרון בו נעסוק במסגרת זו, והוא, הוספת גבינה צהובה לצלחת מרק. ראש לכל נציין, שמקרה כזה קל בהרבה מחימום גבינה צהובה על גבי פלטה, שכן אף אם נאמר שגבינה צהובה נחשבת כלה שנצטנן ולא כדבר יבש, קערת המרק היא לכל היותר כלי שני, ובמקרה כזה כתב המשנה ברורה (שי"ח, סקל"ט) שיש להקל בלח שנצטנן:

דבר לח שנצטנן מותר לו ליתנו בתוך כלי שני רותח.

ואולם, אם נאמר שגבינה צהובה נחשבת כדבר שלא נתבשל כל צרכו (כיון שפסטור אינו כבישול גמור) או שבכיוון הגבינה הצהובה יש חשש בישול (ע"פ השואל ומשיב לעיל), יש לדון האם יש להתיר הוספת גבינה צהובה לקערת מרק רותחת.

א. הוספת מאכל לא מבושל לתוך כלי שני

הגמרא (שבת מ:; קובעת קביעה עקרונית, לפיה "כלי שני אינו מבשל", ולכן לכאורה מותר להכניס כל מאכל תוך כלי שני, ואין חשש שהוא יתבשל שם. במספר מקומות מציינת הגמרא מאכלים שונים שניתן להכניס לכלי שני: תבלין (מב.); שמן (מ:); מים (מא:). אולם המשנה (שבת קמה:; מציינת שיש דברים "קלי הבישול", המתבשלים אף בכלי שני, ואותם אסור להכניס לכלי שני. לאור כך כתב היראים (סי' רעד):

ואין בישול תלוי לא בכלי ראשון ולא בכלי שני, אך לפי שהוא דבר המתבשל פעמים שהוא דבר רך ומתבשל אף בכלי שני... הלכך יזהר אדם שלא להכניס בשבת שום דבר בכלי שני... שאין אנו בקיאים בדברים רכים וקשים מי הוא מתבשל בכלי שני ומי הוא שאינו מתבשל.

הטור חולק על היראים וכותב שמותר להכניס כל דבר לכלי שני, למעט מה שמפורש במשנה לאיסור. סיבה נוספת אפשרית להחמיר בכלי שני היא שיטת ר"י (תוס' שבת לט. ד"ה כל), הסבור שכל הכנסת מאכל לכלי שני אסורה משום "מחזי כמבשל". להלכה, הרמ"א (בהגה שם) אוסר לתת פת אפויה בתוך כלי שני, ומשמע שפסק כיראים וכו"י:³¹

ונהגו ליהזר לכתחלה שלא ליתן פת אפילו בכלי שני כל זמן שהיד סולדת בו.

ואמנם יש מן האחרונים שכתבו שהרמ"א החמיר דוקא בפת (עיין ערוה"ש שי"ח, כה; חזון איש או"ח סי' נב, יח), אולם דעת רוב ככל האחרונים שהרמ"א מחמיר בכל דבר שאינו מבושל, שאין לתת אותו בכלי שני (שו"ע הרב שי"ח, יב; חיי אדם כלל כ, ד; משנ"ב סקמ"ב; שמירת שבת כהלכתה פ"א סע' נט).

השו"ע (שי"ח, ה) אינו מתייחס במפורש לשיטות אלו, אך כותב³² שמותר לתת פת אפויה בתוך כלי

31. בדבריו יש שילוב של חומרא נוספת, לפיה יש בישול אחר אפיה. ואכמ"ל.

32. ליתר דיוק, השו"ע מביא "יש מי שאומר" לאסור, ו"יש מתירים", אך לפי כללי הפסיקה הלכה כיש אומרים בתרא, ואם כן דעתו להקל.

הרב יוסף צבי רימון

שני. לדעת הרב עובדיה יוסף (יחווה דעת ח"ו סי' כב), השו"ע דוחה הן את חומרת היראים והן את שיטת ר"י, וכך כתב להלכה במנוחת אהבה (ח"ב פ"י סעי' ט):

דעת רוב רבותינו הספרדים להקל לתת כל דבר בכלי שני זולת הדברים הרכים שידוע לכל שמתבשלים בכלי שני. וכן נראה דעת רוב הראשונים להקל בזה. לכן מעיקר הדין יש להקל בזה לספרדים, שאין להם מנהג להחמיר בזה.

אולם מדברי המג"א (סקט"ו וסקי"ט), הפמ"ג (א"א סקי"ט) והמשנ"ב (סקל"ד) משמע שאמנם השו"ע אינו מחמיר כדעת היראים, אולם חושש לשיטת ר"י, שנתינה בכלי שני אסורה מצד "מחזי כמבשל" (ועיין באריכות בשו"ת תפילה למשה ח"א סי' ל"ג אות ד').

ב. האם הצלחת נחשבת ככלי שני או ככלי שלישי?

לאור מסקנת הדין הקודם, עולה כי הדין המרכזי בנידוננו (הוספת גבינה צהובה למרק רותח) הוא הגדרת הקערה - האם היא נחשבת ככלי שני או ככלי שלישי? שאלה זו משמעותית לפי האשכנזים, וכן לפי הספרדים ע"פ הבנת המשנ"ב בדעת השו"ע.

בעלי התוספות (עבודה זרה לג; ד"ה קינסא) מסתפקים בשאלה, האם ניתן לשים מחבת בתוך סיר העומד על האש, לחכות עד שהמים שבתוכה ירתחו, ואז להוציא את המחבת ולהגעיל בתוכה כלים:

ויש משימין קערה בתוך מחבת על האש עד שהרתיחות עולות תוך הקערה, ומאותה קערה מגעילין, ובזה מסופק ר"י אם זה מועיל ככלי ראשון אם לאו, ותלה הדבר להחמיר.

הספק נעוץ בשאלה, האם המחבת נחשבת במקרה כזה ככלי ראשון. לכאורה המציאות המתוארת כאן דומה למצב של מצקת, ואם כן, התוספות הסתפקו האם מצקת נחשבת ככלי ראשון או ככלי שני.

אולם הפרי חדש (תנ"א, ס"ק ה) כתב, שמדברי התוספות מוכח שמצקת נחשבת ככלי שני:

בתוספות... כתבו, שיש משימין קערה בתוך מחבת על האש עד שהרתיחות עולות תוך הקערה... ומסופק ר"י בזה אם זה מועיל ככלי ראשון... ומשמע שאם שואב בכלי מן היורה רותחת, פשיטא להו דהוי כלי שני.

כלומר, תוספות הסתפקו דווקא במקרה שבו המצקת שובה במקרה שוהה במים עד שירתחו - משמע שאם מכניס מצקת ומיד מוציא אותה, ודאי שהיא נחשבת ככלי שני. גם מדברי המאירי (מב:; והמהרי"ל (הלכות פסח, מובא במגן אברהם, תנ"ב, ס"ק ט, ובט"ז שיובא להלן) עולה שסברו שמצקת נחשבת ככלי שני.³³

לעומתם, הט"ז (יורה דעה, צ"ב, ס"ק ל) כתב שמצקת דינה ככלי ראשון:

דהתוספות כתבו התם, דעיקר החילוק שבין כלי ראשון לכלי שני הוא, דכלי שני מתקרר מחמת שאין דופנותיה חמין, על כן הולך ומתקרר. וזה (=המצקת) ודאי דופנותיה רותחין, שהרי הוחמו ברותחין דכלי ראשון.

33. לדעת החזון איש (או"ח סי' קכ"ב, ג, ד"ה סדר), גם המקלים לא החשיבו את המצקת ככלי שני אלא במקרה שהוכנסה לסיר לאחר הורדתו מן האש, אבל אם הוציאו במצקת כשהסיר על האש - לכולי עלמא נחשבת המצקת ככלי ראשון (במקרה כזה תיתכן גם בעיית "מגיס", ואכמ"ל).

בנתיב החלב

לדבריו, עיקר החילוק בין כלי ראשון לשני הוא, שכלי שני דפנותיו קרות, כפי שביאר התוספות (שבת מ:), וממילא מצקת, ששהתה בתוך כלי ראשון ודפנותיה התחממו - נחשבת ככלי ראשון. המקלים בכך סבורים, כנראה, שרק דפנות שעמדו ממש על האור נחשבות ככלי ראשון.

כיצד פוסקים להלכה?

המשנה ברורה (שי"ח, סקפ"ז) כותב:

כלי שני מיקרי כשעירו מן כלי ראשון שהרתיחו החמין בתוכו לתוך כלי זה... אבל אם שואב בכלי ריקן מתוך כלי ראשון, יש אומרים דדינו ככלי ראשון, ובפרט אם משהה הכלי ריקן בתוכו עד שמעלה רתיחה - ודאי מקרי כלי ראשון.

כלומר, אם משאיר את המצקת בפנים עד שמעלים המים שבתוכה רתיחות, הרי שהיא בוודאי כלי ראשון (כלומר, שיש להחמיר בספקם של התוספות), ואפילו אם אינו משהה את המצקת בסיר, "יש אומרים דדינו ככלי ראשון". כלומר, שיש מקום להחמיר בכל מצקת, גם אם לא שהתה במים, ולדון אותה ככלי ראשון.

אולם, במקום אחר (ס"ק מה) דן המשנה ברורה בעניין בישול אחרי אפייה, וכותב:

כתב רמ"א דיש לזוהר בזה, אלא אם רוצה ליתן פת ימתין עד שלא יהיה היד סולדת במרק, או שלכל הפחות ישאב בכף מן הקדרה, כדי שתהיה הקערה כלי שלישי.

כלומר, מאחר שאנו חוששים שיש איסור בישול בדבר שנאפה, אין לשים לחם במרק הנמצא בכלי שני, אלא יעביר את המרק מן הסיר לצלחת באמצעות מצקת, וכך תיחשב הצלחת ככלי שלישי, ויוכל לשים בה את הלחם. מכאן עולה שהמצקת נחשבת ככלי שני, ולכן הצלחת נחשבת ככלי שלישי.³⁴

בשמירת שבת כהלכתה (פ"א הערה רי) יישב את הסתירה במשנה ברורה: מאחר שישנה מחלוקת בפוסקים לגבי מצקת, יש להחמיר בדרך כלל ולהחשיב אותה ככלי ראשון; אולם כאשר מדובר במקרה של בישול אחרי אפייה, הואיל ולרוב הפוסקים ממילא אין איסור בישול כלל בדבר שנאפה, לכן אף על פי שאנו מחמירים וחוששים לדעה שיש בכך איסור בישול, ניתן להקל על כל פנים בדינה של המצקת, ולהחשיב אותה לעניין זה ככלי שני.

וכן פסק השמירת שבת כהלכתה, שבדרך כלל מצקת דינה ככלי ראשון (שם, נד):

וכיון שמכניס את המצקת לתוך כלי ראשון, ובפרט אם היא נשארת זמן מה בתוך הקדרה - יש לה כל דיני כלי ראשון, ולכן אסור לערות את התבשיל שבתוך המצקת על מאכל שיש בו משום איסור בישול.

ואילו לעניין בישול אחרי אפייה ניתן להקל ולהחשיבה ככלי שני (שם, נט):

יש בישול אחרי אפייה, אחר צליה ואחר טיגון... לפיכך אסור ליתן לחם בתוך המרק או ביסקויטים ומצות לתוך התה וכיו"ב... אולם לענין זה אין למצקת ולכף דין כלי ראשון... ולכן יש מקום להקל וליתן לחם למרק שהוצק מכלי ראשון לתוך הצלחת במצקת.

אולם בשו"ת מנחת יצחק (ח"ה, סימן קכ"ז, ג) יישב את הסתירה באופן אחר:

הנה פשוט, כיון דיש פלוגתא אם כף שתחבו לכלי ראשון יש לו דין כלי ראשון... ממילא הוי ספיקא דדינא, על כן בספק שבין כלי ראשון לשני החמיר, ובספק שבין כלי שני לשלישי הקיל, והחילוק מובן...

34. יתכן שהמשנה ברורה נקט בלשון דיעבד - "לכל הפחות", כיוון שחשש לדעה שמצקת נחשבת ככלי ראשון.

הרב יוסף צבי רימון

לדבריו, במקור הראשון שהזכרנו (ס"ק פז) מדבר המשנה ברורה על מי שרוצה לשים דבר לא מבושל בתוך המצקת. במקרה זה הספק הוא האם מדובר בכלי ראשון או בכלי שני, ומאחר שבישול בכלי ראשון אסור מן התורה, הרי שיש כאן ספק דאורייתא, ויש להחמיר בו. ואילו במקור השני שהזכרנו (ס"ק מה) עוסק המשנה ברורה במי שעירה לצלחת באמצעות מצקת ורוצה לשים דבר לא מבושל בצלחת. כאן הספק הוא האם הצלחת היא כלי שני או כלי שלישי, ומאחר שהאיסור הגורף לבשל בכלי שני הוא רק מדרבנן, הרי שיש כאן רק ספק דרבנן, ואפשר להקל בו.

להלכה: אם המצקת שהתה בתוך הסיר - הרי היא נחשבת לכלי ראשון, והצלחת נחשבת ככלי שני. אם המצקת לא שהתה בתוך הסיר - לפי המנחת יצחק הצלחת היא כלי שלישי לכל דבר, ואילו לפי השמירת שבת כהלכתה הצלחת היא כלי שני, ורק לעניין הכנסת דבר אפוי לתוכה ניתן להקל ולהחשיבה ככלי שלישי.³⁵

ביחס לגבינה צהובה - כפי שראינו יש סיבות רבות לראות גבינה צהובה כמבושלת, וכיוון שבנידון דידן מדובר בודאי על ספק דרבנן, מותר להוסיף גבינה צהובה לכתחילה לתוך צלחת מרק, שייתכן שדינה אף ככלי שלישי. ביחס לשאלת נולד - כיוון שהגבינה נמסה במים החמים ולא בפני עצמה, ממילא אין כאן בעייה מוליד, וכפי שפסק הרמ"א.

ויש להוסיף עוד: כיוון שהחלב מבושל, למרות שהוא קר, ממילא בכל מקרה ניתן ליתנו בכלי שני. לדעת שולחן ערוך הרב (שי"ח, יב) ועוד אחרונים, כל המשקים דינם כמים וכשמן, ואין איסור לתת אותם בכלי שני, אולם מדברי המשנה ברורה (שי"ח, לט) נראה שאין להקל אלא במים ובשמן, אבל גם הוא מתיר לשים תמצית תה וחלב בכלי שני משום שהתבשלו (וכנראה שהדבר מבוסס על ספק ספיקא: ספק ראשון: שמא כלי שני אינו מבשל; ספק שני: שמא אין בישול אחר בישול אפילו בלח). לכן מסתבר שבנידון דידן גם לפי השש"כ יש להתיר להוסיף גבינה צהובה לתוך קערת מרק רותחת.³⁶ כמובן, לפי שיטת הגר"ע יוסף והמנוחת אהבה, בודאי מותר לתת גבינה צהובה בתוך קערת מרק.

ד. סיכום

פיצה שנאפתה כל צרכה לפני השבת - אם הגבינה הצהובה נמסה רק מעט, כך שאינה ממש נוזלית, ניתן לכתחילה להניחה על הפלטה, ואף אם היא נמסה לגמרי, יש על מה לסמוך למקלים (כיוון שהיא ראויה לאכילה כמות שהיא, וכיוון שכל דין מוליד הוא חומרה בדרבנן וניתן להקל בספקות בדין זה), ובפרט אם מניח את הפיצה לפני שהפלטה נדלקת.

חימום גבינה צהובה שלא נאפתה או בושלה מערב שבת, ובכלל זה חימום פיצה קנויה, שהגבינה הצהובה שעליה לא נאפתה - כיון שמדובר בספק דאורייתא, יש להחמיר ולא לשים גבינה צהובה שאינה מבושלת על גבי פלטה בשבת. אמנם, הרוצה להקל ולהניח יש לו על מה לסמוך, ואין מוחים בידו.

ניתן לכתחילה לשים גבינה צהובה בתוך צלחת מרק, שאף בכלי שני נראה להקל בכך לכתחילה, ובודאי בצלחת מרק שייתכן שהיא ככלי שלישי.

35. לפי זה, לכולי עלמא מותר לשים מצות בתוך צלחת מרק, כי לעניין בישול אחרי אפייה הצלחת ודאי נחשבת ככלי שלישי. [כמו כן, מותר להוסיף שקדי מרק וקרטונים, מאחר שהם מטונגים בשמן עמוק ודינם כמבושלים, ומותר להוסיפם אפילו לכלי ראשון שאינו עומד על האש].

36. ואף לדעת הסוברים שכלי שלישי רותח דינו ככלי שני (חזון איש סי' נב סק"ט) מסתבר להקל כאן, מה גם שרוב הפוסקים דחו שיטה זו, ואכמ"ל.

בנתיב החלב

ענייני פסח

מצה שרויה בחלב עמ' 72
כשרות החמאה בפסח עמ' 75
שתיית מים מאגם הכינרת בפסח..... עמ' 79

הרב יעקב מאיר שטרן
הרב דוב לנדאו
הרב חיים שמרלר

הרב יעקב מאיר שטרן יו"ר ועדת מהדרין

מצה שרויה בחלב*

ראשי פרקים

- א. המקור לנוהגים איסור מצה שרויה
- ב. בשעת הדחק האם להעדיף להקל בשרויה או בקיטניות?
- ג. האם מי פירות מחמיצים?
- ד. שרויה בפסח בחלב
- ה. מריחת חמאה על מצה
- ו. חלב שהוקפא

א. המקור לנוהגים איסור מצה שרויה

לחומרה של שרויה בפסח שנוהגים בה רבים וטובים אין מקור בבבלי, בירושלמי, בראשונים או בשולחן ערוך. המקור הראשון לחומרה זו נמצא בתשובות שו"ע הרב סימן ו' וז"ל: "באמת כי גם שאינו איסור גמור וברור מדינא, מכל מקום המחמיר תבוא עליו הברכה"¹ והוא ממשיך וכותב: "הנה עיינינו רואות בהרבה מצות שיש עליהם מעט קמח אחר אפייה, וזה בא מחמת שהיתה העיסה קשה ולא נילוושה יפה יפה."

והוא ממשיך וכותב שבעבר היו לשים את העיסה לאט לאט וע"י זה כל הקמח היה נילוש ונאפה ואז לא הייתה כל בעיה וכל חשש לטבול את המצה במרק חם. לעומת זאת הוא אומר, לפני כעשרים שנה התחילו עם ישראל למהר מאד מחמת הזריזות והחשש אולי שלא יגיע לידי חימוץ, שזו מעלה גדולה¹, אבל מצד שני זה גורם לכך שלפעמים הקמח שבתוך העיסה אינו נילוש יפה יפה ונשאר קמח בעין ואם נטבול אותו בתוך המרק או בתבשיל הוא עלול להגיע לידי חימוץ ולכן הוא מסיק: "מכל מקום כיוון שעיינינו רואות מצות הרבה שמצוי בהם קמח מעט נראה לעין אחר האפייה, אי אפשר להכחיש החוש. ומה שלא הזכירו זה הפוסקים היינו משום שזה אינו מצוי כלל אלא בעיסה קשה שלא נילוושה יפה, ובדורות הראשונים היו שוהים הרבה בלישה וגלגול עד שהיה נילוש יפה. עד שמקורב זה עשרים שנה או יותר נתפשטה זהירות זו בישראל קדושים, למהר מאד מאד בלישה, ואין לשים יפה יפה, ולכן נמצא קמח מעט במצות של עיסה קשה, כנראה בחוש למדקדקים באמת."

ולמסקנה הוא כותב "ומ"מ אין למחות בהמון עם המקלים, כיוון שיש להם על מה שיסמוכו, אבל לפי מה שכתב האריז"ל להחמיר כל החומרות בפסח, פשיטא שיש להחמיר."

אבל הוא מסיים בשני דברים בהם יש להקל: "ומ"מ ביום טוב האחרון (שמיני של פסח) המקל משום שמחת יו"ט לא הפסיד". וכן: "ובמי פירות פשיטא שאין להחמיר כלל בכל ימי הפסח".

* שוכתב על פי הרצאה בכינוס הכשרות תשע"ג.

1. ויעוין בתשובות חתם סופר בחושן משפט סימן קצ"ו, בהשמטות, שהוא מעיד על עצמו, שאצלו לא ארך יותר מאשר שתיים או שלוש דקות מהכנסת המים לקמח ועד שהמצה יצאה מהתנור.

בנתיב החלב

היסוד למחלוקת בין המחמירים והמקלים לדעת שולחן ערוך הרב נוגעת לשאלה האם יש חשש חימוץ בקמח שנקלה בתנור. גם השערי תשובה סימן ת"ס מביא, שחסידיים ואנשי מעשה, נוהגים להחמיר בשרויה והוא מוסיף קולא חשובה שגם מי שמחמיר, אם מטבילים את המצה בתבשיל ומיד אוכלים אותה ולא משהים את המצה בכדי שיעור של חימוץ - אין בזה בעיה גם לדעת המחמירים. ואם כך, זקנים וחולים שקשה להם ללעוס את המצה יכולים אליבא דהשערי תשובה לטבול את המצה ולמהר לאוכלה מיד.

ב. בשעת הדחק האם להעדיף להקל בשרויה או בקטניות?

בשעת צורך - לילד או לחולה - האם עדיף לתת שרויה או קטניות? לכאורה, התשובה פשוטה. שרויה קלה יותר וממילא במקרה צורך יש להעדיף לתת שרויה ולא להתיר קטניות. מצד שני, אם טעם ההחמרה בשרויה זה החשש מחימוץ היה מקום לחשוב שעדיף לתת קטניות שהם אינן יכולות לבוא לידי חימוץ.

אלא שבכל אופן פשיטא שעדיף הקל בשרויה מכיוון שאיסור קטניות הינו איסור קדום הרבה יותר ומקורו בתקופת הראשונים - כמובא בסמ"ק, בטור סימן תנ"ג ובראשונים נוספים ובני אשכנז קיבלו עליהם את החומרא הזו ולכן יש לאיסור קטניות תוקף רב יותר מאשר לאיסור שרויה הן מצד העובדה שמדובר במנהג ובחומרה שיש לה שורשים קדומים הרבה יותר והן בגלל שחומרה זו נתקבלה ונתפשטה בין כל בני אשכנז. ועוד יש להוסיף שהסיבה לחומרה ואיסור הקטניות אף הם מחשש שלא יבואו לידי איסור חמץ - או מחמת החשש שבקטניות מעורבים גרעיני דגן שעלולים להחמיץ או מהחשש שעלולים להחליף בין קטניות ובין דגן ולבוא לידי איסור חמץ.

ג. האם מי פירות מחמיצים?

על הגמרא האומרת בפסחים לו ע"א שאין לשין את העיסה ביין וחלב כתב רש"י שם "מפני שקרובה וממהרת להחמיץ, ואין אדם יכול לשומרה, לפיכך, אם לש - תשרף מיד... ולריש לקיש דאמר מי פירות אין מחמיצין - לא קשיא הך, דאיהו אין חייבין על חימוצו כרת קאמר, ולא הוי חמץ גמור אלא חמץ נוקשה הוי - כלומר רע, ואותו חימוץ הן ממהרין להחמיץ, ואי אפשר לשומרן". כלומר, לדעת רש"י מי פירות אמנם לא מחמיצים חימוץ גמור אך כן מחמיצים לחמץ נוקשה.

מצד שני סבורים רבנו תם והר"י שמי פירות לא מחמיצים כלל, אלא רק מי פירות עם מים.

שיטה שלישית היא שיטת הרי"ף, הסבור שאפילו מי פירות יחד עם מים גם כן אינם מחמיצים.

בשולחן ערוך סימן תס"ב א פוסק המחבר כשיטת בעלי התוספות: "מי פירות בלא מים אין מחמיצין כלל. ומותר לאכול בפסח מצה שנלושה במי פירות אפילו שהתה כל היום, אבל אין יוצא בה ידי חובתו מפני שהיא מצה עשירה וקרא כתיב לחם עוני".

ובסעיף ב כותב המחבר: "מי פירות עם מים ממהרים להחמיץ יותר משאר עיסה הילכך אין ללוש בהם; ואם לש בהם, יאפה מיד".

ובסעיף ו' פוסק המחבר: "חטה שנמצאת בדבש או ביין וחומץ, מותר, ובלבד שלא נתערב בהם מים".

המגן אברהם מתקשה להבין את האיסור המוחלט של המחבר ללוש דגן עם יין שמעורב בו מעט מים לאור ההיתר המפורש אותו כותב המחבר בסעיף שלאחר מכן - סעיף ג': "מותר ללוש ביין

הרב יעקב מאיר שטרן

אעפ"י שאי אפשר לו בלא טיפת מים שנופלת בשעת הבציר... הואיל וכבר נתבטלו המים ביין קודם שלשו העיסה".

לדעת המג"א יש לחלק בין יין שעבר תסיסה יחד עם מים שהוא לא מחמיץ, ובין מקרה בו מערבים קצת מים לתוך היין המוכן. אך יש שחילקו באופן אחר ולדעת הפרי חדש ופוסקים נוספים החילוק הוא בכמות וכשמדובר במעט מים ניתן להתעלם מהם.

ד. שרויה בפסח בחלב

אף שיש איסור גמור וחמור לערב מים בחלב וכל חלב נבדק קודם קבלתו שלא ערבו בו מים, הרי שמכיוון שכל הצינורות המכלים והמכליות עוברים שטיפה במים יש להניח שתמיד מעורב מעט מים בחלב מחמת שאריות המים שנותרו בצנרת ובמיכלים. לאור זאת, התשובה לשאלה אם מותר לשרות מצה בחלב כזה שמן הסתם יש בו מעט מים היא שזה תלוי בשני התירוצים לקושית המגן אברהם. לפי המג"א תהיה בעיה ואילו לדעת הפרי חדש ושאר הפוסקים השל"ה ועוד, מכיוון שמדובר במעט מאוד מים אין לחשוש לחימוץ ובודאי שאין לחשוש לשרויה.

ואף שהרמ"א מחמיר גם במי פירות ללא מים שלא ללוש איתם קמח מכיוון שהוא חושש לפוסקים הסבורים שמי פירות מחמיצים גם ללא תוספת מים ראינו ששו"ע הרב שהוא הראשון המזכיר את איסור שרויה כותב שבמי פירות ללא מים אין להחמיר בשרויה.

ה. מריחת חמאה על מצה

בניגוד לחלב שכאמור ייתכן ולדעת המג"א יש מקום להחמיר הרי שאין להחמיר במריחת חמאה על מצה מכיוון שגם אם היה מעורב מעט מים בחלב מחמת המים שנשארו במכלים ובצנרת הרי שבתהליך ייצור החמאה המים הללו מוצאים וכעת החמאה היא מוצק ללא מים ולכן אין להימנע ממריחת חמאה על מצה, כאשר ידוע שלא מערבים בה מים.

ו. חלב שהוקפא

לדעות שאין לחשוש למעט מים שנשארו בצנרת ואולי התערבו בכמות מזערית בחלב יש לדון במקרה של חלב שהפך לקרח במקפיא וכתוצאה מכך הופרדו חלק מהמים הטבעיים שבחלב והפכו לקרח, מה דין החלב לאחר שהופשר וחזר להיות חלב רגיל. ייתכן ושאלה זו תלויה בשאלת דין מי חלב האם הם נחשבים לחלב או למים.

גבינה שעוברת שטיפה במים כמו גבינת קוטג', ודאי שיש להחמיר שלא למרוח אותה על מצה למרות שמי השטיפה לא מעורבים בגבינה. לעומת זאת גבינה רגילה אם היא עשויה מחלב ללא כל תוספת מים בתהליך הרי שדינה כדין החלב שכאמור תלוי במחלוקת המג"א והפר"ח.

כשרות החמאה בפסח*

ראשי-פרקים:

- א. ייצור החמאה
- ב. חמאת ישראל
- ג. טיבול במשקה
- ד. חביצת חמאה בשבת
- ה. המסת חמאה בשבת
- ו. מריחת חמאה על מצה למחמירים בשרויה
- ז. בכשרות לפסח להקפיד גם על חו"מ

א. ייצור החמאה

החמאה הינה מאכל עתיק שכבר אברהם אבינו הביא אותה לפני המלאכים, אם כי שם הוא לא הביא את החמאה המוכרת לנו, אלא כנראה את שומן החלב בצורתו הנוזלית, וכפי שאנו מוצאים אצל יעל "מים שאל חלב נתנה בספל אדירים הקריבה חמאה" – ונראה משם שהחמאה הינה משקה המהווה תחליף למים ומוגש בספל.

בעבר לאחר שהיו חולבים את הבהמה היו משאירים את החלב ללא תזוזה כדי שהשומן יצוף, לאחר הפרדת השומן היו מכניסים אותו לנאדות עור, אותם היו מנענעים מצד לצד כדי לגרום לחלקיקי השומן להתחבר לגוש חמאה.

היום הפרדת השומן נעשית במפרדה משוכללת המפרידה את השומן מהחלב והשומן הופך לחמאה במחבצה מסתובבת.

החמאה בדר"כ עשויה משומן חלב ללא כל תוספות. חמאה שיש בה תוספת לא תקרא חמאה סתם אלא עם שם לוואי – חמאה מלוחה, חמאה צהובה, ממרח חמאה וכו'.

ב. חמאת ישראל

השאלה הראשונה הנוגעת לכשרות החמאה היא שאלת חמאת נכרי. הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות פרק ג' הלכה ט"ו-ט"ז כתב: "החמאה של עכו"ם מקצת הגאונים התירוה שהרי לא גזרו על החמאה וחלב הטמאה אינו עומד, ומקצת הגאונים אסרוה מפני צחצוחי חלב שישאר בה, שהרי הקום שבחמאה אינו מעורב עם החמאה כדי שיבטל במיעוטו, וכל חלב שלהן חוששין לו שמא עירבו בו חלב בהמה טמאה. יראה לי שאם לקח חמאה מן העכו"ם ובשלה עד שהלכו להן צחצוחי חלב הרי זו מותרת, שאם תאמר נתערבו עמן ונתבשלו כולן בטלו במיעוטם, אבל החמאה שבשלו אותה עכו"ם אסורה משום גיעולי עכו"ם כמו שיתבאר".

כלומר, יש מקום להקל בחמאת נכרים מכיוון שחלב טמא אינו עומד כלומר איננו הופך למוצק ואם כן החמאה בוודאי עשויה מחלב טהור. לעומת המתירים סבורים האוסרים שאם עירבו בחלב

* שוכתב על פי הרצאה בכינוס הכשרות תשע"ג.

חלב טמא הרי שטיפות החלב הטמא אמנם לא יתגבשו לידי חמאה אך הם יילכדו בין גרגרי החמאה, ומכיוון שאין זו ממש תערובת הרי שאין לדבר כאן על ביטול. עם זאת, אומר הרמב"ם שאם מבשלים את החמאה יש מקום להתיר אותה מכיוון שבמקרה כזה כל החמאה תהפוך לנוזל ואם היו טיפות של חלב טמא הם יתבטלו בנוזל כולו. כמובן זה בתנאי שהבישול נעשה בכלים כשרים כדי שלא ייאסר מטעם בליעה מכלי הגוי.

נראה שהיום אין מקום להקל בחמאת נכרים ויש להקפיד שהיא תעשה רק מחלב ישראל וכפי מה שמחמירים בתנובה. הסיבה לכך היא שגם המתירים שהתירו, התירו חמאה בגלל שהחמאה מחלב של גמל ושאר בעלי חיים לא טהורים לא יכולה להתגבש לכדי חמאה. אלא שבטכנולוגיות של היום אפשר לעשות מרגרינה ממים עם קצת שמן זית ולא ימלט שאפשר גם לעשות גבינה, חמאה ואבקת חלב מחלב גמל, ולכן אין מקום להקל בכך¹.

ג. טיבולו במשקה

הלכה פסוקה היא בשו"ע או"ח קנ"ח סעיף ד' שאדם שאוכל דבר שטיבולו במשקה חייב ליטול את ידיו. משקה לעניין זה נחשב אחד משבעת המשקים - י"ד שח"ט ד"ם - יין, דבש, שמן, חלב, טל, מים דם² ומים. כל אחד שטובל פרי או עוגה באחד מהמשקים הללו חייב לטול ידיו. אמנם יש רבים שלא מקפידים על כך וניסו ללמד עליהם זכות אך לכתחילה יש להקפיד על כך. השאלה היא האם קרקר מרוח בחמאה מחייב ליטול ידיים מדין טיבולו במשקה. הט"ז בסימן קנ"ח ס"ק ט' כתב שאם טגנו ירק או דג³ בחמאה יש ליטול ידיים מכיוון שחמאה נחשבת לחלב.

ד. תביעת חמאה בשבת

במסכת שבת דף צ"ה ע"א נאסר לעשות חמאה בשבת: רב נחמן בר גוריא איקלע לנהרדעא, בעו מיניה: חולב משום מאי מיחייב? - אמר להו: משום חולב. - מחבץ משום מאי מיחייב? - אמר להו: משום מחבץ. - מגבן משום מאי חייב? - אמר להו: משום מגבן. - אמרו ליה: רבך קטיל קני באגמא הוה. אתא שאיל בי מדרשא, אמרו ליה: חולב חייב משום מפרק, מחבץ חייב משום בורר, מגבן חייב משום בונה.

וכך פסקו להלכה הרמב"ם הלכות שבת פרק ח' הלכה י"א והשו"ע או"ח שי"ט סעיף י"ז שמי שעושה חמאה בשבת עובר על איסור דאורייתא, ואם זה איסור דאורייתא אז יש מקום לשאול האם מותר להשתמש בחמאה שיהודי או גוי עשאה בשבת.

בשו"ע הלכות יו"ט סימן תק"י סעיף ה' נפסק שאין עושים גבינה ביו"ט וברמ"א שם הוסיף שהוא הדין גם שאין עושים חמאה ביו"ט והאחרונים נתלבטו מדוע הדבר אסור למרות שהוא אוכל נפש והאם יש מקום להקל ע"י גוי.

ה. המסת חמאה בשבת

האם מותר להמיס חמאה על גבי תפוז⁴ א חמים או על דבר חם אחר בשבת? השאלה היא האם החמאה עוברת בישול במהלך ייצורה? בטרם הפיכת השמנת לחמאה היא עוברת פיסטור שנחשב

1. הערת המערכת – מבחינת החוק בכל המדינות המתוקנות וכפי שהוסבר לעיל גם אם הדבר יתאפשר יהיה אסור לקרוא למוצר שיש בו רכיבים נוספים בשם חמאה סתם.

2. דם כמובן לא רלוונטי לעניין חיוב נטילת ידיים על טיבולו במשקה.

3. לגבי המחלוקת האם מותר לאכול דג עם חמאה יש לדון בנפרד ואין כאן מקומו.

בנתיב החלב

לבישול⁴. ייצור החמאה נעשה עם שמנת מפוסטרת שעברה קירור לאחר הפיסטור. כידוע דבר יבש שעבר בישול אין בו בישול אחר בישול לעומת דבר לח שאנו מחמירים שיש בו בישול אחר בישול. ר' משה פיינשטיין בשאלות ותשובות איגרות משה או"ח חלק ד' סימן ע"ד כותב:

האם מותר ליתן חמאה על דבר גוש חם בכלי שני? הנה חמאה במדינה זו שנעשה מחלב שמבשלין תחלה שנקרא פיסטור אם היה במידת יד סולדת⁵ הרי נעשה החמאה מחלב מבושל ומכיוון שנקרש הוא כדבר יבש שאין בו משום בשול שוב, כמפורש במג"א סק"מ⁶ לענין שומן שנקרש דנעשה עתה יבש ואין בו שום משום בשול ואף שנמוח ונעשה לח לא איכפת לן, וממש כן הוא החמאה במדינה זו⁷.

לעומת דברי האג"מ שמתיר מצינו בשמירת שבת כהלכתה פרק א' הערה קע"ג⁷ שמביא בשם ר' שלמה זלמן אויערבך, שאפשר שיש להחמיר גם בחמאה שנעשתה מחלב מפוסטר כיוון שנתבשל רק בעת שהיה חלב נוזלי ובעודו נוזל הוא התקרר לגמרי ופקע ממנו שם בישול⁸. בספר "מאור השבת" מביא המחבר בשם ר' יעקב ישראל פישר זצ"ל, שפסק אף הוא כדעת האג"מ שאפשר להקל ולשים חמאה על דבר גוש חם אפילו אם הוא מומס ומתחמם בשבת⁹.

ו. האם המחמירים בשרויה יכולים למרוח בפסח חמאה על המצה?

חמאת המהדרין של תנובה איננה מכילה מים ולכן מותר גם למחמירים בשרויה למרוח אותה על גבי מצה בפסח. הדבר נכון לגבי חמאה רגילה ולא לגבי חמאה מלוחה או לגבי חמאה עם תוספות ששם ייתכן והחומרים המוספים מומסים במים לפני עירובם בשמנת ממנה מייצרים את החמאה. כמו"כ, לעתים יש תהליכים שמגמתם להביא לכך שאחוז השומן בחמאה יהיה תמיד זהה, ולצורך זה במקרים שאחוז השומן גבוה מהסטנדרט הנדרש - מוסיפים מעט מים כדי להגיע לאחוז השומן הרצוי. תהליך זה לא מתבצע בתנובה ולכן החמאה נחשבת למי פירות טהורים ואין חשש מלמרוח אותה על גבי המצה.

לעומת זאת, גבינת קוטג' אין למרוח על המצה מכיוון שבתהליך ייצורה עוברים גרגרי הקוטג' שטיפה במים. גם בגבינה לבנה לעתים משתמשים לתגבור החלב באבקת חלב המומסת במים ולכן אין למרוח אותה על המצה בפסח¹⁰.

ז. במתן כשרות לפסח יש להקפיד גם על חושן משפט

בברכי יוסף הלכות פסח סימן תמ"ז מובאת קולא גדולה ביותר שלא היה עולה בדעתנו לסמוך

4. ואין להסיק מכאן לפיסטור יין שיש לדון האם פיסטורו נחשב לבישול לענין החשבתו כיון מבושל לענין מגע גוי.
 5. וכתב שם האג"מ שפיסטור השמנת נעשה ב160 מעלות פרנהייט (71 מעלות צלזיוס) וזה בוודאי יד סולדת ונחשב למבושל אך אם נעשה בפחות מכך הרי זה ספק (ובאותו סימן כתב שלחומרא יש לחשוש ליד סולדת החל מ110 מעלות פרנהייט שזה 43 מעלות צלזיוס).
 6. בסימן שי"ח.
 7. במהדורה המחודשת – הערה קצ"ח.
 8. ועיי"ש שהוא מחלק בין חלב שנצטנן ונשאר נוזל ובין שומן שנתבשל ובעת שנצטנן הפך למוצק.
 9. כל הדיון הוא לגבי חמאה ששמים אותה על גבי דבר גוש שנחשב ככלי ראשון ונראה שלגבי הכנסת החמאה בכלי שני יש להקל לכ"ע.
 10. יש לציין, שבתקופת הייצור לפסח יש עודפי חלב גדולים ולכן בדרך כלל לא נעשה שחזור חלב והגבינה הכשרה לפסח נעשית מחלב בלבד ללא כל תוספת של אבקת חלב, וממילא היא לא מכילה מים.

הרב דוב לנדאו

עליה בימינו במתן כשרות לפסח – לא בכשרות רגילה וק"ו שלא בכשרות מהדרין: "חמאה שבשלוה בכלי חמץ קודם פסח, ולהסיר הזוהמא שמים מעט קמח ונשאר בשולי קדרה, ומסננים החמאה ולא ישאר בה כלל מהקמח, חמאה זו מותרת בפסח. כ"כ נכדו של הרשב"ץ בתשובה בספר יכין ובוועז לפי מנהג מקומו. והובאה תשובתו בספר סמא דחיי דף י"ז ע"ד".

אני נוהג לחזור ולהדגיש, שכאשר אנו נותנים כשרות אנחנו לא עוסקים רק ביורה דעה, אלא גם בחושן משפט. יש להקפיד שחותמת הכשרות תתאים להצהרות עליהם מתחייבת ועדת הכשרות ולדרישות הציבור. והציבור כיום דורש שניתן לו מוצרים ללא פקפוקים, ללא ביטולים וללא היתרים רחוקים, ולכן אנו מקפידים שהמוצרים עליהם מתנוססת חותמת ועדת מהדרין של תנובה יהיו כשרים ללא הסתמכות על ביטולים והיתרים ושלא יהיה בהם שום ספקות, אלא הם יהיו כשרים ללא חשש ופקפוק גם למהדרין מן המהדרין.

הרב חיים שמרלר

ראש ישיבת אורייתא ורב ביהמ"ד היכל צבי צאנז, יו"ר מפעל שערי הוראה

שתיית מים מאגם הכנרת בפסח

ראשי פרקים:

- א. הטעם שחמץ אוסר במשהו
- ב. חשש חמץ בנהרות
- ג. אם שייך כבוש כמבושל בנהר
- ד. סינון המים מפרוסות לחם
- ה. האם חמץ אוסר ממש במשהו
- ו. מים מחוברים אם נאסרים במשהו
- ז. ראייה מזה שמשליכין חמץ כל השנה לנהרות
- ח. מוצא חמץ ביו"ט האם יזרוק לנהר
- ט. החמץ שבנהרות פגום
- י. פוגם בתערובות קטנה האם מותר גם בתערובת גדולה
- יא. תרי משהו לא אמרינן
- יב. אם נחשב כתרי משהו במים הבאים ע"י צינורות
- יג. שיטת השאילתות דחמץ מתבטל בשישים
- יד. האם הכלור מכלה כל ספק משהו חמץ
- טו. החמץ הנזרק לכנרת לא מגיע למקום השאיבה
- טז. סיכום צירופי ההיתר

יש רבים וטובים שהנהיגו בביתם להכין למשך כל ימות הפסח חבית מים שנמשכו מהנהר קודם פסח, כדי שלא יצטרכו לשתות ממי הנהר בפסח, שהרי בודאי הטילו לתוכו חמץ והרי חמץ אוסר במשהו, ובא"י חלק גדול מהישובים מרוים צמאונם מהמוביל הארצי המושך מימיו מן הכינרת, והנה מילתנו אמורה רק בנוגע לעצם אגם הכינרת דלשם ודאי מטילין חמץ בפסח כידוע, אמנם בתעלות המים ומאגרי המים הפזורים לאורך דרכו של המוביל והם גלויים באין מכסה, אין זה ודאי שזרקו לשם חמץ, כי יש שמירה וגידור סביב המקומות האלו, ואין יד כל אדם שולטות בו, ועכ"פ לא גרע מספק משהו דהקלו בו (כמבואר בסי' תמ"ז ס"ה) ומכל מקום יש ללמד זכות על השותים ממימי הכנרת, וכן צריך להדגיש כי בשנים האחרונות, ישנם שינויים בחג הפסח לענין מימי הכנרת.

א. הטעם שחמץ אוסר במשהו

ראשונה עלינו לברר מה הטעם דגזרו חכמינו ז"ל דחמץ בפסח אין לו ביטול, דהיינו במשהו, בסי

* הרצאת הרב שמרלר בכינוס הכשרות תשע"ג לא עסקה בענייני חלב, אלא בכשרות מי הכנרת בפסח. במסגרת הרצאתו דן בארוכה בנושא איסור חמץ במשהו בפסח – נושא שרלוונטי מאוד לכשרות החלב בפסח. זאת מכיוון שמוצרי החלב הינם המוצרים היחידים, שחלקם מיוצרים ונצרכים בפסח עצמו, ולכן נדרשת ממערכת הכשרות בתנובה זהירות רבה ביותר בעת ייצורם, שכן חמץ בפסח אוסר במשהו. ראה במאמרו של הרב וייטמן בחוברת בנתיב החלב ב' שדן בסוגיה זו והשווה בין כשרות החלב וכשרות המים בפסח. מאמרו של הרב שמרלר נתפרסם בספרו "דרכי הלכה", סימן לו ובקובץ בית אהרן וישראל, שנה ח, גליון מז.

הרב חיים שמרלר

תמ"ז פסק המחבר דחמץ בפסח אוסר תערובתו במשהו בין במינו בין שלא במינו ואפי' בהנאה, והטעם יעו"ש בט"ז ומג"א אי משום דלא בדילי מיניה, ולכן גזרו, או משום דחמור כ"כ שיש כרת באכילתו, או חומרא אחרת לשיטת הרמב"ם משום דהוי דבר שיש לו מתירין דלא בטיל.

והנה בכל תערובת איסור והיתר יש שני ענינים, א', דעצם האיסור מעורב בהיתר, דאז גם אם לא פלט טעמו, אם אין שיעור ביטול בהיתר נגד האיסור, הרי שאסור לאכלו, דהחשש הוא באופן זה שמא יפגע בעצם האיסור, ולכן אין צריך שיתבשל בו או יהיה כבוש מעל"ע, ב', כשסילקו את עצם האיסור, אז אם לא פלט טעמו דהיינו שלא נתבשל בו רק היה צונן, ולא היה כבוש מעל"ע, אז ההיתר לא נאסר, ואם נתבשל בו באחד מדרכי אופני הבישול שאמרו חז"ל שנפלט טעמו, צריך שיעור ביטול נגד הפליטה, כל דבר כפי הלכותיו, בלח, ביבש, במינו, בשאינו מינו, הכל כמבואר בהלכות תערובות ביר"ד, גם בחמץ שאוסר במשהו גבי חיטה שנמצאת בתרנגולת מבואר בשו"ע (סי' תס"ז ס"י) אם ודאי נחמצה אוסרת כל התרנגולת, ובסי"ב שם איתא דוקא אם נתבשל החיטה עמה, וכן בתמ"ז ס"ג אם חיממו התרנגולת עם החיטה בפסח בעוד שהחיטה בתוכו חוזרת ליתן טעם בתרנגולת בפסח, והווי במשהו, ואמנם אם מצאו חיטה בתרנגולת צוננת בפסח ולא הוחם התרנגולת בפסח עם החיטה, הרי סגי להסיר החיטה ולא נאסרה התרנגולת, הרי שגם באלו שנאסר במשהו הכוונה או לגוף איסור משהו שמעורב בתערובת, או עכ"פ טעם משהו.

ב. חשש חמץ בנהרות

והנה בחשש החמץ שבנהרות יש ב' חששות, א, שעירבו שם דבר לח כמו שכר, ב', זורקין לתוכו חתיכות חמץ לצורך דיג וכדו', והנה בלח בלח דלא בעינן כלל בישול כיון שהוא מתערב ונבלל עם ההיתר, ובכל ביטול לח בלח היכא דבעי ששים, זה אפי' בלא בישול, (כמבואר ביר"ד סי' ק"ט ע"ש בט"ז) וממילא לגבי חמץ דאוסר במשהו, הרי שהחמץ הלח כמו שכר וכדומה, אוסר את כל המים, ואמנם בדבר יבש שהטילו לנהר, דאז כדי שיפלוט טעמו צריך בישול או כבישה, והנה לכאורה יל"ע דהרי החמץ מונח בנהרות למעלה מכ"ד שעות, וממילא נאסרו המים מכח פליטת טעם המשהו, מדין כבוש כמבושל, ואל תאמר דדין משהו אמור רק בשנפלט טעמו על ידי בישול ולא נאמר בפליטת טעם על ידי כבישה, דהרי בסי' תמ"ז מבואר להדיא דלגבי איסור משהו אין שום נפק"מ בין בישול לכבישה, וגם בכבישה שיעורו במשהו.

ג. אם שייך כבוש כמבושל בנהר

אלא דבפת"ש יור"ד (סי' ס"ט סקל"ג) הביא דבתשובת שב יעקב כתב דהא דכבוש כמבושל זה דוקא בנשתהה במים אחידים מעל"ע, אבל אם שהה כ"ג שעות בכלי אחד ואח"כ נתנוהו לכלי אחר לשעה אחרונה, לא מיקרי כבוש, והביא מספר עיקרי דינים (סי' ז') דאם נענע הכלי שבו המים בתוך המעל"ע לא אמרינן כבוש כמבושל ולפי דבריו מסיק דבמי נהר נמי לא הוי כבוש כיון דהמים מתחלפין (ועי' מש"כ בתשורת ש"י סי' רמ"ג ובשורת ר"ש איגר סי' כ"א ומה שדן בדברי הפרמ"ג לסמוך בהפ"מ בהיה כבוש כ"ד שעות אך שלא ברציפות דלא מיקרי כבוש יעו"ש ובשו"ת צור יעקב סי' ק"י ומהרש"ם ח"א סי' קפ"ו ובפליתי סי' ק"ה סק"א), ולפי"ז פשוט דהכנת לא נאסר מדין כבוש, כיון שמתנועע כל הזמן, אלא שלשיטות הפוסקים דגם בנהר שייך כבוש, ועל אחת כמה וכמה כשהמים לא מתחלפים אלא רק מתנענעים כל הזמן, א"כ גם אם נאמר דמועיל סינון בלחם, מ"מ זה דווקא כשהלחם לא שהה במים מעל"ע, אבל כשהה כ"ד שעות במים, הרי ששוב אוסר במשהו, כיון שעל ידי הכבישה יש כאן פליטת טעם.

בנתיב החלב

ד. סינון המים מפרוסות לחם

והנה בזה שנתבאר לן דלא אמרינן כבוש בנהרות, א"כ זה ברור דהכנת וכל הנהרות לא נאסרו מחמת פליטת טעם החמץ, ונשאר לנו א"כ לברר שני פרטים, א', בגוף החמץ שבנהר. ב', בדברים לחים שנתערב בנהר, דבזה אין צריך פליטת טעם, ומעתה לחשש דגוף החמץ ממש, לכאורה אם מניח מסננת שמונע מהפירורים מלהיכנס, שפיר קעביד, דכ"כ ב"י (בסו"ס תס"ז) בשם מהר"י מולין והביאו האגור שיש לזיהר למי שמשתמש מבארות בפסח שאין נזהרין מהם כל השנה ובפרט מבארות של עו"ג, שיש לחוש שמא יש חמץ בבור, שיש לסנן המים בבגד נקי בכל פעם ששואב.

אמנם הנה בפר"ח (בתס"ז בסקי"ב קרוב לחחילתו) כתב דבפרוסת חמץ אף אם לא נשרית במים מעל"ע, אסורים המים, לפי שהפרוסה מתפוררת פירורין דקין בתכלית ונמסין במים וכו', ואפי' סינון לא מהני, ומש"כ ב"י הנ"ל דמהני סינון זה בחמץ שאינו ידוע, אבל בחמץ ידוע לא מהני סינון וכן דעת הח"י (בסי' תמ"ז סקי"ז) דמדבר שם לגבי סינון קודם פסח, והביא פלוגתא אם מועיל סינון קודם פסח, והסכים שם לדעת הב"ח והמג"א בשם הש"ך דמועיל, והטעם דאפי' אם דעת הט"ז דלא מהני סינון דחשיינן דגם בסינון היטב נכנס מעט חמץ, מ"מ כיון שהוא דק כ"כ ומתערב, א"כ הוי לח בלח דאינו חוזר וניעור יעו"ש. והיינו דמייירי בנתערב ערב פסח, ולא אמרינן שכשמיגע פסח הרי שנתעורר האיסור דמשהו לאסור.

והנה כ"ז איירי לענין ערב פסח דאז בפסח נידון רק מדין חוזר וניעור אחר שנתבטל קודם פסח, אמנם בפסח אם נאמר דהחשש הוא שנימוח כ"כ עד שנעשה כלח בלח ומתערב במים ממש, פשוט דלא מהני סינון דלא עדיף מלח גמור שנתערב במים דלא מהני סינון, ואמנם במחה"ש סקי"ג משמע בדעת מג"א דכשליכא ענין דנתינת טעם, מועיל סינון גם בפסח, וכן משמע בשולחן ערוך הרב (סי' תמ"ז סכ"ד) דהתיר בסינון יין בתוך הפסח בשעת הדחק אם מצא פירורין ע"ג המסננת, דיש לסמוך על האומרים שחמץ בפסח אינו אוסר בפחות ממעת לעת, ומשמע דבני"ד דליכא כלל ענין דנתינת טעם דלא שייך כבוש בכנת כמו שיבואר לקמן, ולא היה שום פליטת טעם, דאז כל החשש שמא יפגע בגוף החמץ, ובהו יועיל סינון, (וכן משמע דעתו בסי' תס"ז סמ"ז ובהו צ"ע מה שכתב בשעה"צ סי' תס"ז ס"ק קי"א שציין דעת הרש"ז כדעת הפר"ח, אך יעו"ש דאפשר דכונתו רק להפר"ח והח"א).

ה. האם חמץ אוסר ממש במשהו

ועתה נבוא לברר את צדדי ההיתר ומליצת היושר, וראשונה נבוא בזה לברר האם מה שנקטינן חמץ אוסר במשהו האם הכוונה ממש ללא גבול ומספר, וכגון פירור חמץ שנפל לנהר גדול הרי שכל הנהר נאסר, או שיש בזה איזה גבול, ובכל הדברים ששיעורן במשהו הכוונה דאין להם ביטול, וראה בש"ך (סי' ק"ט סק"ב) גבי דבר חשוב דאינו בטל היינו אפי' בכמה אלפים אינו בטל.

אמנם בספר יהושע (סי' ה') דן בשאלה היאך העיירות היושבות אצל הנהרות הגדולים מסתפקים בפסח מן המים שבנהרות, והרי הרבה רחיים של עכו"ם עומדים על יד הנהרות וטוחנים תבואה בפסח, ומתפזר שם הרבה חמץ, ואם החמץ אוסר במשהו גם בצונן, היאך שותים ומבשלים מן המים הללו. וכתב שם שנראה שלא גזרו חז"ל לאסור חמץ במשהו, אלא רק במקום שיכול לבוא לידי נתינת טעם, משא"כ בנהרות הגדולים שאפילו אם יתנו שם כל החמץ שיש להם לא יתן טעם במים, ומכל שכן בצונן שאי אפשר שיבואו לידי נתינת טעם. ואמנם אם נמצא לחם בפרט לחם העשוי להתפורר, דאז יש חשש שבמים יתערבו פירורין דקין, בזה נראה שם דנדחק באם אפשר להתיר

הרב חיים שמרלר

ע"י שהעכור"ם ישאוב, ולא ילכו לשם ישראלים ולא יבדקו אח"ז (אבל דחה מכח דעת הרשב"א שהובא ביו"ד סי' פ"ד ס"ח בדבדבר שמצוי תולעים צריך לבדוק אחריו וכמו בדיקת הריאה וה"נ כיון שמצוי שזורקין לשם החמץ צריך לבדוק אחריו).

היוצא לנו מדבריו, דאם מדובר בחיטים שלימים וכדו' שאפשר לסננם, בזה אין שום חשש כיון דהמים לא נאסרו מכח כבישה, דהמים מתחלפים (זה עכ"פ בנהרות הזורמים, ובכנרת שם המים לא מתחלפים מ"מ הם מתנועעים וכנ"ל), ואם יש חשש של חמץ מפורר משמע מדבריו דאם אין חשש דבכל שאיבה ושאובה יש פירורים, וכמו במימי הכנרת דהוא גדול, וכן בחשש של לח גמור כמו שכר דאז יש להתיר מכח דאינו אוסר במשהו אם אין יכול לבוא לידי נתינת טעם, וכל מה שהתיר רק ע"י הדחק איירי כשיש חשש דבכל שאיבה ושאובה ימצא פירורין, ואמנם ממהלך דבריו שם משמע דרק בצירוף עוד טעמים התייר. מדבריו אנו למידים, דיש לנו צד היתר דבמימי הכנרת ברור שאי אפשר לבוא לידי נתינת טעם מכל החמץ הנזרק שם, ולשיטתו המחודשת באופן זה לא גזרו חכמים דיאסור במשהו.

ו. מים מחוברים אם נאסרים במשהו

עוד טעם להיתר מתבאר ממש"כ בשו"ת מהרש"ם (ח"ז ח"ד) דכתב בשם שו"ת כנסת יחזקאל (סי' קס"ד אות י' סק"ח) דדעת הריטב"א והרמב"ן דמים מחוברין אינם נאסרים במשהו, והנה הראשונים הללו מדברים בנוגע לעבודה זרה, במה שניידון בגמ' (ע"ז מ"ז) במשתחוה למעיין אם אסר מימיו דינבעו אח"כ, וכתב שם הריטב"א (ד"ה לא צריכא) ומכאן נ"ל דהא דתנן לקמן מים במשהו, היינו דוקא שנתערב בתלושין, אבל מחוברים אינם נאסרים יעו"ש, אלא דבמהרש"ם הביא בשם ספר אומץ יוסף דה"ה לגבי חמץ בפסח, דמים מחוברים אינם נאסרים במשהו, אלא שבענינו יל"ע בזה שהמים נמשכין ע"י המוביל הארצי לתוך מאגרי מים נוספים, אם דינם משעת ההמשכה כתלושין או כמחוברין, ונפק"מ אם צריך לחשוש לחמץ משהו שבמאגרים אלו, וע"ע במהרש"ם (ח"ב סי' פ"א) אם יש לדון היתר בהנ"ל מטעם מים של רבים, דהרי כתב הריטב"א בשם הראב"ד באופן כזה דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו. יעו"ש. ובניידון דידן הכינרת אינו הפקר, דהם בבעלות ממשלתית, אך מ"מ יש לכל אדם רשות להשתמש בו, וצ"ב מה גדרו.

ז. ראייה מזה שמשליכין חמץ כל השנה לנהרות

ונלע"ד להביא ראייה דבכה"ג אפשר דלא גזרו חז"ל חמץ במשהו, מהא דנחלקו בדין דחוזר ונייעור, והובא בסי' תמ"ז בב"י, דיש אומרים דחמץ שנתבטל קודם פסח ונתבטל בששים, מ"מ בפסח חוזר ונייעור ואוסר במשהו, ואע"פ שהכרעת השו"ע דאינו חוזר ונייעור והכרעת רמ"א בלח דאינו חוזר ונייעור, מ"מ אם נאמר דגם בכה"ג גזרו חז"ל על איסור משהו, יש לשאול לדעת הסוברים חוזר ונייעור, האיך ישתו מים מהנהרות בפסח הרי דבר ידוע הוא ששופכין שם חמץ לח ויבש במשך כל השנה, וא"כ כמעט כל המימות חוזרין ונאסרין בפסח, גם אותן שישאב קודם פסח דלגבי חמץ לח לא מהני מה שיסננו כדלעיל.

ועוד פרפרת לשיטה זו דחוזר ונייעור א"כ האיך יפורנס לדבריהם מה שאמרו במתני' ריש כל שעה ובגמ' פסחים (כח) דלדעת חכמים סגי בפירור החמץ לנהר, הרי גורם בכך לאסור את כל הנהר לימות הפסח לשיטה זו דחוזר ונייעור, והאיך אמרו חכמים שלח לתקלה, ועל כרחינו צריך לומר דבאופן כזה דאינו יכול לבוא בשום פנים לידי נתינת טעם, או במים מחוברין, לא גזרו איסור משהו דחמץ בנהרות, (וזה ברור דלהסוברים חוזר ונייעור גם בלח דכן משמע בב"י תמ"ז דרק לשיטת תרוה"ד יש לחלק בין לח ליבש. יעו"ש).

בנתיב החלב

ח. מוצא חמץ ביו"ט האם יזרוק לנהר

וביותר יש לעורר מזה דהרי גם במוצא חמץ ביו"ט דן המג"א (סי' תמ"ו סק"ב) אם יכול להטילו לים ע"י עכו"ם יעו"ש, ולא רמז דעכ"פ לא יטילנו לנהר ששותים ממנו, והרי על פי רוב היו נוהגים לשאוב מים מהנהרות הסמוכין למקום מגוריהם, וזה ראייה גם להכרעת ההלכה דאינו חוזר וניעור דהרי בפסח קאי.

ט. החמץ שבנהרות פגום

עוד יש צידוד היתר בכל הנ"ל דהנה בסי' תמ"ז ס"י כתב המחבר דנותן טעם לפגם מותר גם בפסח, וטעם הדבר דכיון שפגום הרי נפקע משם אוכל לגמרי, ולכן גרע טפי מחמץ ראוי לאכילה שהוא במשהו, ואפ"ל חמץ בעין שנפגם ונפסל מאכילת כלב, יש דעות דמותר באכילה, אף דפסקינן (בס"ס תמ"ב) דאמרינן אחשביה ואסור באכילה, מ"מ איירי בגוף החמץ, אבל בתערובת פסק השו"ע דמותר נותן טעם לפגם, והנה בסי' תמ"ב (ס"ד גבי התריאק"ה) מתבאר דרק בחמץ בעין בעינן נפסל מאכילת כלב, אבל בתערובת סגי בנפסל מאכילת אדם (יעו"ש פרמ"ג וכו"מ בחזו"א), וא"כ י"ל דהך חמץ הנזרק לכנרת הרי החוש נותן דבפרט בחמץ הנפרך ונמס כמו לחם ועוגות דבתוך כמה שעות הרי מתמסמס ונפגם, וא"כ אפ"ל שיש חשש בפירור משהו שאינו ניכר בתוך המים, מ"מ קרוב הדבר דנותן טעם לפגם, ולהדיא כתב בב"י (קרוב לסוף סי' תמ"ז) בשם רבינו יחיאל בכרך לתם חמץ שנפל לבור ואין בו כדי ליתן טעם במימי הבור, יש להסתפק אם מימי הבור מותרים וכו', וח"ט שהחמיצה שנפלה לבאר דבדאי נותן טעם אך לא ידעינן אם נותן טעם לפגם או לשבח, ומסתמא נותן טעם לפגם יעו"ש.

וכל זה לא מיבעי לדעת מרן הב"י דס"ל נותן טעם לפגם בפסח מותר, אלא אפ"ל לדעת רמ"א דסובר דאסור, מ"מ זה רק כשהחמץ הפגום יותר ממהו, אבל כשהוא רק משהו אז יורד דרגה, ורק במקום שיש מנהג להחמיר בכה"ג אסור כמ"ש רמ"א, ובזה י"ל דלגבי דבר נחוץ כמו שתית מים, גם לדעת רמ"א מותר (וכה"ג עי' במסכת עירובין בכמה מקומות קולא מיוחדת למים כגון מחיצות תלויות דמועיל).

והנה הא דאיתא בס"ס תמ"ז דבעינן דווקא בנפסל קודם זמן איסורו צל"ע אם היינו דווקא לענין חיוב ביעור דכשנפסל לאחר זמן איסורו, כבר נתחייב בביעור, אמנם לענין אם אוסר תערובתו, אין נפק"מ, וגם בנפגם בתוך הפסח, ס"ל להמחבר דמותר, (דהרי בנטל"פ קודם פסח לכו"ע מותר כמו שנתבאר בסי' תמ"ז ס"ב).

י. פוגם בתערובות קטנה האם מותר גם בתערובת גדולה

ודבר זה צל"ע בכל דבר פגום שנפל לתערובת, ובתערובת קטנה נרגש טעם לפגם, ובתערובת גדולה אינו נרגש לפגם, אם בתערובת הגדולה חוזר ואוסר, ולפי"ז יוצא כשנפל לתערובת קטנה היה מותר ואם יוסיף עליו עד שלא יהא נרגש טעמו יחזור לאיסור (ולא אכנס עתה לשאלה של ביטול איסור לכתחילה, ויש לדון בזה הענין גם עפ"י דברי הח"ד בסי' ק"ג ביאורים סק"א) דבנסרחה גוף האיסור פקע ממנו שם האיסור, ואפ"ל תיקנו בדברים המתבלים כיון דפרח ממנו שם האיסור ונעשה כעפרא, וע"ש מה שהשיג על הפליתי, וכאן בנידון דידן דאע"פ שהחמץ נעשה פגום, מ"מ הרי המים לא נפגמו מהחמץ ודו"ק בכל זה ובמה שכתב בח"י סי' תמ"ב סקי"ט דבחמץ שנפסל מאכילת כלב שנפל לתוך תבשיל, בטל ברוב, כיון דבכה"ג לא שייך לומר אחשביה, והוי דומיא דדיו משכר שעורים ע"ש שו"ע ס"י ובמג"א סקט"ו, ולא דמי למש"כ במג"א תמ"ב סק"ד וכן מוכח

הרב חיים שמרלר

ברמ"א סו"ס תס"ז דחיישינן שיפרק החמץ מהקלפים או מהצעיפים לתוך תבשיל, דהתם איירי בנפסל רק מאכילת אדם, אבל בנפסל מאכילת כלב מותר לאכילה.

ובחמץ בנהרות צריך לדעת המציאות אם נפסלו לגמרי מאכילת כלב, דאז מותרים המים בשתיה, כמ"ש הח"י, והיתר זה יהיה רק בדברים שנפסלים ונפגמים, וכמ"ש הב"י הנ"ל בחיטים, אמנם לגבי שאר דברים - לא. אך זה צל"ע אם לא נחשב רק כספק לגבי חשש שזרקו חמץ שלא נפגם.

יא. תרי משהו לא אמרינן

עוד נ"ל מה שיש לדון בזה דהנה הפר"ח בריש תמ"ז דן בשיטת הט"ז (יו"ד סי' צ"ב ס"ק ט"ז) דתערובת שנאסר מחמת משהו, אס נפל ממנו לתערובת שניה, אין התערובת השניה נאסרת במשהו, דתרי משהו לא אמרינן, אמנם היתר זה יהיה רק בדבר יבש, אבל בדבר לח אין להקל כ"כ הפר"ח וכ"מ במשב"ז ביו"ד שם, ובכל אופן הנה במאגרי המים כידוע דהמים נמשכין בצינורות לעבר מאגרים נוספים, ומשם הלאה, ולכאורה הוי כשני תערובת דנידון כתרי משהו דמותר עכ"פ ביבש, אלא דהנה במג"א תמ"ז סקי"ג ציין לתשו' הרשב"א דכתב בחבית יין שנפל לתוכו פת וסילקו הפת דחיישינן לפירורין כמבואר ברמ"א שם ס"ד אם לקח יין מאותו חבית ועירבו ביין אחר, נאסר כולו. ובפרי מגדים שם מעורר דאף למ"ד דתרי משהו שרי, הכא שאני, דשמא נתערב פירור ביין השני.

והנה י"ל דכל כה"ג דחיישינן לפירור דקה מן הדקה, ממילא גדרו כלת, שבזה לכו"ע לא אמרינן היתר דתרי משהו, וא"כ הנה בני"ד כבר מילתנו אמורה לעיל בריש דברינו, כי זה ברור דאין מימי הכנרת נאסרים מחמת פליטת טעם, דהרי לא היה בישול וגם כבוש כה"ג לאו כבוש הוא כמשנ"ת לעיל, וכל החשש הוא על תערובת משהו חמץ ממש פירור דק מן הדק דאין מועיל בזה סינון (כמ"ש בשם הפר"ח בסו"ס תס"ז) וא"כ גם בחמץ יבש לא יהא היתר דתרי משהו, וכ"ש בדברים לחים ממש.

יב. אם נחשב כתרי משהו במים הבאים ע"י צינורות

והן אמת דבעודי בזה יש לשדות נרגא באם ני"ד הוי כתרי משהו, דהנה בדרך כלל הוי תרי משהו כשעירבו מהתערובת הראשונה לתערובת שניה, משא"כ בנידן דידן דהמים מחוברים אם ע"י המוביל ואם ע"י צינורות ומאגרים זה לזה החל מהכנרת ועד לברז המים שבבית, ובכה"ג אפשר דלא הוי כתערובת שניה, אלא כתערובת אחת גדולה, דהרי הכל מחובר כל הזמן, וצריך לידע בדיוק את המציאות האיך נמשכין המים, ואמנם הדברים במקומות שהמים בבתים נמשכין מהחבית המותקנת על הגג, כמו שהיה שנים רבות בירושלים עיה"ק שעל גגות בתיהם התקינו חביות, שם דאי דהוי כתרי משהו, דהרי לשם נופלים המים לא בצורת חיבור.

יג. שיטת השאלות דחמץ מתבטל בשישים

עוד מה שיש לצרף הוא שיטת השאלות ולדעת הר"ן שהובא בב"י ריש תמ"ז גם דעת ר"ת בשיטה זו קיימא דחמץ בפסח אינו במשהו אלא בששים, ואף כי הילכתא דחמץ במשהו, מ"מ הא בב"י (סו"ס תס"ז ד"ה מעשה ונמצאת) כתב דכל כה"ג סמכינן אשאלות דחמץ בשישים, וכ"כ במג"א (סי' תס"ז סקל"ג) דביש עוד צד להתיר, סמכינן על שיטת השאלות, אלא דבחי"י (ריש תמ"ז) כתב דדוקא אם עוד הרבה צדדים להקל, מצרפין דעתו, אבל ביש רק צד אחד לא (וכ"מ במשנה ברורה ריש תמ"ז), ועכ"פ בני"ד דיש הרבה צדדים להקל, וגם הוי צורך גדול ושעת הדחק, בכה"ג ודאי מצרפין שיטת השאלות דחמץ בפסח בשישים.

יד. האם הכלור מכלה כל ספק משהו חמץ

ובספר קולן של סופרים האריך בקונטרס בענינים אלו באריכות נפלאה ודן בדבר החדש דהיות

בנתיב החלב

ושמים במים חומר כלור וטבעו להשמיד כל גורם זה, נמצא דאפי' כשיש משהו חמץ הרי שהכלור שורפו ומכלהו, והביא שם דעת הגר"ב שאול זצ"ל דס"ל דהוי כדן אפשר לסוחטו דאסור (כמבואר ביור"ד סי' ק"ו), ואף שבלח בלח כתב בשו"ע שם, דלא אמרינן אפשר לסוחטו אסור, משום דהטעם מתערב בשווה, אולם בדבר שנאסר במשהו י"ל דתמיד משהו נשאר, ואמנם הביא דעת הנוב"י (בהגהות בחולין דף ק') דבאיסור משהו אמרינן אפשר לסוחטו מותר, ומ"מ בני"ד צ"ע אם הוי כאפשר לסוחטו דאפשר דאין הכלור מכלה ממש עד לכליון משהו.

והן אמת דאי משום הא יש לדון אם הוי כספק משהו, דיעוין בביה"ל (סי' תמ"ז ס"ד ד"ה שמא) דמשמע דבספק משהו בפסח מקילין ומחמירין רק במקום שהוי קרוב לוודאי, וצ"ע אם בכה"ג שמניחין כלור ועפ"י רוב פועל פעולת הכליון רק שאפשר שנשארים פירורים, אם נחשב מעתה רק כספק משהו.

טו. החמץ הנזרק לכנרת לא מגיע למקום השאיבה

עוד ראיתי בקובץ תורני מוריה (ניסן תש"ן מאמר מהרב רייכמן שליט"א) ושם דן להתיר מכח דהשאיבה ע"י המוביל הארצי נעשה בעומק מימי הכינרת עומק של כעשרה מטר, והחמץ הנזרק לכנרת צף בדרך כלל למעלה, כך שאין לחשוש לחמץ בעומק כזה, במיוחד שהדגים הרבים המצויים שם מוכנים לבלוע כל פירור בטרם יגיע לשם.

עוד כתב שם דאיזור השאיבה נמצא בצד צפון מערב הכנרת, ובמקום זה אין מצוי הטלת חמץ, ודן שם בדברי הראב"ד בשם ר' משה הדרשן (והביאו הריטב"א מכות ד') דאין מים המלוחים מתערבים עם המים המתוקים, ומברר שם דע"י הזרמת המים מהירדן ומהפשרת השלגים, מי השכבה העליונה של הכינרת נדחקה וזורמת מהצפון אל הדרום, גם שאיבת המים ע"י המוביל מהוה גורם להגדלת זרימת מים מהירדן מהפינה צפון מזרחית של הכינרת, וממילא החמץ הצף למעלה נמשך ע"י הלחץ מאיזור השאיבה יעו"ש.

ובקשר לדברי ר' משה הדרשן יש לציין שיטת הרשב"א שבת (מ"ב) בזה שלא אסרו במים משום בישול בכלי שני, והא עינינו רואות דמערבין מים צוננים בכ"ש והם רותחים, וכתב דמה שנתחממו זה מפאת תערובתן עם החמץ ולא שנתחממו מגוף המים הצוננים.

טז. סיכום צירופי ההיתר

לאור האמור נמצאנו למדים, דהנה מי שיכול ובידו להכין מים מערב פסח לשתייה ולבישול, הנה מה טוב והוא חומרא דיש בו הרבה טעם וריח, אמנם מכל הצירופים שנתבארו לעיל נראה דיש מקום נרחב למליצת יושר לאלו שלא נהגו בכך מהטעמים המבוארים:

א. דיש סוברים דאיסור משהו אמרינן רק במקום שיכול לבוא לידי נתינת טעם, ולא בנהר שלא שייך שיבוא לידי נתינת טעם.

ב. מים מחוברים לא נאסרים במשהו.

ג. מים של רבים לא נאסרים.

ד. תרי משהו לא אמרינן ומימי הנהרות והכנרת נשאבים ממאגר למאגר.

ה. שיטת השאילתות דחמץ בפסח הוא בשישים.

ו. החמץ בנהרות נפגם והוי טעם לפגם.

ז. הכלור שמניחין במים שורף ומכלה הכל.

ח. המים נשאבים מעומק הכנרת, ואילו החמץ צף למעלה ואין מגיע למקום השאיבה.

הרב זאב וייטמן
רב תנובה

בשולי גלימתם של מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל ויבלט"א הגר"מ גרוס, יו"ר ועדת מהדרין

עיון בקונטרס תשובות הגר"מ גרוס בענייני תעשיית החלב ("בנתיב החלב", ג)

תוכן התשובות שנתפרסמו (העיונים מתייחסים לתשובות המודגשות באות בולטת):

- א. כשרות מוצרי החלב בהכשר ועדת מהדרין תנובה
- ב. בענין אבקת חלב גוי החולב ברפת יהודי
- ג. גבינה עם זיתים
- ד. דעת הגרי"ש אלישיב לגבי השגחה באמצעות מצלמות
- ה. תשובות הגרי"ש אלישיב בנושאים שונים (חיידקי בריאות, מחט בכרס ומעשה שבת)
- ו. מחלבה ועדר של יהודי שומר תו"מ, כשהחולב הוא גוי
- ז. חלב שנחלב ע"י גוי במכון שהמחשב מאפשר לחלוב רק פרות מזוהות, ודין מי גבינה
- ח. הובלת חלב ע"י מחללי שבת
- ט. ג'לטין דגים לערבו במוצרי חלב
- י. חלב ממושבים וקיבוצים שהחולבים שם הם מתנדבים גוים
- יא. שימוש בכלים ששהה בהם חלב דמעשה שבת
- יב. ביטול חלב עכו"ם
- יג. כשרות חומר לאנולין (המופק בצמר כבשים)
- יד. דין כלים שיש ספק אם בלעו חלב שנחלב ע"י גוי
- טו. השגחה על חלב נכרים בימות המשיח

ב. אבקת חלב נכרים קלה יותר מחלב נכרים

כידוע החמיר הגרי"ש אלישיב זצ"ל בחלב שנחלב ע"י פועלים נכרים ברפת של יהודי שאיננו שומר תורה ומצוות. השאלה שנדונה ע"י הגר"מ גרוס הייתה האם יש מקום להקל במקרים בהם עושים מהחלב אבקת חלב. הגר"מ גרוס הביא שאלה זו בפני הגרי"ש אלישיב זצ"ל שהשיב, שמכיוון שרוב החלב נחלב ע"י יהודים ומדינא (כמובן שלא לכתחילה כאשר באים ליתן הכשר) הדבר מותר מכיוון שאזלינן בתר רובא ויש ביטול ברוב (כוונתו כנראה שברוב החלב אין בעיית חלב שנחלב ע"י אינו יהודי ברפת של יהודי שאיננו שומר תורה ומצוות), אז אם יש צרוף להקל ניתן לסמוך עליו, וכגון הצרוף שיש אומרים שאין איסור כלל על אבקת חלב (זקן אהרון, חת"ס והר צבי). והוסיף, שאין לסמוך על הצרוף של הפיקוח הממשלתי מכיוון שיש להסתפק לגבי יעילות פיקוח זה. ומשמע מדבריו שם, שאף על פי שלגבי חלב טמא אין הוא בטל ברוב אלא רק בשישים הרי שלגבי גזרת חלב נכרים (לפחות כאשר מדובר על חלב שנחלב ע"י נכרים ברפת של יהודי שאיננו שומר תו"מ) הרי שמדינא אזלינן בתר רובא ולכן להלכה הוא מותר.

לגבי הצרוף של דעת הסוברים שאין כלל גזרה על אבקת חלב, כתב הגר"מ גרוס שקשה לצרף זאת,

בנתיב החלב

הן מכיוון שהמקלים באבקת חלב מקלים כאשר היא נעשתה בחו"ל ברשות הגוי ולא כאשר מדובר באבקת חלב הנעשית בארץ ע"י יהודים, והן מכיוון שכיום ניתן לעשות אבקה גם מחלב טמא ולכן אין מקום להקל ולומר שעל אבקה אין גזרת חלב נכרים כמו שאמרו לגבי גבינה ששם באמת אין אפשרות לעשותה מחלב טמא. לגבי הצרוף של הפיקוח הממשלתי מוסיף הגר"מ גרוס סיבה נוספת מדוע אי אפשר לסמוך עליו מכיוון שנתברר שאכן יש מקומות שמערבין חלב אסור במותר כדי לשמרו טוב יותר.

כוונתו של הגר"מ גרוס הייתה כנראה למה שכתב הרב ברייש בחלקת יעקב (יו"ד ל"ד), ששמע (מפי הרב משה סולוביצ'יק זצ"ל, ששמע מכפרי בשוויץ שגר בהרים) דכדי שהחלב לא יחמיץ יש שמערבים בו מעט חלב אתון. עדות זו היא עדות יחידה ועלי לציין שמעולם לא שמעתי על כך ממקורות אחרים, ואני גם לא הצלחתי עדיין להבין איך תוספת חלב האתון עוזרת למניעת החמצת החלב. לעומת זאת, נראה שאכן אי אפשר לומר שאין כל חשש לערוב של חלב אסור בחלב מותר, מכיוון שאין כל פיקוח וכל בעיה לערב חלב פרות מנותחות שיש ספק לגבי כשרותן בחלב שאר הפרות הבריאות והכשרות.

ג. גבינה עם זיתים

הגר"מ גרוס העיר שראוי שלא ליתן הכשר מהודר לגבינות עם זיתים מכיוון שזיתים קשים לשכחה, וגם עירוי שמן זית על הזיתים קודם הכנסתם לגבינה לא יועיל כי צריך שמן בעין.

לענ"ד, יש מקום להקל בכך, מכיוון שגם אליבא דהגמרא והמג"א אין חשש באכילת זיתים כשאניו רגיל בהם, ואם באנו להחמיר יש מקום, לכל היותר, להמליץ שלא לאכול גבינה זו בדרך קבע, אלא רק לפרקים באופן שלא יחשב לרגיל בזיתים (ונראה, שאין צורך להקפיד לאכול רק אחת לשלושים יום, כי גם בתדירות גבוהה יותר עדיין לא נחשב רגיל אם אוכל לפרקים ולא בדרך קבע בסעודה מסוימת או ביום מסוים). גם מי שיאכל ברגילות הרי שבגמרא עצמה יש את התרופה לחשש השכחה בכך שיקפיד לאכול שמן זית, ולכן אם יקפיד לאכול בסמוך לאכילת הגבינה והזיתים או ביחד איתם מעט שמן זית שוב אין חשש, שהרי בכך יסלק וימנע את חשש ההיזק שבזיתים.

ועוד יש להוסיף, שבמג"א שם כתב דהחשש הוא רק לעם הארץ, אך מי שאוכל בכוונה ולשם שמיים לחזק גופו לעבודת בוראו אין הזיתים גורמים כל היזק אלא להיפך הם מוסיפין זכייה לאוכלן. ואף הגר"מ גרוס הביא בשם הגהות יעב"ץ ומור וקציעה שהבעיה היא רק בזיתים חיים כאשר בזיתים כבושין אין חשש. והגר"מ גרוס העיר שברוב הפעמים הזיתים הם מקופסאות שהזיתים שם כבושים במים (למיטב ידיעתי צ"ל כל הזיתים שמערבין אותם בגבינות הינן כבושים, אלא שהרב גרוס חשש לדעות המחמירות גם בכבושים, ולכן אנו צריכים גם את הנימוקים שלמעלה כדי להקל בכך).

ד. השגחה באמצעות מצלמות

הגר"מ גרוס מעיד, שמרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל פסק שראיה באמצעות מצלמות נחשבת ל"ישראל רואה" גם כאשר מדובר בבהמות השייכות לגוי ונחלבות על ידו. לדעת הגרי"ש"א הראיה באמצעות המצלמות מועילה גם אם לא רואים את החליבה ברגע התרחשותה ורק צופים בהקלטות של החליבה מאוחר יותר. ולגבי מה שהקפיד שניתן יהיה לראות במצלמות גם את מכלי החלב ריקים ונקיים, נראה לכאורה שאם ראו את המכלים ריקים ולאחר מכן השגחו על כל החליבה וכן בין החליבות עד לחליבה הבאה, שוב בחליבות הבאות אין צורך לראות מכלים ריקים ונקיים בתחילת

החליבה, שהרי גם אם יש בהם חלב אין בכך כלום, מכיוון שההשגחה הינה רציפה וממילא החלב כולו הינו חלב ישראל הכשר אף למהדרין, ולכן נראה שאין גריעותא בכך שלא רואים שהמכלים נקיים בתחילת חליבה. רק אם יפסיקו להשגיח (וכמו שקורה בייצורי חלב ישראל בחו"ל שמפסיקים את הפיקוח לפני שבת ושוב מחדשים אותו במוצאי שבת ומאז ועד לפני השבת הבאה הפיקוח הינו רצוף באופן שכל החלב הנחלב במקום הינו חלב ישראל) הרי כשירצו לחדש את ההשגחה יצטרכו שוב לוודא שהמכלים אכן ריקים ונקיים.

ולגבי מה שהגביל הגרי"ש אלישיב זצ"ל את הוראתו רק למקרה בו אכן צופים לאחר מכן על ההקלטות ואין לסמוך על כך שעצם הצבת המצלמות והידיעה כי ניתן לצפות על החולבים כל רגע ורגע יוצרת "מירתת", שמספיק לצורך חלב ישראל. ונראה שכוונתו היא רק לאסור הצבת מצלמות ולא להתבונן בתמונות בכלל וכדרך קבע, אך אם מפעם לפעם לא יראו את כל החליבות והגוי החולב סבור שמשגיחים עליו כל הזמן והוא מודע לזה שצופים עליו מפעם לפעם, הרי שלכאורה לא גרע מיוצא ונכנס דשרי גם אם איננו רואה את כל החליבות, והלכה פסוקה היא שלא בעינן לראות את כל החליבות וסגי בכך שהגוי מירתת שיכול לראותו, וק"ו שסגי כשהגוי סבור שהיהודי עוקב ומסתכל עליו במשך 24 שעות ביממה שהרי הוא מצולם בכל הזמן, ולכאורה עדיף טפי מיהודי שיוצא מהרפת ועצם האפשרות שיחזור לרפת יוצרת מירתת מספיק. אחד המפקחים הבכירים בתנובה, שהיה מקורב מאוד לגרי"ש אלישיב זצ"ל העיד כמה וכמה פעמים שאכן כך פסק לו מפורשות הגרי"ש אלישיב זצ"ל, שאם קרה ולא ראו את הצילומים ואפילו אם הייתה תקלה בצילומים שהחולבים לא היו מודעים לה אין הדבר פוסל את כשרות החלב.

ה. פיקוח על ניתוחי פרות

דעת הגריש"א זצ"ל המובאת ע"י הגר"מ גרוס, שלגבי הכשר מהדרין יש לפקח על ניתוחי הפרות למנוע טריפות. ואף שמדינא אין לאסור בדיעבד אם אין פיקוח כזה דרוב הניתוחים אינם מטריפים ולכן ברור שחלב הטריפות בטל ברוב ואף בשישים, הרי שלכתחילה אין מקום לסמוך על ביטול ויש לפקח על הניתוחים. **עם זאת, גם למהדרין אין צורך להכשיר כלים שבלעו מחלב שאין בו פיקוח על כל ניתוח ולגבי הכשר הכלים ניתן לסמוך על כך שרוב הניתוחים לא מטריפים והחלב מטריפות בטל במיעוטו.**

כיוצ"ב, פסק הגרי"ש אלישיב שאין צורך להכשיר כלים מתערובת חלב שנחלב באיסור בשבת, ולא דמי לכלים שבלעו מחלב שנחלב ע"י גוי ללא שישראל רואהו, ששם יש צורך בהכשרה גמורה. אלא שלאור האמור לעיל בסעיף 2 לגבי חלב שמיעוטו מחלב שנחלב ע"י גויים בבית ישראל והאפשרות לצרף את המקלים באבקת חלב שלא גזרו עליה, ייתכן מאוד שניתן להקל בהכשרה גם במקרה בו הכלים בלעו מחלב ישראל שמעורב בו מעט אבקת חלב נכרים שאולי גם כאן מדינא אין לאסור מוצר כזה וכדלעיל. למעשה, ועדת מהדרין לא מקלה בכך ובכל מקום שיש ערב אבקת חלב נכרים נדרשת הכשרה מלאה.

לגבי ההנחה שרוב הניתוחים אינם מטריפים נראה שהדבר צריך להיבחן בכל מקום לגופו, מכיוון שיש כיום מקומות בעולם (לא בארץ) בהם כמעט בכל שיטות הניתוח מנקבים את הקיבה, ולכן אומדנא זו, שרוב הניתוחים אינם מטריפים איננה מדויקת לגבי מקומות אלו. במיוחד שהגר"מ גרוס מביא (בסעיף 5) בשם הגריש"א שנקב שנסתם מיד לאחר הוצאת המחט מטריף, מכיוון שאם היו שוחטים בזמן שהמזרק בפנים ה' טריפה, ממילא הוי בכלל טריפה שאינה חוזרת להכשרה.

ה. חיידקי בריאות

בחלק ממוצרי החלב מכניסים חיידקי בריאות המועילים לעיכול שגדלים על מצע מזון המכיל אבקת חלב נכרים. הגרי"ש אלישיב פסק שהכנסת חיידקי בריאות אלו למוצר איננה פוגעת ברמת המהדרין של המוצר, שכולו נעשה על טהרת חלב ישראל כשר למהדרין ועם חומרי גלם כשרים למהדרין. וזאת, מכיוון שחומר זה בטל בששים ואינו מעמיד ואינו נותן טעם במוצר, והוא כמו תרופה המעורבת במאכל. ונראה שבמקרה זה הצטרפו להקל גם העובדה שהחיידקים גדלים על מצע גידול המורכב מחומרים שונים שרק אחד מהם הינו אבקת חלב נכרים (וכן מן הסתם היה מקום לצרף את העובדה שמדובר באבקת חלב שכאמור יש המקלים בה) וממילא הוא זה וזה גורם.

ה. תיקון מכון חליבה בשבת

הגר"מ גרוס מעיד ששאל את הגרי"ש אלישיב זצ"ל על צנצנות שבהן נכנס החלב מעטיני הפרה ונשברו (הכוונה למכוני חליבה ישנים שבהם החלב נכנס לצנצנות ומשם מועבר למיכל החלב), והם תוקנו בשבת ע"י יהודי האם יש לאסור את החלב שנחלב לאחר מכן בהיתר (ע"י גוי) מדין מעשה שבת שהרי התיקון הוא זה שמאפשר את החליבה, והשיב הגרי"ש אלישיב זצ"ל דהוי גרמא בעלמא ולא תועלת ישירה וממילא לא הוא בכלל מעשה שבת. לתשובה זו יש משמעות רבה מכיוון שלחלב מהדרין אנו מקבלים רק חלב שנחלב בשבת בהיתר ואנו מקפידים לכתחילה גם על כך שיהודי לא יעשה אף מלאכה אחרת המכשרה את החליבה – הפעלת מכון החליבה, תיקון משהו שהתקלקל, הפעלות חשמליות אחרות – קירור, בחישה ועוד. לפי תשובה זו של הגרי"ש אלישיב ניתן להקל בדיעבד במקרה ויהודי כן עשה פעולה שהיא מכשירה את החליבה, אך אין היא בכלל החליבה עצמה ואין צורך לפסול את כל החלב שנחלב כפי שאנו נוהגים למעשה.

ז. האם יש איסור חלב נכרים בנכרי החולב במכון חליבה שאין אפשרות לחלוב

באמצעותו אלא פרות ידועות?

הגר"מ גרוס מעיד ששאל את הגרי"ש אלישיב לגבי מכון חליבה שאין אפשרות לחלוב בעלי חיים טמאים והמכון מותאם אך ורק לפרות, והעיקר שהוא מותאם רק לפרות הידועות והמוכרות ברפת כפרות כשרות (המחשב מזהה את הפרה ורק אחרי הזיהוי מתאפשרת החליבה) והשיב שמדינא אין בכך חשש חלב נכרי, אלא שלכתחילה אמר להתיר זאת רק בצרוף נוסף, ושאל אותו הגר"מ גרוס אם דעת הגרמ"פ והחזו"א שאין איסור חלב נכרי כאשר יש פיקוח ממשלתי שלא מערבים בחלב הפרות שום חלב אחר נחשב לצרוף מספיק והשיב בחיוב. ומכאן יש ללמוד שבוודאי אין כל מקום לחשש חלב נכרים ברובוט חליבה החולב מעצמו (ראה על כך מאמר נרחב בקובץ בנתיב החלב ג), שהרי מלבד העובדה ששם החליבה לא מתבצעת ע"י נכרי, הרי שהרובוט לא חולב פרות שהוא לא מזהה אותם קודם כפרות העדר, ואם פרות אלו נבדקו שכולם כשרות הרי שאין כל חשש חלב נכרים, גם אם היה מדובר במקרה בו הגוי מפעיל את מערכת החליבה וק"ו שאין חשש כזה כאשר מדובר ברובוט החולב מעצמו.

ז. האם יש איסור חלב נכרים במי גבינה המופרשים בעת עשיית הגבינה?

עוד מעיד הרב גרוס ששאל את הגרי"ש אלישיב לגבי מי גבינה (ממנה מייצרים לקטוז או חלבוני מי גבינה) - האם יש לחשוש בהם לאיסור חלב נכרים והשיב בחיוב שהם נחשבים לחלב שיש בו איסור חלב נכרים כאשר נעשה מחלב שנחלב ע"י גוי ללא שישראל רואהו. ויש להעיר, שבקובץ תשובות הגרי"ש אלישיב בסימן ע"ג סעיף א אות ב' נכתב שב"לקטוז העשוי ממי גבינה אין בו

איסור חלב עכו"ם כמבואר ב"כנסת הגדולה" סימן קט"ו ובהגהות הטור אות ב' בשם שלטי הגיבורים, וצריך עיון האם להלכה יש לחשוש למה שנאמר בע"פ לגר"מ גרוס או שיש להקל כפי שפורסם בקובץ תשובותיו של הגרי"ש אלישיב או שיש מקום לחלק בין המקרים. היה מקום אולי לחלק שהתשובה לאיסור התייחסה למי גבינה ואילו התשובה להיתר התייחסה לאבקת הלקטוז שקלה יותר אלא שהמקורות המובאים בקובץ התשובות שעליהם מתבססת התשובה מתייחסים לכך שאין דין חלב נכרים במי הגבינה מהם מפיקים את הלקטוז. וצ"ע.

ח. הובלת חלב ע"י מחללי שבת

הגר"מ גרוס בתשובתו למפקח ועדת מהדרין תנובה סבור שאין לחשוש שמוביל חלב מחלל שבת עלול להחליף את החלב הכשר עם חלב שיש בו חשש כשרות מטעם חילול שבת או מטעם חלב נכרים מכיוון שהנהגה מירתת שמא בבדיקות האיכות שנעשים יתגלה שערבו חלב זר ששונה באיכותו מהחלב המקורי. ועוד, והוא עיקר שאין לחשוש להחלפה בדבר שאין לו כל הנאה ממנו, וזאת, גם אם יש ריעותא דנפתח החותם, ואם מדובר בטרחה מרובה אין לחשוש אם אין לו בכך הנאה מרובה.

מסקנת הגר"מ גרוס היא שבנושא זה אין להבחין בין מחלל שבת ובין מי שאינו מחלל שבת וזה כמו זה אינם חשודים להחליף, אלא שבמקום בו יש אפשרות לרווח ממוני בהחלפה כזו יש להקפיד על חותם אצל כל נהג בין אם הוא שומר שבת ובין אם לא.

ואמנם נכון הדבר, שאין כל חשש שמישהו יגנוב חלב מיצרן אחד ויחליפו בחלב אחר מכיוון שאין לו בכך כל תועלת וכל רווח. לעומת זאת, יש כן חשש שמוביל החלב יזייף את כמות החלב שנלקחה מהרפת על מנת שיוכל לשמור חלק מהחלב לעצמו ולמכור אותו לידיים פרטיות ולשלשל את הכסף לכיסו.

ויש להעיר לגבי המירתת מחמת בדיקות איכות נראה שבבדיקות איכות אין אפשרות מעשית לגלות שהחלב הוחלף וממילא אין לומר שבדיקות אלו גורמות למירתת.

ולגבי העובדה שאין חשש ואין לנהג המיכלית כל אינטרס וכל סיבה להחלפת חלק מהחלב בחלב אחר, שהרי לית ליה כל תועלת והנאה מכך, יש להעיר שלעתים יש כן חשש למשלוח חלב של פלוני על שמו של אלמוני. וזאת, משני טעמים – האחד מכיוון שלעתים בעל החלב מייצר מעבר למיכסתו ואם יביא החלב על שמו ייקנס בתשלום מופחת ולכן יש אינטרס ליצרן או למוביל החלב מטעמו לזייף ולומר שחלב זה מגיע מיצרן אחר. והטעם השני שלעתים יצרן מסוים פסול מבחינת כשרות או מבחינה אחרת ולכן יש לו אינטרס מובהק להעביר חלב פסול כזה על שם יצרן שחלבו מאושר.

והנה אף שלעניין זה יועיל להקפיד על חותם וכפי שנהוג לעשות בייצורים של חלב ישראל בחו"ל, שכל חלב יוצא מהרפת לכיוון המחלבה כשהוא חתום בחותם שהושם ע"י המשגיח ברפת – חותם שנפתח רק ע"י המשגיח במחלבה, אך בארץ שהחלב מגיע ממאות רפתות הפזורות על פני כל הארץ הדבר כמעט מן הנמנע מבחינה מעשית.

ונראה שכיום אין לחשוש לכך, ראשית מכיוון שמעשה כזה הינו עבירה פלילית חמורה ונהג שיעשה זאת צפוי לפיטורין ולהפסד מקור פרנסתו, וזה יוצר מירתת, ושנית מכיוון שהיום כל המיכליות של תנובה ממוחשבות באופן שיוצר פיקוח מתמיד על הנהג מהיכן נלקח כל חלב הנכנס למיכלית (המחשב מזהה את המיקום והוא בכלל לא יאפשר לנהג לשאוב חלב ממקום שלא מוגדר במערכת כיצרן מאושר של תנובה) וכן מה הכמות שנלקחת מכל מקום.

בנתיב החלב ה

מעבר לזה אנו מבצעים מעקב לגבי כמויות החלב המשווקות על ידי היצרנים לעומת כמויות החלב שאנו יודעים שהם מייצרים ברפת על מנת לוודא שכל יצרן מביא את כל החלב שלו לתנובה לא מעבירו לגורמים אחרים ומצד שני שהוא לא מספק חלב לתנובה מעבר לכמות הצפויה באופן שמראה שהוא משווק חלב שאיננו שלו.

ט. ג'לטין דגים לערבו במוצרי חלב

בנושא שימוש בג'לטין דגים במוצרי חלב למקפידים להימנע מאכילת דגים עם חלב שפסק הגרי"ש אלישיב דליכא למיחש כיון דנפסל מאכילה בתחילתו. יש להשוות לתשובת הגרמ"פ (אג"מ יו"ד ח"ב כז) המתיר להשתמש לייצור מוצרי חלב עם ג'לטין המיוצר מעורות בקר שנשחט כהלכה, ולא חשש לאיסור בשר וחלב. ונראה שק"ו בנדון דידן כשמדובר על זהירות מעבר לדין הגמרא ממנה עולה במפורש שאין איסור על אכילת דגים בחלב, שהרי בגמרא דנו האם דגים שעלו בקערה (בשרית) מותר לאוכלן בכותח (חלבי), ומשמע דפשיטא שאם הדגים לא בלעו בשר בודאי אין חשש לאוכלן בכותח (חולין קיא ב). וראה בהרחבה בנושא ייצור ג'לטין דגים בחוברת זו במאמרו של הרב יוסף מרדכי זילבר וכן ראה את תשובת הרה"ג הרב אברהם יוסף שליט"א המובאת אף היא בחוברת זו (בעמוד..). ומה שכתב בשם אביו שאף הוא פסק שאין בכך חשש.

וראה גם את תשובת הרב חגי בר גיורא – האחראי על תעשייה וחרושת ברבנות הראשית לישראל - לגבי שימוש בג'לטין דגים במוצרי חלב וכפי שנתפרסמה באתר ישיבה:

שאלה: האם שילוב של ג'לטין דגים במוצר חלבי אינו פוסל אותו מ"המהדרין" לפי חלק מהדעות (חלק מהספרדים - אשר אינם אוכלים חלב ודגים)?

תשובה: נכון שיש שלא אוכלים מוצרי חלב עם דגים בגלל דברי הבית יוסף בפירושו לטור (יורה דעה פ"ז): "אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה" וכן כתב רבינו בחיי (משפטים) והלבוש. אולם בשולחן ערוך (שם ג') פסק: "אבל דגים (בחלב) אין בהם איסור אפילו מדרבנן". הטורי זהב (ג) והדרכי משה (על הטור) סוברים שבבית יוסף נכתב בטעות דגים בחלב וצריך להיות כתוב דגים בבשר. וכן השפתי כהן (ה') סובר שאין איסור לאכול דגים בחלב וכן נוהגים. וכן פסק בפתחי תשובה (שם ט') שמתוך שכולם מבשלים (ולא ניזוקים) סימן שמותר. לעומתו כף החיים (שם כ"ד) אוסר כי חושש לסכנה כי אין ראייה שבמקום אחד לא ניזוקים אולי אויר של מקום אחר יגרום להיזק.

אולם גם המחמירים לא לאכול דגים עם חלב יכולים לאכול מוצרי חלב שיש בהם ג'לטין דגים כי חל שינוי מהותי בהרכב החומר בתהליך יצירת הג'לטין לכן גם אוכלים מוצרי חלב עם ג'לטין מעצמות יבשות של בשר.

הרב זאב וייטמן
רב תנובה

מעשה בפרה - מאחורי הקלעים של עבודת ועדת מהדרין תנובה

לפני שנים רבות, בעיצומו של החורף, נקרא אחד הרופאים בשעות הלילה המאוחרות בקריאת חירום לרפת בעקבות פרה שנשתפדה על מוט בקוטר 2 צול. הדבר קרה לאחר שהפרה ניסתה לקפוץ על גבי פרה אחרת והפרה עליה רצתה הפרה לקפוץ וזה הצידה, והפרה הקופצת נחתה לרוע מזלה על גבי מוט שקרע את בטנה.

הצינור נכנס לבטן הפרה כעשרה ס"מ אחרי סיום עצם החזה ויצא מצדה השמאלי ליד הצלע האחת-עשרה כשהוא שובר חלק מהצלע שעפה החוצה. הפרה הורמה מהמוט בזהירות, ולאחר בדיקה פנימית דרך הקרע ברוחב של כעשרים וחמישה ס"מ, שנוצר במקום כניסת המוט החליט הרופא לתפור את הפרה וזו החלימה באופן מהיר ומפתיע וחזרה לתנובת חלב גבוהה ביותר – דבר המעיד על החלמה פנימית מלאה.

אלא שבכך לא תמו צרות הפרה, וזאת מכיוון שכעת עלתה הסוגייה על שולחנם של המשגיחים ורב תנובה, ולאחר התייעצות נקבע שע"פ ההלכה הפרה הזו הינה, לכל הפחות, ספק טריפה, וכספק טריפה חלבה אסור לפחות במשך שנה, או עד שהיא תתעבר ותמליט, ורק אז יהיה ניתן להתיר את חלבה, וממילא לא נותרה ברירה אלא להוציאה מהעדר לשחיטה, מכיוון שמבחינה כלכלית אין הצדקה להחזיק את הפרה במשך שנה כשלא ניתן להשתמש בחלבה.

פסק זה הסתמך על ההלכה שכאשר חודרת מתכת לחלל הבטן של הפרה אנו חוששים שאחד מהאיברים הפנימיים ניקב והפרה טריפה.

לגבי שבירת הצלע – מכיוון שבמקרה זה נשברה רק חלק מהצלע ולא במקום חיבורה לחוט השדרה – הבהמה לא הוטרה, ובתנאי שאין כתוצאה מהשבר זיזים העלולים לנקוב איברים פנימיים.

הרופאים – זה שביצע את הטיפול בפרה והרופא הקבוע של המשק – לא יכלו להשלים עם ההחלטה להוציא את הפרה שאותה הצילו, והם אף ראו בכך משום צער בעלי חיים, והם החליטו להמשיך להיאבק על חיי הפרה ועתידיה, גם במגרש הפחות ביתי והפחות מוכר להם – במגרש ההלכה והרבנים.

הרופאים ביקשו לערער על ההחלטה והוסכם שהם יוזמנו בפני רבני ועדת מהדרין לשיבתם הקבועה שנערכה בבני ברק בביתו של הגר"מ גרוס יו"ר ועדת מהדרין של תנובה על מנת להציג את עמדתם. בישיבה השתתפו כל רבני ועדת מהדרין של תנובה והרופאים הגיעו עם הרב אברהם בלוקה שהיה המפקח האחראי על הניתוחים. הם תארו בפרוטרוט את מהלך הניתוח ואת הבדיקות שבצעו, ומדוע לדעתם במקרה זה אין כל ספק ששום איבר פנימי של הפרה לא נפגע ולא ניקב אפילו בנקב קטן.

הרופאים ענו לשאלות הרבנים במשך קרוב לשעה, כשבסוף נפרדו תוך הזמנת הרבנים להיות נוכחים בניתוח פרה בשטח על מנת לראות את הדברים מקרוב באופן מעשי. הרבנים אמרו להם שהם ידונו בנושא ולאחר מכן יתנו את החלטתם.

לאחר שהרופאים עזבו נתקיים דיון של עוד כמחצית השעה, ובסופו של דבר לא נפלה הכרעה

בנתיב החלב

ברורה, אלא הוחלט להביא את השאלה בפני שני גדולי הפוסקים בדורנו – הגר"ש הלוי וזנר שליט"א והגרי"ש אלישיב זצ"ל – שהם מורי דרכה של ועדת מהדרין ועל פיהם ישק כל דבר.

בראשונה הלכו רבני הועדה לביתו של הגר"ש וזנר וישבו עמו כמחצית השעה ודנו בסוגיית פציעת הפרה, ולבסוף פסק הרב שיש אפשרות להתיר את הפרה ולהכשיר את חלבה. למחרת התקיימה התייעצות בנושא זה גם עם הגרי"ש אלישיב זצ"ל, שאף הוא הסכים לאור הנתונים שנמסרו ע"י הרופאים להתיר את הפרה וחלבה.

אין ספק שיש להעריך ולהוקיר מאוד את הרופאים שהקדישו זמן רב ויקר להצלת הפרה, ואין ספק שכולנו מאוד שמחים וכולנו יצאנו נשכרים מכך שמשימתם הוכתרה בהצלחה.

לאור היחסים הטובים והארוכים עם הרופאים אני מניח שקרוב לודאי, גם לו הייתה בסופו של דבר מתקבלת הכרעה אחרת והרבנים היו קובעים כי לפי ההלכה אין ברירה במקרה זה והחלב של פרה זו איננו כשר ולכן יש צורך להוציא את הפרה, היו היחסים הטובים שבין הרופאים ובין צוות הפיקוח והרבנים נשמרים, מתוך הבנה והכרה שהדברים לא נחתכים ע"י הרבנים בקלות דעת, אלא מתוך כובד ראש, אחריות ורגישות לכל הפסד או פגיעה מיותרת בבעל החיים או בבעליו.

מקרה זה הוכיח כי הרבנים נותנים משקל רב לעמדת הרופאים ולחוות דעתם (כמו גם בענייני הלכה הנוגעים לרפואת בני אדם), ודיאלוג כזה שבין רופאים לרבנים רק מפרה וגורם בסופו של דבר לדברים לצאת מלובנים ומחוררים יותר, ולפסק ההלכה שיהיה נכון ומכוון יותר לאמיתתה של תורה.

אלא שהסיפור לא הסתיים כל כך מהר ב-Happy-end. מתוך התמקדות הדיון בחשש של פגיעה באיבריה הפנימים של הפרה והדיונים הממציים שנערכו סביב חשש זה, לא נדונה בתחילה שאלת חשש הטריפה כתוצאה מהקרע עצמו בבטן הפרה – קרע שאולי הוא עצמו מספיק בכדי להטריף את הפרה. זאת מכיוון שאחת הטריפות היא קרע בגודל טפח בבשר החופה את הכרס, וכאן מדובר היה על קרע גדול יותר שקרע המוט בבשר הבטן וממילא זה עצמו מטריף לכאורה את הפרה גם ללא כל פגיעה באיברים פנימיים, וממילא הפרה וחלבה אינם כשרים, ויש להוציא את הפרה, וכפי שנקבע בתחילה.

אלא שמה שהיה ברור לי כי הקרע בבטן הינו קרע בבשר החופה את הכרס וממילא גם אם לא הייתה נקיבה של איברים פנימיים הפרה טריפה לא היה פשוט לרבני הועדה האחרים, ולאחר דיונים נוספים הוחלט שבשר החופה את הכרס זה אמנם ברקמות שרירי הבטן, אך רק בחלק האחורי של הפרה עליו מונחת הכרס, ואילו כאן הקרע היה בחלק הקדמי של הפרה באזור הצלעות, וממילא אפשר להתיר את הפרה וחלבה.

וכחתימה לפרשה זו יפים הם דברי רש"י במסכת כתובות דף ז עמוד א ובדומה לכך בביצה ב ע"ב על הגמרא האומרת "מי איכא הוראה לאיסור?" מפרש רש"י שאיסור לא נקראת הוראה אמיתית, מכיוון שכל אדם רשאי להחמיר על עצמו במקרה ספק וכך אף ראוי לו לעשות כדי לצאת מידי ספק וממילא ההוראה לא שינתה דבר. אך לעומת זאת "המתיר סומך על שמועתו או על סברת חכמתו - והיא הוראה!"

הרב זאב וייטמן

בנתיב החלב

"בנתיב החלב"

מפתח מחברים ונושאים לקבצים א - ה

מפתח מחברים

האם פיסטור חלב ע"י נכרי נחשב כבישול גוי..... ג 37	הרב עמרם אדרעי
כשרות פרות שנפגעו בזירת לחימה..... ג 75	
פרה שמעיה יצאו במהלך ניתוח..... ד 40	
איסור חלב עכו"ם בימינו..... ד 47	
איסורים שנתבטלו אם יש מקום להחמיר בהם..... ה 38	
תחמיץ דגן בפסח..... ד 54	הרב דוד אייגנר
הזמנת וטרינר נכרי בשבת..... ה 24	
האם גבינה צהובה שנתרככה נחשבת לגבינה קשה..... א 97	הרב יוסף שלום אלישיב
מכתב ברכה לועדת מהדרין..... א 102	
חליבת נכרי ומומר..... א 29	הרב יוסף י. אפרתי
הגעלה משוקולד המכיל אבקת חלב נכרים..... א 66	הרב אשר אנשיל אקשטיין
איזו גבינה נאסרה כגבינת עכו"ם..... א 43	הרב יעקב בורו
איך משערים ביטול בששים באבקת חלב..... א 64	הרב שמאי קהת הכהן גראס
השגחה באמצעות מערכת וידאו..... א 54	הרב מרדכי גרוס
מהדרין מהו..... א 105	
יסודות הידורי הכשרות בתנובה..... ג 11	
קונטרס תשובות בענייני תעשיית החלב..... ג 25	
חידושים בסדרי ההשגחה למהדרין..... ד 14	
המזון ברפתות בפסח..... ה 12	
איסור החליבה בשבת ואיסור החלב..... א 71	הרב אברהם צבי דירנפלד
הובלת חלב ע"י גוי בשבת וביו"ט..... ג 53	הרב אברהם י. סג"ל הורוויץ
חומרות בפסח – ההיבט ההלכתי..... ד 21	
ייצור אבקת חלב למהדרין בחוץ לארץ..... ה 35	
טלטול חלב שנחלב בשבת..... ג 63	הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג
חליבת גוי ברפת ישראל מומר..... א 35	הרב שמואל הלוי וואזנר

בנתיב החלב

- 11 ניתוח קיסרי וחלב הפרה המנותחת א
 103 מכתב ברכה לועדת מהדרין א
 39 השימוש בחלב ובגבינת נכרים בימינו א
 63 השימוש במחמצות בתנובה א
 87 חלב שנחלב בשבת באיסור ג 65 א
 98 המתנה בין אכילת גבינה קשה לבשר א
 6 הכשרת רפת לפסח ב
 7 הכשרת מחלבות תנובה לפסח ב
 10 מריחת חמאה או גבינה על מצה למחמירים בשרויה ב
 11 שימוש בחלב דל לקטוז בפסח ב
 12 דין שמן קנולה בפסח ב
 12 החלפת מזון הפרות לקראת פסח ב
 57 מוצרי חלב בפסח ג
 43 השגחה באמצעות מצלמות ד
 94 מכירת חמץ בתנובה ד
 פסקי הגרי"ש אלישיב זצ"ל
 119 בענייני כשרות החלב בתנובה ד
 15 הובלת חלב ע"י נכרי ביו"ט ה
 29 כשרות החלב בשנת השמיטה ה
 90 מעשה בפרה ה
 22 היחס לרוב וחזקות בהלכה ד
 110 לקט החלטות א
 6 חברי ועדת מהדרין ג
 112 הונהגה חותמת כשרות משולבת ג
 115 ועדת מהדרין בבית הגרי"ש אלישיב (שליט"א) זצ"ל ג
 77 חלב שנחלב בשבת באיסור א
 57 השימוש במחמצות שמקורן בחלב עכו"ם א
 89 בטעם ההיתר של שלושה ביטולים ד

הרב זאב וייטמן
הרב אשר וייס
ועדת מהדרין
הרב דוד שלמה זולדן
הרב יוסף מרדכי זילבר

מפתח מחברים ונושאים לקבצים א - ה

כשרות הג'לטין..... ה 39	הרב אלון טננבאום
האם תפירת הפרה בחוטמים אסורים אוסרת את הבהמה..... ג 84	הרב אברהם יוסף
דעת הראשל"צ הגר"ע יוסף זצ"ל בענין כשרות הג'לטין..... ה 44	הרב יצחק יוסף
בדין אבקת חלב עכו"ם..... ה 30	הרב שמואל כץ
הגרא"ה הרצוג ותעשיית החלב..... ג 101	הרב דוב לנדאו
ביטול חלב טריפות..... א 20	
שו"ת בענייני חלב נכרים..... ג 48	
ניתוחים וטרינריים והשלכתם ההלכתית..... ג 78	
כבוש כמבושל..... ד 82	
כשרות החמאה בפסח..... ה 71	
רובוט חליבה לענין חלב נכרים..... ג 91	הרב אברהם דוד מוסקוביץ
	מערכת
עשרים שנה להסתלקותו..... ד 127	הרב יחזקאל דאום זצ"ל
כינוס הכשרות הארצי תשעג..... ד 130	
קש חיטה כמרכיב כשר בתערובות המזון לפסח..... ד 67	הרב מאיר נהוראי
כשרות החלב בימינו..... ד 32	הרב ארי סט
חלב בשבת ואמירה לגוי..... ה 20	הרב ישי סמואל
תחמיץ חיטה כשר לפסח..... א 89	הרב מרדכי עמנואל
תפעול רפת – סוגיות הלכתיות..... ד 71	
שיטת החזו"א זצ"ל בענין גבינת עכו"ם..... א 48	הרב עקיבא אשר פדווא
ייצור במפעל שבו לא ניתן לפגום את הקיטור..... ד 87	הרב פנחס לייבוש פדווא

בנתיב החלב

48 ה.....	חימום פיצה גבינה בשבת.....	
111 ד.....	המתנה ושעות אחר גבינות המצויות בשוק.....	הרב אברהם יחזקאל קעלמאן
52 ה.....	חימום גבינה צהובה בשבת.....	הרב יוסף צבי דימון
13 א.....	חלב של פרות שעברו ניתוח קיסרי.....	הרב יעקב מאיר שטרן
36 א.....	חלב שחלבו נכרי במושב ישראלי.....	
	ייצור גבינות במחלבה	
20 ג.....	בבעלות משותפת של יהודים ונכרים.....	
85 א.....	כלי שנבלע בו חלב שנחלב בשבת.....	
76 ד.....	אריזות גבינה כשרות לפסח.....	
68 ה.....	מצה שרויה בחלב.....	
16 א.....	חלב של בהמות שעברו ניתוחים.....	הרב שמואל אליעזר שטרן
42 ג.....	קטן ישראל לעניין שמירת חלב עכו"ם.....	
107 א.....	ועדת מהדרין - סקירה.....	הרב אברהם שלזינגר
107 ד.....	אכילת בשר לאחר גבינה.....	
43 ה.....	כשרות התותים.....	

מפתח נושאים (כללי)

אבקת חלב

הרב שמאי קהת הכהן גראס א..... 64	איך משערים ביטול בשישים באבקת חלב
הרב אשר אנשיל אקשטיין א..... 66	הגעלה משוקולד המכיל אבקת חלב נכרים
הרב מרדכי גרוס ג..... 27	אבקת חלב עכו"ם החולב ברפת יהודי
הרב עמרם אדרעי ד..... 52	אבקת חלב עכו"ם
הראשל"צ הרב יצחק יוסף ה..... 30	דין אבקת חלב עכו"ם

אכילת בשר לאחר גבינה

ראה גבינה

בישול נכרי

הרב עמרם אדרעי ג..... 37	האם פיסטור חלב ע"י נכרי נחשב כבישול גוי
--------------------------	---

גבינה - בטעמים, קשה, צהובה, המתנה לאחריה

הרב שלום יוסף אלישיב א..... 97	האם גבינה צהובה שנתרככה נחשבת לקשה
הרב זאב וייטמן א..... 98	המתנה בין אכילת גבינה קשה לבשר
הרב זאב וייטמן ב..... 10	מריחת חמאה או גבינה על מצה
הרב יעקב מאיר שטרן ג..... 20	למחמירים בשרויה
הרב מרדכי גרוס ג..... 28	ייצור גבינות במחלבה
הרב אברהם שלינגר ד..... 107	בבעלות משותפת של יהודים ונכרים
הרב אברהם יחזקאל קעללמאן ד..... 111	גבינה עם זיתים
	אכילת בשר לאחר גבינה
	המתנת ו שעות לאחר אכילת גבינות המצויות בשוק

ג'לטין

הרב מרדכי גרוס ג..... 31	ג'לטין דגים לערבו במוצרי חלב
--------------------------	------------------------------

הכשרה

הרב אשר אנשיל אקשטיין א..... 66	הגעלה משוקולד המכיל אבקת חלב נכרים
הרב יעקב מאיר שטרן א..... 85	כלי שנבלע בו חלב שנחלב בשבת
הרב זאב וייטמן ב..... 6	הכשרת רפת לפסח
הרב זאב וייטמן ב..... 7	הכשרת מחלבות תנובה לפסח

בנתיב החלב

הרב מרדכי גרוס..... ג 32	שימוש בכלים ששהה בהם חלב דמעשה שבת
הרב מרדכי גרוס..... ג 34	דין כלים שיש ספק אם בלעו חלב שנחלב ע"י גוי
הרב פנחס ליבוש פדווא..... ד 87	ייצור במפעל שבו לא ניתן לפגום הקיטור
הרב דוב לנדאו..... ג 51	השגחה ומשגיחים; מעמדו של משגיח "יוצא ונכנס"
הרב דוב לנדאו..... ג 51	מצלמות כחלק ממערך ההשגחה
הרב מרדכי גרוס..... ד 14	חידושים בסדרי ההשגחה למהדרין
הרב מרדכי גרוס..... ד 15	"יוצא ונכנס" – גדריו ההלכתיים
הרב מרדכי גרוס..... ד 16	אחריותם של רבנים נותני הכשר
הרב מרדכי גרוס..... א 54	השגחת כשרות השגחה באמצעות מערכות וידיאו
דעת הגרי"ש אלישיב..... ג 29	השגחה באמצעות מצלמות
הרב דוב לנדאו..... ג 48	תפקידו של משגיח במחלבה
הרב מרדכי גרוס..... ד 19	פיקוח באמצעות מצלמות
הרב מרדכי גרוס..... ד 19	בגדר ידיעה ברורה ומוחלטת
הרב זאב וייטמן..... ד 126	דעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל בעניין המצלמות
הרב מרדכי גרוס..... ד 20	דעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל
הרב מרדכי גרוס..... ד 20	שימוש במצלמות במחלבות בחו"ל
תשובת הגרי"ש אלישיב..... ג 29	חשש לכל דבר הקשור בכשרות
	חיידקי בריאות חיידקי בריאות
	חלב
הרב דוב לנדאו..... ג 48	מדוע מותר לשתות חלב
הרב אשר וויס..... ד 22	היחס לרוב וחזקות בהלכה
הרב אשר וויס..... ד 24	היתר שתיית חלב
הרב ארי סט..... ד 32	כשרות החלב בימינו
הרב ארי סט..... ד 32	חלב טריפה

מפתח מחברים ונושאים לקבצים א - ה

הרב זאב וייטמן ת 124 כשרות חלב שנחלב ע"י לא יהודים מפרות השייכות ליהודים – דעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל

חלב דל לקטוז

שימוש בחלב דל לקטוז בפסח

הרב זאב וייטמן ב 11

חלב טריפות

ביטול חלב טריפות

ניתוח קיסרי וחלבה של הפרה המנותחת

הרב דוב לנדאו א 20

הרב שמואל הלוי וואזנר א 11

הרב יעקב מאיר שטרן א 13

חלב ישראל

איזה חלב ייחשב חלב ישראל

הרב דוב לנדאו ג 50

חלב מרוכז

כשרות חלב מרוכז

תשובת הגריא"ה הרצוג

הרב שמואל כץ ג 111

חלב נכרים

חליבת נכרי ומומר

חליבת גוי ברפת ישראל מומר

חלב שחלבו נכרי במושב ישראלי

השימוש בחלב נכרים ובגבינת נכרים בימינו

איזו גבינה נאסרה כגבינת נכרים

בירור שיטת החזו"א בענין גבינות עכו"ם

השגחה באמצעות מערכות וידיאו

הרב יוסף י. אפרתי א 29

הרב שמואל הלוי וואזנר א 35

הרב יעקב מאיר שטרן א 36

הרב זאב וייטמן א 39

הרב יעקב בורו א 43

הרב עקיבא אשר פדווא א 48

הרב מרדכי גרוס א 54

חליבה בשבת

איסור החליבה בשבת ואיסור החלב

חלב שנחלב בשבת באיסור

כלי שנבלע בו חלב שנחלב בשבת

חלב שנחלב בשבת באיסור

שימוש בכלים ששהה בהם חלב

דמעשה שבת

חלב שנחלב ע"י מחללי שבת

הרב אברהם צבי דירנפלד א 71

הרב דוד שלמה זולדן א 77

הרב יעקב מאיר שטרן א 85

הרב זאב וייטמן א 87

הרב מרדכי גרוס ג 32

הרב מרדכי גרוס ד 17

בנתיב החלב

הרב מרדכי גרוס..... ג 30	מחלבה ועדר של יהודי שומר תו"מ כשהחולב הוא עכו"ם
הרב מרדכי גרוס..... ג 30	חלב שנחלב ע"י גוי במכון שהמחשב לחלוב רק פרות מזוהות
הרב מרדכי גרוס..... ג 32	חלב ממושבים וקיבוצים שהחולבים שם הם מתנדבים גויים
הרב מרדכי גרוס..... ג 33	ביטול חלב עכו"ם
הרב מרדכי גרוס..... ג 34	דין כלים שיש ספק אם בלעו חלב שנחלב ע"י גוי
הרב מרדכי גרוס..... ג 34	השגחה על חלב נכרים בימות המשיח
הרב שמואל אליעזר שטרן..... ג 42	קטן ישראל לענין שמירת חלב עכו"ם
הרב דוב לנדאו..... ג 48	שו"ת בענייני חלב נכרים
הרב דוב לנדאו..... ג 48	מדוע חלב נכרים אסור
הרב דוב לנדאו..... ג 49	איזה חלב ייחשב לחלב נכרים
הרב אברהם דוד מוסקוביץ..... ג 91	רובוט חליבה לעניין חלב נכרים
הרב מרדכי גרוס..... ד 16	חלב עכו"ם וחומרותו
הרב עמרם אדרעי..... ד 48	חומרת איסור חלב עכו"ם ועונשו
הרב עמרם אדרעי..... ד 47	איסור חלב עכו"ם בימינו
הרב עמרם אדרעי..... ד 47	חלב עכו"ם – מקור האיסור
הרב עמרם אדרעי..... ד 48	טעם איסור חלב עכו"ם
הרב עמרם אדרעי..... ד 50	חלב עכו"ם ממחלבות תעשייתיות
הרב שמואל אליעזר שטרן..... א 16	
הרב דוב לנדאו..... ד 82	כבוש כמבושל הגדרתו, ענינים בהם נוהג, דינו של שמן זית, כבוש כמבושל בכלים, פסי ייצור
הרב מרדכי גרוס..... א 54	כשרות השגחה באמצעות מערכות וידיאו
הרב מרדכי גרוס..... ג 11	יסודות הידורי הכשרות בתנובה
הרב זאב וייטמן..... ג 13	כשרות מהדרין במוצרי החלב בתנובה
הרב מרדכי גרוס..... ג 26	כשרות מוצרי החלב בהכשר ועדת מהדרין תנובה

מפתח מחברים ונושאים לקבצים א - ה

השגחה באמצעות מצלמות הרב זאב וייטמן..... ד 43

לאנולין

(חומר המופק מצמר כבשים ומשמש לייצור ויטמין D3)

כשרות חומר לאנולין הרב מרדכי גרוס..... ג 33

מזון פרות

תחמיץ חיטה כשר לפסח הרב מרדכי עמנואל..... א 89
 החלפת מזון הפרות לקראת פסח הרב זאב וייטמן..... ב 12
 תחמיץ דגן בפסח הרב דוד אייגנר..... ד 54
 קש חיטה כמרכיב כשר בתערובות המזון לפסח הרב מאיר נהוראי..... ד 67
 הכנת קש לשמיטה הרב מרדכי עמנואל..... ד 72

מחלבות

הכשרת מחלבות תנובה לפסח הרב זאב וייטמן..... ב 7
 תפקידו של משגיח במחלבה הרב דוב לנדאו..... ג 48
 הכשרת מכון חליבה לפסח הרב מרדכי עמנואל..... ד 71

מחמצות

השימוש במחמצות שמקורן בחלב עכו"ם הרב יוסף מרדכי זילבר..... א 57
 השימוש במחמצות בתנובה הרב זאב וייטמן..... א 63
 מחמצות מחלב נכרים ("שלוש העברות") הרב יוסף מרדכי זילבר..... ד 89
 העברות בייצור גבינות ויוגורט – דעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל הרב זאב וייטמן..... ד 120

מי גבינה

דין מי גבינה הרב מרדכי גרוס..... ג 30

ניתוחים וטרינריים

נקב מחט בכרס הפרה תשובת הגרי"ש אלישיב..... ג 29
 ניתוחים וטרינריים והשלכתם ההלכתית הרב דוב לנדאו..... ג 78
 האם תפירת הבהמה בחוטים אסורים הרב אלון טננבאום..... ג 84
 ניתוחי פרות והשלכתם לכשרות החלב הרב ארי סט..... ד 34

בנתיב החלב

- הרב עמרם אדרעי..... ד 40
- הרב עמרם אדרעי..... ד 41
- הרב זאב וייטמן..... ד 42
- הרב מרדכי עמנואל..... ד 72
- הרב זאב וייטמן..... ד 119

פרה שמעיה יצאו במהלך ניתוח
אם יש לסמוך על מומחה
הנחיות מעשיות למקרי יציאת מעיים
הזרעה מלאכותית בחול המועד
כשרות החלב לאור ניתוחי פרות
דעת הגר"ש אלישיב זצ"ל

פיסטור חלב

האם פיסטור חלב ע"י נכרי נחשב
כבישול גוי

- הרב עמרם אדרעי..... ג 37

- הרב מרדכי עמנואל..... א 89
- הרב זאב וייטמן..... ב 6
- הרב זאב וייטמן..... ב 10
- הרב זאב וייטמן..... ב 11
- הרב זאב וייטמן..... ב 12
- הרב זאב וייטמן..... ב 12
- הרב זאב וייטמן..... ב 15
- הרב זאב וייטמן..... ג 57
- הרב יעקב מאיר שטרן..... ד 76
- הרב זאב וייטמן..... ד 94
- הרב אברהם י. סג"ל הורוויץ..... ד 102

פסח
תחמיץ חיטה כשר לפסח
הכשרת רפת לפסח
מריחת חמאה או גבינה על מצה
למחמירים בשרויה
שימוש בחלב דל לקטוז בפסח
החלפת מזון הפרות לקראת פסח
דין שמן קנולה בפסח
כשרות חלב שנחלב בפסח
מוצרי חלב בפסח
אריזת גבינה כשרה לפסח
מכירת חמץ בתנובה
חומרות בפסח – ההיבט ההלכתי

- הרב עמרם אדרעי..... ג 75

פרות

כשרות פרות שנפגעו בזירות לחימה

ראש השנה

חלוקת חלב ביום טוב שני של ר"ה –
תשובת ההגרי"ה הרצוג,
הרב ב"צ חי עוזיאל והרב פ"צ פרנק

- הרב שמואל כץ..... ג 108

מפתח מחברים ונושאים לקבצים א - ה

רוב ומיעוט

- הגדרת רוב ומיעוט מצוי בעידן התעשייתי
 הרב אשר ווייס ד 25
 דין תורה דאחרי רבים להטות ו"מדעי הסטטיסטיקה"
 הרב אשר ווייס ד 30

רובוט

- רובוט חליבה לעניין חלב נכרים
 הרב אברהם דוד מוסקוביץ ג 91

רפת

- הכשרת רפת לפסח
 הרב זאב וייטמן ב 6
 החלפת מזון הפרות לקראת פסח
 הרב זאב וייטמן ב 12
 תפעול רפת סוגיות הלכתיות
 הרב מרדכי עמנואל ד 71

שבת

- הובלת חלב ע"י מחללי שבת
 הרב מרדכי גרוס ג 31
 הובלת חלב ע"י גוי בשבת וביו"ט
 הרב אברהם יהושע סג"ל הורוויץ ג 53
 טלטול חלב שנחלב בשבת
 הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג ג 63
 חלב שנחלב בשבת באיסור
 הרב זאב וייטמן ג 65
 תשובת הגריא"ה הרצוג
 הרב שמואל כץ ג 102